

De svakes forsvarer?

En idéhistorisk analyse av Jens Bjørneboes kritikk av
norsk strafferett og fengselsvesen

Sigrid Krohn Eide

Masteroppgave i idéhistorie

Institutt for filosofi, idé- og kunsthistorie og klassiske språk

Mai, 2008

Takk...

... til Espen Schaanning for god og engasjerende veiledning.

... til Ingeborg Malterud, Zofia Paszkiewicz og Ingeborg Krohn Eide for å ha tatt i bruk de røde pennene og for all oppmuntrende kommentering.

Innholdsfortegnelse:

Innledning	1
Tekstgrunnlag og fremgangsmåte	3
Del en. Straff – et idéhistorisk bakteppe	7
1.1 Den klassiske skole	7
1.1.1 Cesare Beccaria – en oppskrift på vellykket straff	8
1.1.2 Den norske kriminalloven av 1842 – den klassiske skole i praksis.....	11
1.2 Fengsel som straffeform – Straffeanstaltskommisjonen	13
1.3 Kriminalantropologien	16
1.3.1 Cesare Lombroso.....	17
1.4 Straffeloven av 1902	20
1.5 Straff som behandling	25
1.6 Kritikk av behandlingsideologien	29
1.6.1 Rehabilitering av allmenprevensjonen – Johs. Andenæs	29
1.6.2 Behandling som rettssikkerhetsmessig problematisk	32
1.6.3 KROM – fangen som ressurs	35
Del to. Jens Bjørneboes kritikk av norsk strafferett og fengselsvesen.....	38
2.1 Bjørneboe som vitenskapskritiker	38
2.1.1 Bjørneboe som metafysiker	39
2.1.2 Bjørneboe som autoritetsmotstander	42

2.2 Dagbladet-artiklene.....	45
2.2.1 Den syke kriminelle	49
2.3 Slyngelalderen.....	51
2.3.1 En ideell utvikling: Det sunne mennesket	52
2.3.2 Undertrykkelse av menneskenaturen: Den kroniske slyngelen og formynderen	53
2.4 Formyndermennesket.....	57
2.4.1 Bøygens metode	58
2.4.2 Jussen – de politiske interessers løpergutt	58
2.5 Svikerer – det sunne mennesket.....	60
2.6 Den kriminelle	63
2.6.1 Adskilte verdener	65
2.6.2 Ut med jussen! Inn med vitenskapen!	68
2.6.3 Bjørneboes omfavelse de tidlige kriminologer – Lombroso som sannhetssøker.....	69
2.6.4 Bjørneboe som determinist.....	71
2.7 Vitenskap som sannhet	73
2.8 Bjørneboes anakronismer	79
2.9 Bjørneboes kritikk sammenstilt med andre samtidige kritikker.....	82
2.9.1 Dissonans med Andenæs.....	82
2.9.2 Behandling som rettssikkerhetsmessig betenkelig – et fraværende tema hos Bjørneboe	85
2.10 Noen implikasjoner av Bjørneboes omtale av den kriminelle.....	90
2.10.1 Bjørneboes hang til et positivistisk vitenskapssyn – et paradoks	90

2.10.2 Individfokusets fortrenning av samfunnskritikken	92
2.10.3 Sympati og gjenkjennelse? – Jens Bjørneboe som de svakes forsvarer?	94
 Avslutning.....	 97
 Bibliografi	 99

Innledning

At Jens Bjørneboe engasjerte seg sterkt rundt strafferett og fengselspraksis er et velkjent faktum. Fra og med artikkelserien¹ som stod på trykk i *Dagbladet* rundt jul og nyttårstider 1959 og 1960, og fram til hans død, var norsk strafferett og dømte fangers soningsforhold et stadig tilbakevendende tema i hans virke både som forfatter og samfunnsdebattant. Gjentatt nærkontakt med tidligere fengselsinnsatte og fanger på rømmen, saken mot Fredrik Fasting Torgersen og rettssaken mot ham selv i kjølvannet av utgivelsen av *Uten en tråd*, gav næring til en rekke essays og artikler som omhandlet temaet. Utvider man søket etter Bjørneboes referanser til rettsapparatet finner man det som en stadig gjenganger i hans tekstproduksjon. Han presenterer oss for rettstjeneren i *Frihetens øyeblikk*, rettsoppgjøret i *Under en hårdere himmel*, ”Høyesterettskirurgen” Fortinbras i skuespillet *Amputasjon*, rettslige- og fengslige forhold i *Den onde hyrde* og i *Til lykke med dagen*, og i flere essays minner han om de juridiske dødsdommene som ble felt over storheter som Sokrates, Jesus og Giordano Bruno.

Mitt anliggende er altså en velkjent norsk forfatters velkjente engasjement. Mange har påpekt Bjørneboes ivrige tematisering av et autoritært rettsapparat og fangers dårlige kår. Omtalen har i all hovedsak konstatert at det dreier seg om et forsvar for de svake overfor et undertrykkende maktapparat. I *Norsk idéhistorie* heter det: ”Hos Bjørneboe er ofrene alltid uskyldsrene og overgriperne alltid egentlig perverse.”² Hos Frederik Wanderup: ”Hele tiden utstråler han en sterk ømhet og medlidelse for de som blir rammet.”³ Eller i en artikkel av Knut Imerslund om Bjørneboe og pedagogikken, hvor ”fengselsfugler” utgjør en av grupperingene som Bjørneboe skal ha hatt en ubetinget positiv innstilling overfor: ”I Bjørneboes forfatterskap finner vi et brokete galleri av fengselsfugler, prostituerte, dyslektikere, homofile, alkoholikere, landssvikere, selvmordere, og sinnssyke, som alle har forfatterens absolutte sympati.”⁴ Man har også ment at engasjementet skal ha hatt sitt utspring i et gjenkjennelsesmoment fra Bjørneboes side: ”Han følte hele livet et bånd mellom seg selv

---

1 Artiklene tok for seg de – i følge artikkelforfatteren – særdeles betenkelige forhold ved norsk rettsapparatet og soningsforhold. Jeg vil i det følgende referere til disse som Dagbladet-artiklene. De består av artiklene ”Er sykdom straffbart? Om en foreldet lov” del I og II (trykt 24.12.1959 og 28.12.1959), ”Behandlingen av unge lovovertredere” del I og II (trykt 29.12.1959 og 30.12.1959), ”Sikringsstraffen” (trykt 2.1.1960), ”Disiplinærstraffer i norske fengsler” (trykt 4.1. 1960), ”Prinsipielt om fengselsstraff” (trykt 5.1.1960). Alle trykt i Jens Bjørneboe, *Vi som elsket Amerika*, (Oslo: Pax Forlag, 2003).
2 Trond Berg Eriksen, Andreas Hompland, Eivind Tjønneland, *Et lite land i verden 1950-2000 Norsk idéhistorie bind 6*, Trond Berg Eriksen og Øystein Sørensen (red) (Aschehoug, Oslo: 2003) s. 118.

3 Frederik Wanderup, *Jens Bjørneboe – mannen, myten og kunsten*, (Oslo: Gyldendal, 2003) s. 89.

4 Knut Imerslund, ”Jens Bjørneboe og pedagogikken” i *Norsk pedagogisk tidsskrift* (1994 nr. 5) s. 305-306.

og folk som var havnet på den gale siden av loven.”⁵ I tillegg til denne tendensen til kort å konstatere at Bjørneboes engasjement handlet om omsorg for den svake overfor maktapparatet, insinueres det ofte at Bjørneboes engasjement var absolutt enestående. Elsa Kvamme påstår om Bjørneboes opphold bak fengelsmurene høsten 1959 at det var ”et opphold som skulle forandre norsk fengselshistorie.”⁶ Hos Wanderup heter det: ”Den debatten Jens Bjørneboe satte i gang om fengsler og straff har overlevd ham selv. Den fortsetter langt inn i vår egen tid.”⁷ Bruker man utelukkende slike beskrivelser av Bjørneboe som kilde uten å ha videre kjennskap til diskursen i hans samtid, vil man kunne sitte igjen med inntrykk av at det norske retts- og fengselsvesen levde et liv avsondret fra enhver innblanding utenfra. Da med et hederlig unntak i Bjørneboe selv. Som han selv sa: ”Jeg vil også gjerne minne om at jeg i to, tre år førte denne debatten praktisk talt alene imot en, – i alle fall *tallmessig*, overlegen motstander.”⁸ Min hensikt er ikke å undervurdere betydningen og virkningshistorien av Bjørneboes engasjement, men å påpeke det faktum at det i hans samtid slett ikke bare var han som var opptatt av disse spørsmålene. Et bredt spekter av samtidige fagfolk hadde et kritisk syn på både fengsels- og strafferettspraksis på sin agenda. Dertil mener jeg at en mer inngående analyse vil avdekke et noe mer nyansert bilde av hans antatte sympatisering og ikke minst identifisering med de kriminelle som gruppe.

Dermed er vi inne på idéhistoriefagets kontekstualiserende metode. Jeg mener det er mer å hente i Bjørneboes skriverier om straff og fengsel dersom man anlegger et i større grad kontekstualiserende perspektiv. Mitt prosjekt består derfor i å undersøke Jens Bjørneboes engasjement rundt fengsel og straff på bakgrunn av en idéhistorisk kontekstualisering. Jeg vil først av alt gjøre rede for den idéhistoriske bakgrunnen straffepraksisen hvilte på, slik den framstod i Norge rundt midten av forrige århundre. Dernest vil jeg holde fram andre kritiske røster som i likhet med Bjørneboe opponerte mot de samme institusjoner.

Kontekstualiseringen vil ikke bare vise at Bjørneboes samtid kunne skilte med et relativt bredt spekter av engasjerte stemmer, den vil også kunne gi føringer til måter man kan dissekere Bjørneboes egne tekster. Wanderup konkluderer slik om Bjørneboes innsats på området:

---

5 Wanderup, *Jens Bjørneboe – mannen, myten og kunsten*, s. 89.

6 Bjørneboe sonet en promilledom i september 1959. Elsa Kvamme, *Kjære Jens, Kjære Eugenio. Om Jens Bjørneboe, Eugenio Barba og opprørernes teater*, (Oslo: Pax Forlag A/S, 2004) s. 50. Se også Wanderup, *Jens Bjørneboe – mannen, myten og kunsten*, s. 87.

7 Wanderup, *Jens Bjørneboe – mannen, myten og kunsten*, s. 97

8 Jens Bjørneboe, ”De straffede og de straffende” (1969) i *Vi som elsket Amerika*, s. 146.

”Noen stor straffeteoretiker ble ikke Jens Bjørneboe.”⁹ Innvendingen min er ikke først og fremst at dette er en gal slutning. Noen akademiker var han ikke, verken rent formelt eller tilsynelatende i sine pretensjoner. Men det er ikke dermed sagt at Bjørneboes tekstproduksjon på området ikke er av idéhistorisk interesse. Tvert imot. Nettopp gjennom å holde argumentasjonen hans opp mot et straffens idéhistoriske bakteppe, mener jeg det kan åpne seg et mer komplekst bilde av hvilke diskusjoner Bjørneboes uttalelser om rettsapparat og fengsel skriver seg inn i.

Tekstgrunnlag og fremgangsmåte

Når jeg her skal foreta en idéhistorisk analyse av Bjørneboes kritikk av norsk retts- og fengselsvesen, tar jeg først og fremst utgangspunkt i hans mange essays som eksplisitt omhandler temaet. Disse finnes først og fremst trykt i samlingene *Vi som elsket Amerika*, *Norge mitt Norge* og *Politi og anarki*. Essaysamlingene kan sies å bære preg av liten grad av systematisk redigering.¹⁰ I tråd med dette blir heller ikke artikler og essays som eksplisitt omhandler fengsel, rettsvesen og kriminalitet servert samlet i essaysamlingene. Noe redigeringsarbeid må dog sies å være gjort: De allerede nevnte Dagbladet-artiklene, samt andre kritiske betraktninger om retts- og fengselsvesen, har han samlet under kapittel II i *Vi som elsket Amerika*. I *Norge mitt Norge* finner vi en rekke artikler omhandlende rettsapparatet under tittelen ”Formynderne.” I *Politi og anarki* samler han flere av sine mest sentrale innsigelser i forbindelse med saken mot Fredrik Fasting Torgersen under kapittel II, dessuten har han reservert kapittel IV i samme bok hovedsakelig til essays som omhandler den kriminelle. Når dette er sagt, må det bemerkes at essayene i mange tilfeller like gjerne kunne kategoriseres under et overordnet tema som et annet. Et mer utførlig redigeringsarbeid fra Bjørneboes side ville ikke dermed bety at hvert enkelt essay en gang for alle ville gis sin rette plass. Når han for eksempel skriver essayet *Jean Genet den hellige*, utledes det flere temaer: Her drøftes litteratur, kriminalitet og begrepet sannhet i en og samme tekst. Dette impliserer videre muligheten av å trekke veksler på essays fra Bjørneboes hånd som ved første øyekast

---

9 Wanderup, *Jens Bjørneboe – mannen, myten og kunsten*, s. 96.

10 Carl Hambro beklager seg over dette. Om essaysamlingene sier han: ”For å ta det negative først: Han var meget omhyggelig med stil og rettskrivning i alle sine andre bøker. I et par av essaysamlingene har han den villeste uorden. Noe har kildeangivelse, noe ikke, noe er datert, noe er ikke. Noe er trykt før, noe trykkes for første gang; leseren må ofte gjette. [...] Han skrev selv i et forord til en av samlingene at den bare utgjorde en brøkdel av det han hadde skrevet. Og han antyder at han er oppmerksom på at det er litt tilfeldig at noe er kommet med, annet sløffet. [...] Det er synd at han ikke fikk tid og kraft til å redigere dem. [...] Synd også at andre av hans essays om strafferettspleie ikke er kommet med.” Carl Hambro, *Jens Bjørneboe – en litterær profil*. (Oslo: Gyldendal norsk forlag, 1978) s. 172-173.

ikke omhandler kriminalitet eller straff, men som ved gjennomlesning viser seg både eksplisitt og implisitt å være bærere av sentrale poenger på området. Spesielt kan her nevnes en fjerde essaysamling fra Bjørneboes hånd, *Under en mykere himmel*. Den inneholder artikler som tematiserer pedagogikk, og stammer fra hans virke som steinerskolelærer. Jeg skal vise at innholdet rommer sentrale ideer som i sin tur kan bidra til utdypet forståelse for Bjørneboes uttalelser om kriminalitet og straff. I tillegg til essays som er gitt plass i de nevnte essaysamlingene har jeg sett det som formålstjenelig å benytte meg av enkelte artikler som ikke har fått plass i noen bok, men som ikke desto mindre inneholder svært sentrale momenter til bruk i denne sammenheng. Spesielt gjelder dette artiklene ”Ungdomskriminalitet og skjebne”,¹¹ ”Ungdomskriminalitet og fengselsvesen”¹² og ”Årsak og virkning – forbrytelse og straff”.¹³ Under arbeidet med å lete fram relevante artikler og essays, har Aud Gulbrandsen og Jadwiga Teresa Kvadsheims Bjørneboebibliografi vært til uvurderlig hjelp.¹⁴

Som allerede nevnt er kriminalitet, fengsel og rettvesen gjengangere i alle Bjørneboes litterære sjangre. I tillegg til de nevnte essays og artikler, rommer både skuespill, romaner og sågar dikt flere ganger temaene. I romanen *Den onde hyrde* står ungdomskriminalitet og fengselspraksis helt sentralt. Boka er ofte trukket fram som en direkte forlengelse av kritikken som ble fremstilt i Dagbladet-artiklene. Den umiddelbare resepsjonen av boka bekrefter dette: De mange bokanmeldelsene utgivelsen avstedkom, viser en gjennomgående oppfatning av at romanen i realiteten måtte anses som et debattinnlegg. Betegnende er karakteristikken fra anmeldelsen i *Verdens Gang*: ”Boken griper sterkt, ikke tale om annet. Noe kunstverk som vil leve er den dog ikke, men som et brennende innlegg i dagens samfunnsdebatt har den uten tvil sin store misjon nettopp nå.”¹⁵ Romanen ble senere bearbeidet og gitt ny form i skuespillet *Til lykke med dagen*, betegnende karakterisert som en ”debatt-musikal” i en omtale i *Dagbladet*.¹⁶ Mitt poeng i denne sammenheng er å vise at Bjørneboes skjønnlitterære produksjon ikke levde et liv avsondret fra det mer sakprosaiske han førte i pennen. Denne påstanden er da også

---

11 Trykt i *Dagbladet* 7. Januar 1961.

12 Trykt i *Arbeiderbladet* 13. Desember 1961.

13 Trykt i *Arbeiderbladet* 16. Mars 1964.

14 Aud Gulbrandsen & Jadwiga Teresa Kvadsheim, *Jens Bjørneboe – En bibliografi*. (Oslo: Universitetsforlaget, 1978)

15 Arne Hannevik, ”Indignasjonsroman” i *Verdens Gang*, 18. November 1960.

16 ”[...] Slik er det en føres inn i Jens Bjørneboes merkvverdige debatt-musikal som i nær framtid skal opp på Oslo nye teater, i regi av Issy Abrahame, – så uten tvil vil det bli en av sesongens mest spennende premierer. Men så dreier det seg også om et ’stoff’ som Jens Bjørneboe med flammende indignasjon alltid har interessert seg for: norske fengselsforhold, behandlingen av fangene og den holdning samfunnet møter fangene med, etter fengselsoppholdet.” Arne Hestenes, ”Stå opp og ta ditt tau og gå!” i *Dagbladet*, 13. Februar 1965.

langt i fra original. I *Norsk idéhistorie* karakteriseres Bjørneboe som ”idédikter”: ”Uansett hvilken genre han betjener seg av, er hans tekster stridsskrifter.”¹⁷ En lignende påstand fremføres i en artikkel av Oddbjørn Johannessen: ”I Bjørneboes tilfelle kan det [...] være problematisk å isolere det polemiske til sakprosadelen av forfatterskapet fordi det meste av det han har skrevet har polemisk brodd.”¹⁸ Like fullt er det hans essays og artikler jeg tar utgangspunkt i. Men der jeg finner det hensiktsmessig vil jeg komme til å supplere med betraktninger rundt hans skjønnlitterære produksjoner.

En idéhistorisk analyse av Bjørneboes tekster fordrer at disse holdes opp mot et kontekstualiserende bakteppe. For å forstå dets struktur kan det være hensiktsmessig å nøste i de enkelte trådene bakteppet består av, og på en og samme tid skjele til deres substans hver for seg og til hvorledes de danner nye mønster når de veves sammen med andre tråder. Jeg vil derfor forsøke å beskrive Bjørneboes kontekst gjennom et blikk på hvilke ideer som rundt midten av forrige århundre til sammen utgjorde det fundamentet strafferettstenkningen i Norge hvilte på, og som dermed ble utgangspunkt for polemikk rundt temaet. I dette arbeidet går jeg tilbake til kontinentale opplysningstenkere på området. Originallitteraturen jeg benytter meg av her vil først og fremst være Cesare Beccarias *Dei delitti e delle pene – Om forbrytelse og straff*, som gir et godt bilde av opplysningstenkernes manifest på det strafferettslige området. Den norske adapsjonen av de sentrale momenter fra opplysningstenkerne vil jeg vise til ved å holde disse opp mot Den norske kriminalloven av 1842. Dernest viser jeg hvordan fengsel som straffeform utgjør en egen tråd i veven: Hvilke ideer man begrunnet fengselet som godt egnet straffeform med, og hvordan også disse ideene fikk fotfeste i Norge. Her benytter jeg meg av innstillingen fra den statlig nedsatte kommisjonen som skulle utrede de gjeldende straffarbeidsanstaltene – *Beretningen om Beskaffenheden af Norges Strafanstalter*. Videre vil jeg gå til kriminalantropologenes ideer. Først og fremst illustrert gjennom Cesare Lombrosos etter hvert svært omfattende verk *L' uomo delinquente – Forbrytermennesket*. Kriminalantropologisk tankegods – først og fremst frontet av medisinere og psykiatere – fikk omfattende innflytelse på tenkning om kriminalitet og straff, ikke minst i Norge. Dette avspeiles gjennom utformingen den norske *Straffeloven* av

---

17 Hans Fredrik Dahl, *De store ideologienes tid 1924-1955 Norsk idéhistorie, bind 5*, Trond Berg Eriksen og Øystein Sørensen (red). (Oslo: Aschehoug, 2001), s. 118.

18 Oddbjørn Johannessen, ”Polemikerne Jens Bjørneboe og Axel Jensen – To outsiders uten filter” i *Bokvennen*, 2004 nr.4, s.32.

1902 fikk. Disse tre diskursenes innflytelse på norsk strafferett – opplysningstidens, fengselsdiskursens og kriminalantropologiens – er av Espen Schaanning fremstilt i boka *Menneskelaboratoriet Botsfengslets historie*. Videre brakte etterkrigstidens velferdstenkning nye elementer inn på strafferettens område. Først og fremst fikk tanken om å *behandle* den enkelte kriminelle fotfeste. Man rettet i større grad fokus på hensyntagen overfor den enkelte, og dennes muligheter for rehabilitering. Behandlingsapparatet omfattet både psykiatere, psykologer og sosiologer. Dette skapte i sin tur innsigelser og debatt. Behandling som utgangspunkt for straff ble problematisert fra flere hold, og med ulike begrunnelser. Jeg vil her komme inn på noen sentrale debattanters standpunkter. Johs Andenæs' forslag gikk ut på å rehabilitere det allmennpreventive prinsipp, mens blant andre Nils Christie og Vilhelm Aubert viser hvordan sammenkoblingen mellom straff og behandling kan problematiseres som rettssikkerhetsmessig betenkelig. Dessuten fikk vi i Norge organisasjonen KROM, Norsk Forening for Kriminalreform, i 1968. En interesseorganisasjon for og med fanger. I dokumentasjonen av etterkrigstidens kritikk bruker jeg hovedsaklig bøker og artikler skrevet av debattantene selv. I forbindelse med KROM er det særlig artikler og bøker forfattet av foreningens frontfigur, Thomas Mathiesen, jeg benytter meg av.

Den norske etterkrigstiden utgjør også Bjørneboes samtid. Mitt anliggende blir da å undersøke hvordan Bjørneboe posisjonerer seg i dette landskapet. I arbeidet med avhandlingen har jeg sett det som mindre formålstjenelig å lete etter eventuell diakron utvikling i Bjørneboes egne tekster. Fremfor å presentere Bjørneboes tekster kronologisk, med tanke på innbyrdes sammenligning, har jeg heller bestrebet å trekke ut de sentrale momenter han fremstiller. Dette mener jeg tjener saken best: å sammenligne Bjørneboe med andre av hans samtidige, og å undersøke hvilke idéhistoriske tradisjoner han spiller på. Uansett er det min påstand at Bjørneboes tekster omhandlende fengsel og straff innbyrdes korresponderer godt.

Jeg har nevnt at forskningslitteraturen er sparsom på dette spesifikke feltet. Ikke desto mindre er den generelle resepsjonen av ham preget av en sterk vektlegging av Bjørneboes antipatier overfor alt som lukter av maktutøvelse, autoriteter og statlig kontroll. Herunder mener enkelte Bjørneboe plasserer både rettsapparat og psykiatri. Vi skal imidlertid se at Bjørneboe gjennom sin tematisering av kriminalitet og den kriminelle ikke entydig kan sies å ville fjerne de elementene i strafferettspleien som psykiatrien står for. Mens andre – både jurister og

sosiologer – søkte alternativer til behandlingstankegangen, synes ikke Bjørneboe å dele en slik skepsis til behandling. Tvert i mot er det behandling og undersøkelse av den kriminelle han fronter som løsning på kriminalitetsproblemet. I denne sammenheng knytter Bjørneboe et begrep om vitenskap til sin argumentasjon. I forlengelsen av hans tenkning om dette skal vi se hvordan den mye brukte karakteristikken av ham som den svakes forsvarer overfor maktapparatet kan nyanseres.

Del en. Straff – et idéhistorisk bakteppe

Straffetenkningen i Norge på midten av 1900- tallet kan som nevnt sies å inneholde elementer fra tre ulike straffediskurser. I det følgende vil jeg presentere disse historisk kronologisk. Først ut er den klassiske skole – 1700-tallets opplysningsfilosofiske forslag til løsning av kriminalitetsproblemet.

1.1 Den klassiske skole

Gjennom vinduene på sine studerkammer kunne opplysningstidens menn bivåne daglig tilsynekomst av, om ikke brød, så i alle fall sirkus: Det offentlige fremvisning av henrettelseskunst. Bøddelens oppfinnsomhet til tross – straffepraksisen syntes å mangle hensiktsmessige virkninger. Under det gjeldende strafferegimet så man snarere en økning enn nedgang i antall forbrytelser.¹⁹ På bakgrunn av dette så *Les philosophes* det som skrikende nødvendig å erstatte gjeldende praksis med et mer effektivt straffesystem.

Av de tre ulike straffediskursene jeg skal ta for meg, kan den som springer ut fra den klassiske skole sies å være den som i størst grad legger vekt på straffen som utsprunget fra et filosofisk grunnlag.²⁰ Praktisk-politiske handlingsplaner må i følge klassikerne bygge på gitte filosofiske premisser. Fundamentet for et gyldig samfunn fant man i samfunnskontrakten. John Locke beskriver inngåelsen av denne slik: "Wherever [...] any number of men so unite into one society as to quit every one his executive power of the law of Nature, and to resign it to the public, there and there only is a political or civil society."²¹ Lovbruddet vil være å

---

19 Erik Holien, *Død og pine – Dødsstraffens historie i vesten*, (Oslo: Pax Forlag A/S, 2004), s. 8.

20 Espen Schaanning, *Menneskelaboratoriet Botsfengslets historie*, (Oslo: Scandinavian Academic Press/ Spartacus forlag, 2007) s.11.

21 John Locke, *The Second Treatise on Civil Government*, (New York: Prometheus Books, 1986), s. 50.

betrakte som et brudd på en slik samfunnskontrakt og straffens legitimitet er å finne i dens funksjon som gjenoppretter av et slikt tilbakefall til naturtilstanden.

Med felles utgangspunkt i samfunnskontrakten, spinner opplysningstidens strafferettslige idéproduksjon videre rundt hvordan man skulle reagere på lovbrudd. Kritikkk ble rettet mot gjeldende lovverks inkonsistens, straffeutøvelsens inkonsekvens, og den derigjennom manglende allmennpreventive virkning.²² I pamfletten "Hanging, not Punishment enough" argumenteres det mot denne tendensen: "[H]vis [statuttens foreskrevne straff] ikke blir overholdt punktlig, upartisk og med en urokkelig hånd [...], vil den tjene liten hensikt."²³ Fikk man bare på plass et mer konsekvent system, mente man mye ville være løst.

1.1.1 Cesare Beccaria – en oppskrift på vellykket straff

Italieneren Cesare Beccaria sammenfatter i all vesentlighet opplysningstenkernes strafferettslære i *Dei delitti e delle pene*,²⁴ utgitt i 1764. Verket ble naturligvis ikke umiddelbart og helhetlig adaptert av statsapparat og straffeutøvere.²⁵ Allikevel er det liten tvil om at det er legitimt å snakke om en tekst med utstrakt virkningshistorie på grunn av de særdeles solide opplagstallene, og de mange oversettelsene.²⁶

Innledningsvis viser Beccaria til samfunnspakten som fundament for menneskelig samhandling, hvoretter kriminalitet er å betrakte som den enkelte lovbruyters tilbakefall i naturtilstanden.²⁷ Straffene kommer inn i bildet for å gjenopprette den falne, og for å hindre at den kriminelle fristelsen for andre skal bli for stor. Videre stiller samfunnskontrakten grenser for straffutmålingene. For strenge straffer kan ikke forsvares, da menneskene kun har gitt fra seg en "så lille del [av friheten] som muligt til den fælles beholdning, nemlig kun den del, der

---

22 Enkelte argumenterte sågar for at noe av skylden for dette måtte legges på det straffende systemet selv: Barbariske straffemetoder kunne få motsatt av ønsket effekt ved at en etter hvert indignert folkemengde vendte sin forakt – ikke mot den kriminelle delinkventen – men mot bøddelen og de som stod bak straffeutørelsen. Eventuelt kunne den stadige og hyppige fremførelse av kroppslige straffer nå et uheldig metningspunkt for allmuen (og den straffede), som dernest vil bli forherdet og dermed gi blanke i hvordan de tedde seg. Se Cesare Beccaria, *Om forbrydelse og straf*, (København: Museum Tusculanums Forlag, 1998), s. 100, og Schaanning, *Menneskelaboratoriet*, s. 17-25. Videre kunne man i England gjennom hele 1700-tallet observere en økning i dødsstraffstatutter, samtidig som det i praksis ble utført stadig færre av dem. Tidens strafferettsteoretikere så dette som en svakhet. Se Holien, *Død og pine*, s. 196 og Schanning, *Menneskelaboratoriet*, s. 24.

23 J.R. "Hengning, ikke hard nok straff", i *Arr idéhistorisk tidsskrift* (1997, nr.3), s. 5.

24 På norsk: *Om forbrytelse og straff*.

25 Holien påpeker at de for ettertiden mest sentrale strafferettstenkerne fra opplysningstiden, i sin samtid ikke hadde praktisk gjennomslagskraft av betydning. Det være seg Rousseau, Voltaire, Montesquieu eller Beccaria. Holien, *Død og pine*, s. 194.

26 I perioden 1764-1981 er det registrert hele 116 italienske utgaver. Se Sven Helles, "Innledning", i Beccaria, *Om forbrydelse og straf*, 63-44.

27 Beccaria, *Om forbrydelse og straf*, s. 55.

netop er tilstrækkelig til at formå de andre til at forsvare ham."²⁸ En for streng straff vil dermed være for et øvrighetens kontraktsbrudd å regne.

Beccaria påpeker at hans avhandling er av fullstendig sekularisert art. Religion, naturlovene og politikk utgjør distinkte områder som aldri må sammenblandes. *Om forbrytelse og straff* dreier seg kun om sistnevnte. Dermed ligger veien åpen for å tale fornuftens og rasjonalitetens sekulære språk. Talionprinsippet om "øye for øye, tann for tann" er ikke straffelegitimerende for den gjengse opplysningstenker. På det praktisk-politiske området er det nyttefilosofien som skal råde: "*Den størst mulige lykke fordelt på det størst mulige antal.*"²⁹ Med nytteperspektivet som filter for all politisk virksomhet, sluttet det raskt at lovene og straffene først og fremst må fungere allmennpreventivt. Opplysningsoptimisme av fremste sort kan leses ut av Beccarias tekst: "Jo større tallet bliver på dem, som forstår den hellige lovsamling og har den i deres hånd, desto mindre hyppige vil forbrydelserne blive."³⁰ Opplyste man godt nok om konsekvensen av de gjennom lovsamlingen kriminelt definerte handlinger, ville man til slutt kunne befinne seg i et samfunn hvor kriminalitet kun eksisterte i lovsamlingenes teoretiske univers.³¹ Men før man kom så langt var det av aller største betydning å gjøre folk oppmerksom på hva som ville skje dersom man lot seg friste til å begå lovbrudd.

For det første understreket Beccaria det nødvendige i lovenes klare og entydige språk. Det som fantes av lovtekster var ikke å karakterisere som tilfredsstillende. Til det var lovene altfor tilfeldige og lite utfyllende. Ikke bare ville de være uten funksjon dersom man skulle informere folk om konsekvensene av kriminelle handlinger, vel så lite kunne de betegnes som adekvate retningslinjer for dommeren når han skulle felle sine dommer. Han var prisgitt lover i form av løsrevne brokker, ofte preget av innbyrdes dissonans. Dertil var lovverket fullt av huller. Konsekvensen ble at *lovtolkning* først og fremst ble dommerens beskjeftigelse.³² Slik

---

28 Ibid. s. 56.

29 Ibid. s. 53.

30 Ibid. s. 61.

31 Fichte sier det slik: "Formålet med alle lover er at de ikke skal komme til anvendelse." Johann Gottlieb Fichte sitert i Ragnar Hauge, *Straffens begrunnelser*, (Oslo: Universitetsforlaget, 1996), s. 127.

32 Foucault skriver at samfunnsstrukturen var gjennomsyret av en dynamisk omgang og omgåelse av loven: "Kort sagt var det taktiske spill mellom de forskjellige former for ulydighet mot loven en del av samfunnets politiske og økonomiske liv." (Michel Foucault, *Overvåkning og straff*, (Oslo: Gyldendal, 2001), s. 79. Dessuten fremhever han straffesystemets uoversiktlige karakter på grunn av de mange aktørene som var involvert. Man hadde kirkerett, adelens justis, kongens justis og man hadde justis som ble ivaretatt av politiet eller administrative instanser. "Nettopp ved å være så mange, nøytraliserte disse instansene hverandre og gjorde det umulig for justisen å omfatte samfunnslegemet som helhet. Deres sammenfiltrering bevirket paradoksalt nok at straffejustisen hadde mange huller." Foucault, *Overvåkning og straff*, s. 74.

vilkårighet kunne ikke aksepteres: "Ved enhver forbrydelse bør dommeren drage en fulstendig, syllogistisk slutning."³³ Straffen må klart og tydelig være hjemlet i lovverket slik at fortolkninger og skjønnsmessige vurderinger fra dommerens side gjøres overflødig.

Dernest må folk erfare at lovbrysterne hurtig³⁴ og konsekvent³⁵ blir stilt til veggs, og uten unntak³⁶ gjøres til straffeobjekter. Innprenting av konsekvensenes uunngåelighet ville virke allmennpreventivt. I nyttetenkningen og allmennprevensjonens navn, hadde Beccaria også formeninger angående hvilke typer straff som ville være mest hensiktsmessige. "I det hele taget skal vægten av af en straf og følgerne af en forbrydelse have så stor virkning som muligt på andre og være så lempelig som muligt for den, der lider under dem."³⁷ Straffefullbyrdelsen skal i all hovedsak virke som et ledd i avskrekning av menigmann. Foucault kaller dette *Regelen om sidevirkningene*: "Straffen skal virke sterkest på dem som ikke har begått forbrytelsen"³⁸ Beccaria har derfor mest sans for straffer som er synlige. Fengselsstraff er unyttig fordi den innsatte gjøres usynlig for allmuen. Man skulle tro at offentlige dødsstraffer ut i fra dette var å foretrekke, men så er ikke tilfelle: "Det er ikke straffens strenghed, men dens længde, der gør størst indtryk på menneskesindet."³⁹ Dertil ville man, dersom man skulle anvende dødsstraff, behøve en ny forbrytelse hver gang man skulle statuere et eksempel. Beccaria mener derfor at man gjennom synlig og langvarig straffarbeid får nyttiggjort seg den kriminelle handlingen på best mulig måte.⁴⁰ Avvisning av dødsstraff og tortur samsvarer dessuten med grensene for øvrighetens mulige maktutøvelse slik de er nedfelt i samfunnskontrakten.

Et siste poeng det er verdt å merke seg i forbindelse med den klassiske skole er sondringen mellom lovbruddet og lovbrysterens forsett. Det er lovbruddet dommeren skal forholde seg til i sin domsavsigelse. "[D]en eneste sande målestok for forbrydelser er den skade, de forvolder nationen, og derfor har de taget fejl, som mente, at den sande målestok for forbrydelser var

---

33 Beccaria, *Om forbrydelse og straf*, s. 59.

34 Hurtige straffer er hensiktsmessige "fordi jo mindre tidsmessig afstand det er mellem straf og ugerning, desto stærkere og varigere er forbindelsen mellem disse to forestillinger." Beccaria, *Om forbrydelse og straf*, s. 89.

35 "Et af de bedste midler til at tøjle forbrydelser er ikke straffenes grusomhed, men derimod deres uundgåelighed." Beccaria, *Om forbrydelse og straf*, s. 99.

36 Verken sosial rang eller grad av forsett kan vurderes som formildende i straffeutmålingen: "[Straffene] bør være de samme for den første som for den sidste borger." Beccaria, *Om forbrydelse og straf*, s. 91.

37 Beccaria, *Om forbrydelse og straf*, s. 89.

38 Foucault, *Overvåkning og straff*, s. 88.

39 Beccaria, *Om forbrydelse og straf*, s. 103.

40 Ibid. s. 105.

forsættet hos den, der begår dem."⁴¹ Hensyntagen til den enkelte kriminelles forsett ville bryte med kravet til et entydig og uttømmende lovverk, og det ville ha undergravd lovenes og straffens allmennpreventive formål. I det følgende skal jeg vise at den klassiske skoles ideer også ble førende for kriminallovgivningen her til lands.

1.1.2 Den norske kriminalloven av 1842 – den klassiske skole i praksis

I den norske Grunnlov av 1814 ble det nedfelt at man snarlig måtte få i stand en ny sivil- og kriminallov.⁴² Det skulle imidlertid drøye så langt som til 1842 før noen endelig lov kom i stand. Denne var langt på vei å anse som en anerkjennelse av den kontinentale klassiske skoles rettsfilosofiske prinsipper.

Schaanning stiller i boka *Menneskelaboratoriet – Botsfengslets historie* opp fire punkter som han mener "viser at Kriminalloven var et ektefødt barn av den klassiske skole."⁴³ Disse er for det første bestrebelsen etter å lage et så oversiktlig og uttømmende lovverk som mulig.

Derneft skilte man mellom moral og rett på en slik måte at det ble poengtert at moral ikke hadde noe innen strafferetten å gjøre. For det tredje gjorde man avskrekking til det viktigste formål med straffen. Til sist vektla man proporsjonalitetsprinsippet.⁴⁴ Etter pålegg fra justis og politidepartementet ble lovkommisjonen i 1834 pålagt å vise til hvilke motiver som lå til grunn for deres to år tidligere utgitte lovforslag. I 1835 presenterte de sine beveggrunner i bokform.⁴⁵ Adaptasjon av kontinentale idéstrømninger er lett gjenkjennelig. Som her i ambisjonen om å stable på beina et uttømmende lovverk:

Commissionen [har] bestræbt sig for [...] at forhindre Vilkaarlighed, og på den anden Side at forebygge, at Forbrydelser ei skulde blive enten ustraffede, fordi de ei udtrykkeligen i Loven være nevnte, eller straffede anderledes end Retferdighed fordrer, fordi ikke enhver mulig Modification af den strafbare handling nøiagtigen var optagen i Loven og en vis bestemt Straf derfor fastsat.⁴⁶

Beccarias påpekning av at forbryterens forsett ikke skal tas til etterretning finnes også begrunnet hos Lovkommisjonen. For det første ansås det rett og slett å være en umulighet å

---

41 Ibid. s. 65.

42 Hauge, *Straffens begrunnelser*, s. 121.

43 Schaanning, *Menneskelaboratoriet*, s. 212.

44 Schaanning, *Menneskelaboratoriet*, s. 207- 212.

45 Motiver til det i Aaret 1832 udgivne forslag til en Lov for Kongeriget Norge angaaende Forbrydelser, Christiania: 1835

46 Ibid. s. 4.

gjennomskue og avdekke den enkelte kriminelles indre og komme til bunns i vedkommendes moral:

[D]et [maa] ogsaa andsees umuligt for noget menneskeligt Øie, at skue ind i en Andens Inderste med saadan Sikkerhed, at de sande Motiver til Forbrydelsen og dens større eller mindre Immoralitet med hensyn til den individuelle Forbryder med Vished kunde bestemmes.⁴⁷

Dessuten ville det ikke være hensiktsmessig av hensyn til målet om å straffe proporsjonalt med den kriminelle handlings faktiske skade på samfunnet:

Skal alene handlingens subjective Immoralitet være Straffens Maalestok, ville adskillige handlinger, der i høy Grad ere farlige for Borgersikkerheten, og som medføre betydelige Retskrænkelser, blive ustraffede, eller i det mindste anseete med høist ubetydelige Straffe, medens handlinger, som medføre ingen, eller i det mindste ubetydelig Skade, vilde blive anseete med haard Straf.⁴⁸

Proporsjonalitet finner man altså at korresponderer med irrelevansen av den kriminelles moralske kvaliteter. Til sist i denne sammenheng skal nevnes den avskrekkende virkning straffen var ment å gi. ”Lovene true med Straffe, og Staten fuldbyrder disse, for at afskrække fra Forbrydelser.”⁴⁹ Valg av straffeformer bekrefter dette. Ovenfor nevnte jeg Beccarias argumentasjon angående dødsstraff som et ikke udelt positivt virkemiddel. Kommisjonen gir uttrykk for at den har tatt kjente tenkeres avvisning av dødsstraffens hensiktsmessighet opp til vurdering.⁵⁰ Man velger allikevel å beholde dødsstraffstatuttet, men påpeker at det kun er forbeholdt alvorlige forbrytelser. ”[I] Tilfælde, hvor Hensigten ved mildere Midler kan opnaaes,” karakteriseres straffeformen som ”Uretmæssig.”⁵¹ *Hensikten* må her forstås som det man anså som lovens formål og krav: avskrekking og proporsjonalitet. I tillegg til dødsstraff presenteres straffarbeid, fengsel og bøter som mulige straffarter. Av disse skulle straffarbeid være hovedstraffeform, og den ble inndelt i fem grader ”af hvilke enhver er betragtet som en egen Strafart, for at afpasses i Forhold til de mange større eller mindre Forbrydelser, der med Strafarbeide maae blive at belægge.”⁵²

---

47 Ibid. s. 18.

48 Ibid. s. 18.

49 Ibid. s. 27.

50 ”Adskillige Videnskabsmænd, hvoriblandt Beccaria, Lucas og Livingston, have hævet deres Røst imod Lifsstraffen, og paastaet, at den er uretmæssig. Andre Videnskabsmænd f Ex. Filangieri, Feuerbach og Ørsted have bestridt denne Paastand, og Commisjonen kan for sit Vedkommende ei overbevise sig om dens Rigtighed.” Ibid. s. 25.

51 Ibid. s. 26.

52 Ibid. s. 31.

Den klassiske skole impliserer som vi skjønner et bestemt menneskesyn: Tanken om det rasjonelle mennesket. Gjennom innprenting av bestemte hendelsesforløp vil man få befolkningen til å avstå fra lovbruddene: Dersom du begår den og den kriminelle handlingen, kommer den og den straffen uunngåelig til å følge. Folk vil legge sammen og trekke fra, og komme til den konklusjon at "crime doesn't pay." På et slikt grunnlag blir allmennprevensjon et reelt virkemiddel.

Idealene fra den klassiske skole har blitt en helt sentral referanseramme i norsk og vestlig strafferettstenkning. Ideene var høyst aktuelle både i Bjørneboes sam- og ettertid: Proporsjonale straffer, nødvendigheten av lovhjemmel for å kunne dømme, allmennprevensjon og opprettholdelse av et skille mellom rett og moral er stadig tilbakevendende argumenter i den strafferettslige diskursen. I det følgende skal jeg imidlertid presentere andre tenkesett som melder seg på banen og utfordrer disse idealene.

1.2 Fengsel som straffeform – Straffeanstaltskommisjonen

En av utfordringene kom fra dem som hadde sett nærmere på muligheten av fengsel som straffeform. Straffarbeid hadde, i tråd med Beccarias retningslinjer, blitt stadig mer utbredt i Norge. Etter loven skulle dømte straffarbeidsfanger "udholde Straffen i de Straffarbeids-Anstalter som i Fæstningerne ere indrettede [eller] udholde Straffen i Rigets andre Straffarbeids-Anstalter,"⁵³ alt etter hvorvidt det gjaldt livstids- eller tidsbestemt straff. Festningene og tukthusene ble imidlertid snart overfylte.⁵⁴ Som en følge herav ble det i 1837 nedsatt en kommisjon til å utrede spørsmålene rundt straffarbeidsanstaltene. De leverte sin innstilling i 1841: *Beretning om Beskaffenheden af Norges Strafanstalter og Fangepleie samt Betænkning og indstilling om en Reform i begge, efter fremmede Staters Mønster*. Kommisjonens konklusjon var i det hele tatt knusende overfor gjeldende praksis. Administrativ ineffektivitet, manglende regelverk og retningslinjer, ugunstige lokaler, både

---

⁵³ Forslag til en Lov for Kongeriget Norge andgaaende Forbrydelser, Cristiania 1835 s. 4.

⁵⁴ Hauge, *Straffens begrunnelser*, s. 172.

når det gjaldt beliggenhet, utforming og størrelse, dårlig hygiene, manglende sysselsetting av de innsatte og manglende kontroll av fangene var noen av ankepunktene.⁵⁵

Ut fra allmennpreventive hensyn diskvalifiserte den klassiske skole straffer som i for liten grad egnet seg til fremvisning av straff i avskrekkingsøyemed. Fængselsreformatorene rettet derimot fokus mot individualprevensjon og fremholdt fængsler som arnested for den enkelte forbryters reformasjon. Gjeldende ordning gjorde derimot sitt til ”at Fangerne ordentligviis forlade Strafanstalterne moralsk forværrede i stedetfor forbedrede.”⁵⁶

Fængselsreformkomiteen importerer først og fremst sine argumentasjonsrekker, konklusjoner og fængselsmodeller fra Nord- Amerika. Tanken om- og teoriproduksjonen rundt frihetsstraff fikk etter hvert et slikt omfang at det hele nærmest var å karakterisere som en egen vitenskapsgren.⁵⁷ Den norske komiteen viste til nedgang i tilbakefallskriminalitet der man hadde innført fængsler etter modeller fra USA.⁵⁸ Arbeidet med oppbyggelig moralsk påvirkning gav etter sigende resultater. Fængselsreformkomiteen konkluderte med at den håpløse situasjonen best kunne utbedres gjennom å erstatte de eksisterende anstaltene med cellefængsler laget etter den såkalte Philadelphiamodellen.⁵⁹ Man så for seg et ganske annet scenario enn det man fant i de gjeldende anstalter:

[Fangen] seer daglig Gouverneuren, Præsten, Læreren, Lægen, de visiterende Medlemmer av Directionen, og er desuden stadigen omgivet af de til hans Afdeling hørende Opsynsbetjente; han er altsaa ikke afskaaren fra menneskelig Samqvem; han er kun undragen fra Syn af og Berørelse med sine Medfanger, altsaa fra Omgang med dem, hvis Selskab kunde formodes at ville have skadelige Virkninger paa hans Moralitet.⁶⁰

Fængslers isolerende funksjon ville både forhindre moralsk smitte, samtidig som forbilledlige personer kunne påvirke fangen i riktig retning. Komiteen fremla derfor i sin innstilling at

---

55 *Beretning om Beskaffenheden af Norges Strafanstalter og Fangepleie samt Betænkning og Indstilling om en Reform i begge, efter fremmede Staters Mønster*, afgivet av den under 10. Septbr. 1837 nedsatte Commission til at meddele Betænkning angaaende Strafantalters bedre Indretning. (Christiania, Trykt hos Chr. Grøndahl, 1841), s. 317-331.

56 Ibid. s. 343.

57 Schaanning, *Menneskelaboratoriet*, s. 10. Se også samme bok Kapittel 3 ”Drømmen om det perfekte fængsel” s. 89-131.

58 *Beretning om Beskaffenheden*, s. 402-409.

59 Fængselsreformkomiteen diskuterer i sin innstilling muligheten av to forskjellige fængselsmodeller. Begge hadde de ”Bod og Bedring eller en paa oprigtigt Anger bygget moralsk Forbedring” for den innsatte som mål. (*Beretning om Beskaffenheden*, s. 354) Av disse var den såkalte Auburnmodellen å karakterisere som den som innebar minst grad av isolasjon. Her skulle fangene holdes adskilt nattetid på hver sine celler, mens de på dagtid oppholdt seg i samme rom under arbeid, undervisning, måltider og gudstjeneste. (*Beretning om Beskaffenheden*, s. 355) Opphold i fellesrom foregikk imidlertid under streng bevoktning. Modellen Straffanstaltkomiteen gikk inn for og anbefalte iverksatt, var imidlertid den såkalte Philadelphiamodellen. Her gjorde man den moralske smittefaren minimal ved å holde fangene isolert fra hverandre dag og natt.

60 Ibid. s. 368.

”Norges Strafanstalter og Fangebehandling maae bevirkes undergivne en fulstændig Reform efter Philadelphiasystemets Grundsætninger.”⁶¹

Konklusjonen ble tatt til etterretning, og det ble planlagt en storstilt bygging av fengsler rundt om i det ganske land.⁶² Omstendigheter gjorde imidlertid sitt til at materialiseringen av vedtaket begrenset seg til bygging av Botsfengselet i Christiania som stod ferdig i 1851.⁶³ Til tross for mangelfull gjennomføring av fengselskomiteens innstilling, hadde man ikke desto mindre lansert et system som impliserte et nytt perspektiv på muligheten av å komme kriminaliteten til livs. Lov om Botsfængslet av 1848 viser at det nye tankegodset for alvor hadde meldt sin ankomst.⁶⁴ Fengselsstraffens strenge isolasjon skulle benyttes i det øyemed å reformere fangen. Også i fengsler som ikke arkitektonisk sett var like egnet til det som Botsfængslet, skulle man søke å oppfylle cellefengslenes krav så godt som mulig.⁶⁵

Istedenfor den klassiske skoles fokus på allmennprevensjon, straffenes synlighet, kort sagt den av Foucault benevnte ”regel om sidevirkningene,” skyves nå fokus over på den enkelte straffedømte. Det var her man måtte sette inn støtet i følge fengselsforkjemperne. Ikke minst ser vi hvordan vektleggingen av lovbryteren som et moralsk skakkjørt menneske, åpner for å benytte den avsagte dom i det øyemed å forbedre vedkommende. Man kan si det slik at man i Norge på en og samme tid opererte med to vidt forskjellige praksiser på straffeområdet: Den klart klassiskinspirerte, lovbruddsorienterte kriminalloven, og den individorienterte

---

61 Ibid. s. 701.

62 Stortinget gav sitt samtykke til komiteen. Dog langt fra enstemmig (Schaanning, *Menneskelaboratoriet*, s. 124) Straffanstaltskommisjonen foreslo bygging av sju Botsfengsler som hver skulle dekke sitt område i landet. (Schaanning, *Menneskelaboratoriet*, s. 123)

63 Vedtaket krevde utstrakt økonomisk og planleggingsmessig mobilisering. Det ble stilt store krav til den arkitektoniske utformingen på grunn av formålet med å sikre høyest mulig kontroll med de innsatte. Bygningene skulle bestå av et slags tårn i en midte, hvorfra korridorer skulle stråle ut. Tårnet skulle fungere som et slags oppsynstårn hvor man til enhver tid kunne overvåke korridorene hvor cellene befant seg. Hver celle måtte dernest være tilstrekkelig stor, og romme alle fasiliteter fangen trengte døgnet rundt: Soveplass, spiseplass, arbeidsplass og hygieniske remedier, inkludert avtrede. Den politiske viljen viste seg heller ikke å være utelukkende positiv. Omkostningene og innvendinger rundt systemets fortreffelighet gjorde sitt til at materialiseringen av fengslene lot vente på seg. Flere stortingsrepresentanter stilte seg kritisk til komiteens lovprising av Philadelphiamodellen. Spesielt gjorde Ludvig Kristensen Daa seg bemerket. Han vektla undersøkelser som viste modellens ”Tendens til at frembringe Aands og Legems svekkelse” på grunn av belastningen den strenge isolasjonen medførte. Ludvig Kristensen Daa, sitert i Schaanning, *Menneskelaboratoriet*, s. 125.

64 ”Lov angaaende Botsfængslet ved Christiania og om Anvendelse af Celler ved de øvrige Strafarbeidsanstalter” trykt som appendiks i Schaanning, *Menneskelaboratoriet*, s. 586-590.

65 ”Lov angaaende Botsfængslet ved Christiania og om Anvendelse af Celler ved de øvrige Strafarbeidsanstalter” § 14 s. 589.

fengslingspraksisen. Selv om kriminalloven oppgav straffarbeid som hovedstraffeform, ble fengselsstraff i praksis det alt mest vanlige.⁶⁶

Arven fra fengselsreformatorene består rent konkret i alminneliggjøringen av fengsel som straffeform. Videre er det innen fengselsdiskursen et sentralt poeng at den enkelte lovbryster får det alt overveiende fokus. Lovbryteren skulle behandles og reformeres. Dette kunne man ta seg av etter at dom var felt og straffen skulle sones. Rettsfilosofisk argumentasjon i tråd med den klassiske skole er i det store og hele ikke fengselsteoretikerne vedkommende.⁶⁷ I det følgende skal jeg imidlertid vise hvordan fokusforskyvningen fra lovbrudd til lovbryster blir stadig mer utpreget når enda en ny gruppering – kriminologene – entrer banen. I deres kjølvann får individfokuset også innvirkning på lovgivningen. Den samme lovgivningen som fortsatt gjaldt i Bjørneboes samtid.

1.3 Kriminalantropologien

På 1700-tallet satt representantene for den klassiske skole bak sine vinduer og gjorde seg tanker omkring det som foregikk der ute på den andre siden. De formet sine rettsfilosofiske lærer ved hjelp av intellektuell kapasitet og resonneringsevne. Hundre år seinere var en ny gruppe kriminelt interesserte i gang med å løse det kriminelle problem. For selv om den klassiske skoles rettsprinsipper til dels var tatt til etterretning gjennom lovutforming, brøt folk lovene som aldri før.⁶⁸ Den nye gruppens fremgangsmåte skilte seg radikalt fra forgjengernes. De fant at det var på tide å bevege seg ut av studerkammeret, og ned på gateplan. Man måtte unngå distanserte filosofiske spekulasjoner, isteden zoome inn, og fange blikket til den kriminelle. Ja, ikke bare fange det, men også forsøke å trenge inn bak det.

Fengselsreformatorenes inntreden på det kriminelle feltet bevirket en fokusforskyvning bort fra lovbruddet og over på lovbrysteren. Bygget man bare gode nok fengsler og lot dem styres av gode nok mennesker, mente man å kunne reformere forbryterne. Men fengselsbygging til

---

⁶⁶ Hauge, *Straffens begrunnelser*, s. 174.

⁶⁷ Schaanning, *Menneskelaboratoriet*, s. 193.

⁶⁸ Økningen i antall lovbrudd ble gjerne satt i sammenheng med den økende andel av befolkningen som falt utenfor samfunnets industrielle og urbaniserende omstillingsprosess. Utgruppene ble gjerne betegnet som ”de farlige klasser,” og man mente å finne at kriminalitet florerer i deres farvann. Mange mener at kriminologiens mulighetsbetingelser i stor grad er å finne i frykten for disse gruppene. For å få bukt med problemet var det nødvendig å komme denne gruppen nærmere inn på livet ved å underlegge dem vitenskapelige undersøkelser. Se Hauge, *Straffens begrunnelser* s. 177-180.

tross, kriminaliteten syntes allikevel ikke å synke.⁶⁹ Atter flytter diskursproduksjonen sitt fokus: Kanskje kunne forklaringen på notorisk kriminelles livsførsel være å finne nedfelt i den enkelte?⁷⁰ Dørene for den nye retningen, kriminalantropologien, åpnet seg idet flere og flere mer eller mindre direkte argumenterte mot et vesentlig punkt på den klassiske skoles program idet de hevdet: Jo, vi kan faktisk få innsikt i menneskers sinnstilstand! Som vi så hadde klassikerne konkludert med det irrelevante ved i det hele tatt å spørre etter lovbrysterens beskaffenhet. For det første ville det røkke ved målet om en klar og entydig lovtekst uten dommerens skjønnsmessige vurderinger. Dertil var det rett og slett ikke en verdslig domsstols oppgave å blande moralske betraktninger inn i rettergangen. Dessuten ble det ansett som en uoverkommelig oppgave å forsøke å kartlegge et menneskes sinnstilstand. Kriminologene utfordrer disse elementene. Metodene kriminalantropologene brukte, hentet sine idealer fra naturvitenskapen som hadde blomstret siden opplysningstiden: Positivismen melder seg på den kriminelle banen.⁷¹

1.3.1 Cesare Lombroso

Cesare Lombrosos (1853-1909) var en av dem som ville ta den kriminelle i nærmere betraktning: "The fundamental proposition undoubtedly is that we ought to study not so much the abstract crime as the criminal."⁷² I kraft av å være lege og kirurg, skiller Lombroso seg vesentlig fra landsmannen og navnebroren Beccaria som var jurist av utdanning. Allerede yrkene representerer en radikal forskyvning: Mens det tidligere var jurister og filosofer som tenkte om- og forholdt seg til spørsmål rundt kriminalitet, blir det senere minst like vanlig at vitenskapsmenn beskjeftiger seg innenfor det samme feltet.⁷³

Lombrosos inspirasjonskilde var forestillingen om sammenhengen mellom kropp og sjel. At man gjennom å lese og tolke kroppen kan si noe om menneskets indre beskaffenhet. Dette var

---

69 Schaanning, *Menneskelaboratoriet*, s. 217.

70 Ibid. s. 217.

71 Hauge, *Straffens begrunnelser*, s. 179.

72 Cesare Lombroso, "Part 3: Synthesis and Application" *Crime: Its Causes and Remedies*, (Little, Brown & Co: 1911) s. 365.

73 I dette ligger hele Foucaults tese: Hvordan vitenskapene (og da spesielt psykiatrien) overtar diskursproduksjonen rundt kriminalitet. Schaanning legger vekt på det samme: "For å sette det på spissen kan vi si at den kriminologiske diskursen kolonialiserte ["fengselsdiskursen" og "strafferettsdiskursen"]. (Schaanning, *Menneskelaboratoriet*, s. 8) Strafferettsdiskursen forstås her som den tradisjon blant annet Beccaria virket innenfor. Fengselsdiskursen dreide seg rundt den tidlige fengselspraksis som baserte seg på isolering og bot som middel til rehabilitering av den kriminelle.

slettes ingen ny idé.⁷⁴ Man kan derfor med en viss rett si at Lombroso ikke var noen banebryter på området. Men slik Beccaria ble det idéhistoriske referansepunkt i forbindelse med den klassiske skole, har Lombroso blitt stående som selve innbegrepet av kriminalantropologien. Det er uten tvil først og fremst *hans* undersøkelser og skrifter den senere diskursproduksjonen ble spunnet rundt.⁷⁵

Gjennom sitt virke som lege hadde Lombroso stor tilgang på observander han kunne foreta målinger på.⁷⁶ På grunnlag av et etter hvert svært stort empiriske råmateriale trakk han den konklusjon at fysiske kjennetegn avspeilet menneskets indre. Spesielt ble han interessert i hvordan forbrytere kunne avsløres på denne måten, og kriminalantropologien oppstod i Lombrosos farvann.⁷⁷ I 1876 ble hans første utgave av *L' uomo delinquente*⁷⁸ publisert. Her fremsetter Lombroso påstanden om Den fødte forbryter: Enkelte mennesker er født med atavistiske trekk, det vil si med egenskaper og kjennetegn som tilhører et tilbakelagt stadium i menneskeslektens utvikling: "[T]he most horrendous and inhuman crimes have a biological, atavistic origin in those animalistic instincts that, although smoothed over by education, the family, and fear of punishment, resurface instantly under given circumstances."⁷⁹ "Animalistic instincts" gjør sitt til at den kriminelle ikke uten videre kan stagges. Det primitive ved den kriminelle belegger han ved å vise til deres fellestrekk med lavt utviklede og/eller utdødde folkeslag, dessuten med barn, planter og dyr.⁸⁰ De atavistiske trekkene gjør dermed den kriminelle så og si til en villmann som står langt tilbake for den vestlige sivilisasjonen.

---

74 Fysiognomikk var blant andre allerede representert av sveitseren Johan Caspar Lavater (1741-1801). Han fant paralleller mellom utseende og vedkommende persons sjel og tilbøyeligheter. Hovedregelen lød: "Jo bedre moralsk, desto skjønnere; jo dårligere moralsk, desto hesligere." (Johann Caspar Lavater, sitert i Schaanning, *Kampen om den forbryterske sjel Kriminal- filosofiske vitenstrekk*, (Oslo: Unipub forlag, 2002) s. 73) Frenologen Franz Joseph Gall (1758-1828) hadde funnet at hjernen var delt inn i forskjellige områder som korresponderte med hver sin spesifikke moralske eller mentale kapasitet. Hvorvidt hver og en av disse spesifikke egenskapene var mer eller mindre utviklet kunne man enkelt og greit lese av på vedkommendes skalle ettersom en høyt utviklet egenskap ville synes som en bul på egenskapens korresponderende område, på samme måte som lavere utvikling ville ses som et søkk. (Schaanning, *Menneskelaboratoriet*, s. 218, Schaanning, *Kampen om den forbryterske sjel*, s. 66-68, Ragnar Hauge, *Kriminalitetens årsaker*, (Oslo: Universitetsforlaget, 2004) s. 23) Psykiatriske forklaringsmodeller trådte likeledes inn på kriminaldiskursens område. Degenerasjonsteorier likeså. (Schaanning, *Menneskelaboratoriet*, s. 218-219)

75 Schaanning, *Menneskelaboratoriet*, s. 221.

76 Schaanning, *Kampen om den forbryterske sjel*, s. 64.

77 Lombroso fikk professorat innen faget i 1906. Hauge, *Straffens begrunnelser*, s. 183.

78 På norsk ofte omtalt som "Forbrytermennesket". Her er brukt den engelske utgaven: Cesare Lombroso, *Criminal Man*, (Durham and London: Duke University Press, 2006) Utgaven inneholder utdrag fra alle utgaver av Lomrosos verk.

79 Lombroso, *Criminal Man*, s. 91.

80 Lombroso, *Criminal Man*, s. 167-175, og Lombroso, "Part 3: Synthesis and Application", s 365-368.

Gjennom fysiognomiske observasjoner lot det seg dermed gjøre å avsløre hvorvidt observanden var en kriminell type. I sin ytterste konsekvens betød dette at man i og for seg ikke lenger behøvde å vente på en kriminell handling fra vedkommendes side. For den som hadde innsikt i de kriminelles fysiske kjennetegn, slik Lombroso hadde det, kunne den kriminelle avsløres uavhengig av hans eller hennes handlinger. Etter hvert som Lombrosos empiriske materiale økte, ble dette poenget alt viktigere. Mens han i den opprinnelige utgaven av *L' uomo delinquente* kun hadde tatt for seg den fødte forbryter, ble nye funn – gjort både av ham selv og andre – lagt til, og den opprinnelige utgaven ble etter hvert svært utvidet.⁸¹ Det viste seg nemlig nødvendig å dele de kriminelle inn i flere undergrupper. Deriblant finner vi pseudo-kriminelle: "[P]seudo-criminals, are those who do not seek the occasion for the crime but are almost drawn into it, or fall into the meshes of the code for very insignificant reasons [...] these ought not, properly speaking, to be called criminals."⁸² En utført kriminell *handling* er altså ikke ensbetydende med at man har med en kriminell *type* å gjøre. Vi ser hvor radikalt, ja rett ut bokstavelig fokuset flyttes fra lovbrudd til lovbrøyer.

Lombrosos teori møtte straks massiv motbør. Flere mente å kunne tilbakevise betydningen han la på forbryterens medfødte skjebne. Fra flere hold ble det søkt påvist at kriminalitetsfaktoren i all hovedsak måtte være å finne i sosialt betingede forhold så som oppdragelse og miljø. Nå var også Lombroso selv, i alle fall etter hvert, ikke fremmed for denne tanken.⁸³ Ikke desto mindre forbindes kriminalitetsdiskursen rundt århundreskiftet 18-1900-tallet med polemikken mellom de som så arv som en hovedbetingelse for kriminell oppførsel, og de som mente årsakene først og fremst var å finne i miljøbetingelser. Førstnevnte retning, med Lombroso som fremste representant, betegnes gjerne som den italienske skole, mens sistnevnte kalles den franske skole. To representanter for sistnevnte gruppering var Alexandre Lacassagne (1843-1924) og Gabriel Tarde (1843-1904). Lacassagnes syn på saken lå ikke i avvisning av arvemessige faktorer, men i at disse trengte en utløsningsmekanisme for å aktiveres. Utløseren var å finne i vedkommendes miljø. Lacassagne kan dermed sies å stå i en slags mellomposisjon, med en fot i hver leir. Tarde må derimot kunne sies å ta skrittet fullt ut. Han mente grunnlaget for kriminalitet, i likhet med alle

---

81 Fra første til siste utgave økte sidetallet fra 252 til 1903. Schaanning, *Menneskelaboratoriet*, s. 220-221.

82 Lombroso, "Part 3: Synthesis and Application", s. 376.

83 Schaanning karakteriserer Lombroso som besitter av en "hardnakket vilje til viten." (Schaanning, *Kampen om den forbryterske sjel*, s. 105) Hans arbeidsmetode kunne karakteriseres som eklektisk: "Han sugde opp i seg alt av det han fant av relevant stoff for å analysere forbryterens kropp og sjel." (Schaanning, *Kampen om den forbryterske sjel*, s. 120)

andre typer av oppførsler, var å finne i sosial påvirkning, eller imitasjon som han kalte det.⁸⁴ Til å støtte opp om sine teorier benyttet Tarde seg av kriminalstatistikk som igjen var produkter av sosiologisk orienterte vitenssammlere.⁸⁵ Til tross for forskjell mellom den franske og den italienske skole: For begge retningene gjelder det at premissene for meningsutveksling rundt straff brøt med den klassiske skole på sentrale punkter. De som opponerte mot Lombroso og hans høye vektlegging av arvefaktoren, polemiserer innenfor rammene som innebar et hovedfokus på den kriminelle som person.⁸⁶

I tredje bind av siste utgave av *L'uomo delinquente*, kommer Lombroso med konkluderende bemerkninger av praktisk-politisk art angående hva som kan og bør gjøres med den kriminelle problemet. Utmålingen og valg av straffeform vil komme helt an på den enkelte kriminelles mulighet for å ta til seg korreksjonen som ligger i straffen. "Crime is like sickness. The remedy should be fitted to the disease."⁸⁷ Innen den kriminologiske diskursen fikk nødvendigheten av spesialtilpasset reaksjonsform bred konsensus. Man burde se den enkelte kriminelle an, for deretter å finne best egnede reaksjonsform.

I likhet med den klassiske skole og fengselsdiskursen, fikk også kriminalantropologene nedslagsfelt i Norge. Retningen fikk sin egen diskursproduksjon her til lands.⁸⁸ Mot slutten av 1800-tallet gjorde man alvor av diskursen og innlemmet den i praksis når man satte seg fore å lage nye lover.

1.4 Straffeloven av 1902

Den klassiske skole, fengselsstraff og kriminalantropologi kan ses som distinkte diskurser med hver sine løsninger på kriminalitetsproblemet. Rundt århundreskiftet kom man imidlertid til erkjennelsen av at man ville gjøre klokt i å se på retningene under ett. Et mest mulig adekvat strafferettspleie måtte innebære et lovverk og et reaksjonsapparat som innbyrdes dro veksel på hverandre. Tanken var at kriminalitet utgjorde et fasettert problem som i noen

---

84 Hauge, *Straffens begrunnelser*, s. 194

85 Hauge, *Kriminalitetens årsaker*, s. 52

86 Schaanning hevder at historikere har lagt for mye inn i skillet mellom den franske og den italienske skole. Han mener den franske skoles avstandtakning fra Lombroso og hans italienske kolleger ikke lå i deres avvisning av arv, men i forestillingen om det uforbederlige aspektet i denne. Mens Lombrosos teori heller mot darwinistisk atavisme, støttet franskmennene seg til en mer lamarckisk degenerasjonslære som gir miljøpåvirkning et større spillerom. (Schaanning, *Kampen om den forbryterske sjel*, s. 85)

87 Lombroso, "Part 3: Synthesis and Application", s. 386.

88 Se kapittel 6 i Schaanning, *Menneskelaboratoriet*.

tilfeller kunne lettes gjennom avskrekking og allmennprevensjon, i andre fall kunne forbryteren behandles og i atter andre tilfeller måtte man uskadeliggjøre vedkommende. Retningen som talte for en slik syntese betegnes gjerne som den tredje skole.⁸⁹ I Norge skulle denne tankegangen få stor gjennomslagskraft, og den norske Straffelov av 1902 kan ses på bakgrunn av dette.⁹⁰ De to mest sentrale skikkelsene innen arbeidet med å få i stand det nye lovverket var Francis Hagerup (1852-1921) og Bernhard Getz (1850-1901). Begge var de jurister av utdanning. I 1892 ble Den Norske Kriminalistforening stiftet av disse to. Her la man fram vitenskapelige funn og diskuterte kriminalitetens vesen. Om man ikke var enig med Lombroso angående den fødte forbryter, bifalt man ikke desto mindre hans overbevisning om at skulle man forsøke å komme forbryterondet til livs, måtte man ta den enkelte forbryter med i betraktning.⁹¹ Av de to kan det synes som om Hagerup ivret sterkest etter å gi de nye vitenskapene spillerom i de nye lovene: Man måtte ta utgangspunkt i ”straffens konkrete virkninger [og ikke] et absolut retfærdighetskrav.”⁹² Getz synes å ha strittet mer imot når nye lovforslag i for stor grad gikk på bekostning av klassikernes prinsipper.⁹³ I de endelige lovene levnes det imidlertid liten tvil om at de nye kriminologiske vitenskapene i høy grad ble tatt inn i varmen.⁹⁴ I det følgende skal jeg komme nærmere inn på tre av disse lovene. Felles for dem alle er at de skulle bli gjenstand for storstilt debatt og innsigelser. Ikke minst av Jens Bjørneboe.

En utfordring man så seg nødt til å ta fatt i var de unge kriminelle. Man hadde erfart at fengslene ikke egnet seg som korreksjonsmiddel overfor den yngre garde. Men det betød ikke at man så det som forsvarlig å unnlate å gripe inn overfor unge uromomenter. Tvert imot ville lav alder kunne tjene som argument *for* en eller annen form for inngripen: ”Den manglende

---

89 Hauge, *Straffens begrunnelser* s. 207-221 og Schaanning, *Menneskelaboratoriet*, s. 243-247.

90 I 1885 ble Straffelovkommisjonen med Bernhard Getz som formann opprettet. Den nye straffeloven ble av Stortinget vedtatt 22.mai 1902. Men nye lover ble vedtatt både i tiden før og i tiden etter 1902. Enten som lover som senere ble opptatt i- eller tilføyet den nye loven, eller som selvstendige lover utenfor Straffeloven.

91 Schaanning, *Menneskelaboratoriet*, s. 250.

92 Francis Hagerup, sitert i Schaanning, *Menneskelaboratoriet*, s. 252.

93 Schaanning holder fram at, sammenlignet med Hagerup, var ”[Getz’] grunnholdning [...] snarere at den klassiske skoles rettsprinsipper måtte gjelde, og han var derfor mer skeptisk til å avpasse straffen til den enkelte lovbrøyer.” Schaanning, *Menneskelaboratoriet*, s. 253.

94 Norge kan ses som et foregangsland når det gjaldt å adaptere positivismen til lovutforming. I *Norsk idéhistorie* heter det imidlertid: ”Loven var et produkt av en bred europeisk reformbevegelse, og dens originalitet og pionerkarakter er ofte blitt overdrevet.” Liv Blikrud, Geir Hestmark og Tarald Rasmussen, *Vitenskapens utfordringer Norsk idéhistorie, bind 4*. (Oslo: Aschehoug, 2002), Trond Berg Eriksen og Øystein Sørensen (red), s. 432. Schaanning forsvaret det norske lovverkets karakter av pionerarbeid gjennom å påpeke viljen til praktisk utforming av kriminologenes idéer. Se Schaanning, *Menneskelaboratoriet*, s. 249.

Indsigt gjør dem ikke ufarligere, men maaske tvert om.”⁹⁵ Parallelt med at man økte den kriminelle lavalder, satte man inn tiltak overfor den yngre garde i form av ”Opdragelse eller Prævention.”⁹⁶ Vergerådsloven ble vedtatt i 1896, og de herunder påtenkte oppdragelsesanstaltene fikk som oppdrag å fungere korrigerende når barnet eller ungdommen utviste uheldig oppførsel.⁹⁷ For det var ikke bare i tilfeller av rene kriminelle handlinger at loven åpnet for handling. Det kom også på tale å ta hånd om barn som viste uheldige tendenser, med det formål å ”redde dem fra sædelig Undergang.”⁹⁸ Alt etter graden av forvillelse eller moralsk fordervelse kunne de anbringes i oppdragelsesanstalt, barnehjem eller hos en hederlig familie. Man ønsket altså å ta forbryterondet ved roten før det sprang ut i blomst. Tenkegodset fra Lombroso er gjenkjennbart: Dersom man evner å lese de forbryterske trekk hos den enkelte kriminelle, kan man komme forbrytelsen i forkjøpet.

Mens uheldig oppførsel blant barn og unge kunne rykkes opp med roten gjennom Vergerådsloven, fantes det en gruppe som kunne synes vanskeligere å håndtere da deres uheldige livsførsel hadde fått gjære over lang tid, nemlig ”løsgjengere” som manglet alminnelig arbeidslyst. Til nå hadde bestemmelser i Fattiglovene gitt anledning til å plassere døgeniktene i arbeidshus.⁹⁹ Gjeldende praksis var imidlertid lite hensiktsmessig da den verken kunne oppvise tilstrekkelig grad av strenghet eller konsekvens, og det ble talt for å flytte ansvaret for løsgjengerne inn under straffelovgivningen: ”Vor mening er da den, at *Indsættelse i Arbeidshus (eller Hendømmelse til Arbeide) bedst helt igjennem gjøres til Straf.*”¹⁰⁰ Man innså imidlertid at man stod overfor et legitimitetsproblem: Hvordan rettferdiggjøre idømmelse av lange straffer til mennesker man beviselig ikke har annet enn mindre forseelser å utsette på. Med andre ord: Den klassiske skoles rettsprinsipper stod i fare. Man søkte problemets løsning delvis gjennom å gi tvangsarbeidet behandlingsmessig

---

95 Bernhard Getz *Foreløbigt Udkast til Almindelig borgerlig Straffelov for Kongeriget Norge. Første Del med Motiver.* (Kristiania: Det Steenske Bogtrykkeri, 1887), s. 88.

96 Ibid. s. 88.

97 Norge var første land ut med egen barnevernslav. Loven trådte imidlertid ikke i kraft før 1. september 1900 (Schaanning *Menneskelaboratoriet*, note nr. 1197) Getz gir imidlertid uttrykk for at Norge har havnet i bakleksa når det gjelder adekvate reaksjoner overfor unge lovovertridere. De gode erfaringene fra utlandet talte for at man også i her hjemme måtte gi ”Opdragelsesanstalter for forbryderske Børn [...] den Plads i vor Straffelovs System, som de i sig selv tilkomme, efter hvad der er almindelig erkjendt overalt, hvor de i videre Udstrækning er forsøgte.” (Getz, *Foreløbigt Udkast* s. 91)

98 Bernhard Getz, *Udkast til Lov om sædelig forkomne og vanvyrde Børns Behandling med Motiver*, (Kristiania: Det Steenske Bogtrykkeri, 1892), s.39

99 Gjennom fattiglovene hadde man anledning til å innsette personer i tvangsarbeidshus. Men tiden måtte ikke overskride seks måneder, og bestemmelsen var en administrativ forføyning. Schaanning, *Menneskelaboratoriet*, note nr 1257.

100 Getz, *Foreløbigt Udkast*, s. 53.

terminologi og delvis gjennom å hjemle loven som et eget lovverk *utenfor* straffeloven.¹⁰¹ Drukkenskap var dessuten et problem man mente var hensiktsmessig å behandle sammen med løsgjengeri. De gjeldende forordninger kunne ikke regnes som tilstrekkelige, da beruselse kunne frifinne en tiltalt etter utilregnelighetsparagrafen. Gjeldende praksis var preget av ”Alkoholists lykkelige Mellemtilstand, at være gal nok til at undgaa Fængslet og forstandig nok til at undgaa Galehuset.”¹⁰² I lovutkastets motiver refereres det til en rekke lands lovgivning av nyere dato, som viser en klar tendens til å straffeforfølge åpenlys beruselse.¹⁰³ ”[O]gsaa vi bør følge det Exempel, der nu gives eller ialfald er ifærd med at gives af saa godt som hele den civiliserede Verden, og ved Lov fastslaa Strafbarheden af offentlig Drukkenskap.”¹⁰⁴ Drankeren kunne bli idømt tvangsarbeid eller, i de mest fordervede tilfeller, anbringelse i kuranstalt. Straffene korresponderer med tanken om at man må se den enkelte an. Varigheten av anbringelsen er igjen et tema: ”[M]an tænker Tvangsarbeidsanstalten for Drankernes Vedkommende ordnet paa den for disses kurative Behandling hensigtsmæssigste maade. Derfor er ogsaa Tiden her sat saaledes, at Opholdet kan gøres saa langt, som nødvendig for sanitære Øiemedes Opnaaelse.”¹⁰⁵

Det kanskje aller mest innlysende eksempelet på kriminalantropologiens gjennomslag finner vi i lovverkets behandling av utilregnelighet og bestemmelsene om sikring og forvaring. Også tidligere kvalifiserte kriminelle handlinger utøvd av ”Galne eller Afsindige, eller av dem, som Forstandens Brug ved Sygdom eller Alderdomssvaghed er berøvet,”¹⁰⁶ til fritak for straff. De nye vitenskapene problematiserte imidlertid den frie vilje i langt større grad. Sågar kunne lovbrudd i seg selv være en indikator på at noe var galt fatt med gjeldende gjerningsmann.¹⁰⁷ Et slikt standpunkt ville for mange, i denne sammenheng spesielt for Getz, føre til uønskede

---

101 ”Man har antaget, at de Regler og Bestemmelser, som udfordres ligeoverfor Løsgjænger og Landstryger, helst burde gøres til Gjenstand for en særskilt Lov og ikke indtages i Straffeloven. Vistnok er Kommissionen, som i det følgende nærmere udviklet, af den Mening at Straf baade med Rette kan og bør kommet til Anvendelse paa deslige Forhold, men ved siden af Straffen er der Tale om saa mange andre Forholdsregler, uden hvilke Straffen tildels endog vil vise sig lidet effektiv, At Behandlingen af det hele Emne unægtelig lidet egner seg for og vanskelig uden at besværes ved hemmende Hensyn kan finde Sted i Straffeloven.” *Udkast til Lov om Løsgjænger, Betleri og Drukkenskap samt om Tvangsarbeidshuse*, Udarbeidet af den ved kongelig Resolution af 14de Oktober nedsatte Straffelovkommission (Kristiania: Det Steenske Bogtrykkeri, 1894), s. 14.

102 Ibid. s. 15.

103 Ibid. s. 39-41.

104 Ibid. s. 42.

105 Ibid. s. 46.

106 *Den norske Straffelov. Lov angaaende forbrydelser af 20de august tillige med senere Forandringer* (Kristiania: P.T. Mallings Boghandel, 1883), Syvende kapittel §2 s. 27.

107 ”[F]ra psykiatrisk Synspunkt i Forbrydelsen [...] se[r] [man] noget, der ofte eller maaske endog oftest har sin Oprindelse i en psykisk Lidelse.” Henrik Dedichen, sitert i Schaanning, *Menneskelaboratoriet*, s. 264.

slutninger. I ytterste konsekvens ville man kunne risikere, dersom man bare gikk dypt nok inn i hver enkelt forbryter, å finne argumenter for at vedkommende ikke var seg selv mektig, og ergo heller ikke kvalifiserte til straff. Dilemmaet rundt straffens legitimitet utspilles i stor grad. Men det var heller ikke for Getz aktuelt å se bort fra de nye vitenskapenes ervervelser; til det hadde de fått for bred konsensus. Dessuten var det et problem at mens man i tidligere tider kunne gjøre seg av med kroniske residivister gjennom livslangt straffarbeid eller dødsstraff,¹⁰⁸ ville man nå i en stadig rundgang få de farlige utskuddene sluppet løs i samfunnet etter endt soning.¹⁰⁹ Man måtte få på plass en lovhjemmel som kunne hindre dette. Problemet ble løst ved å gi anledning til idømmelse av straffer på ubestemt tid gjennom Straffelovens § 39 og § 65. Førstnevnte tok sikte på lovbreakere som kvalifiserte til diagnose og dermed ikke kunne regnes som tilregnelige. § 65 var myntet på dem som ikke kvalifiserte til diagnose, men som ”maa ansees særlig farlig for Samfundet eller for enkeltes Liv, Helbred eller Velfærd.”¹¹⁰

Den nye norske straffeloven tok altså en fokusforskyvning fra allmennprevensjon til individualprevensjon til etterretning. Muligheten til å avskrekke allmuen var delvis avslørt som en illusjon. Hos enkelte kunne fordervelsen, medfødt eller miljømessig betinget, allerede være så godt fundert at trussel om straff kun ville prelle av. Atter andre kunne vise seg å ha begått en kriminell handling ved et hendelig uhell. I slike tilfeller åpnet man for å se på hvorvidt det var hensiktsmessig å bruke tid og ressurser på å forfølge saken videre.¹¹¹ Den av Foucault betegnede *regel om sidevirkningene*¹¹² mistet dermed sin status som det eneste overordnede mål for straffen. Lover som tar kriminologiske synspunkt til etterretning preges

---

108 Hjemmelen om dødsstraff for sivile forbrytelser forsvant med den Norske straffeloven av 1902. (Holien, *Død og pine*, s. 250) Getz drøfter dødsstraffen: Ikke bare såkalt humane hensyn talte for avskaffelse ifølge Getz. Om hvorvidt dødsstraffen ”besidder nogen særlig Evne til at hindre Forbrydelser,” sier han følgende: ”Erfaringen sier [...] at den ingen saadan Evne besidder, ja, den synes endog at pege i den Retning at dens Afskaffelse er til Fordel for Retssikkerheden. [...] Det har nemlig vist seg, at det er overordentlig vanskelig hos Juryen at opnaa en Skyldigkjendelse, naar dennes Følge vil være en Dødsdom.” Getz, *Føreløbigt Udkast*, s.40.

109 ”I ældre Tider, da Straffene i det hele var langt strengere end nu, da større Forbrydelser og i Gjentagelsestilfælde endogsaa almindelige Tyverier regelmæssig straffedes med Døden, livsvarigt Strafarbeide eller andre Straffe, som i sin Virkning kom disse nær, var det aabenbart, at man naaede, om ikke andre, saa dog ét eftertraktelsesverdigt Formaål: nemlig at de farlige, uforbederlige Forbrydere, der alene vilde have benyttet sin gjenvunde Frihed til nye Forbrydelser, tidligere eller senere, i Almindelighed endog ret og hurtigt, uskadeliggjordes.” *Udkast til Almindelig borgerlig Straffelov for Kongeriget Norge. II. Motiver*, Udarbeidet av den kgl. Resolution af 14de November 1885 nedsatte Kommision (Kristiania: Det Steenske Bogtrykkeri, 1896), s. 113.

110 *Udkast til Almindelig borgerlig Straffelov for Kongeriget Norge. I. Udkast til Lov*, Udarbeidet av den kgl. Resolution af 14de November 1885 nedsatte Kommisjon (Kristiania: Det Steenske Bogtrykkeri) § 65 s. 10.

111 Med Straffeprosessloven av 1887 lovfestet man påtaleunntatelse. Se Bernhard Getz og Francis Hagerup, *Lov om Rettergangsmaaden i Straffesager af 1ste Juli 1887 udgivet med oplysende Anmærkninger og Henvisninger* (Kristiania: Aschehoug & Co, 1890), §85, s. 47. Lov om betinget dom kom i stand i 1894. Schaanning, *Menneskelaboratoriet*, s. 252.

112 Se denne avhandlingens kapittel 1.1 *Den klassiske skole*.

derfor av fleksibilitet. Både når det gjelder straffers varighet, og straffers form. Den klassiske skoles negative innstilling til lover preget av ”huller,” ble ikke lenger nødvendigvis et onde. ”Huller”, i form av vide strafferammer og differensierte straffer, åpnet for å gi hver enkelt forbryter en så hensiktsmessig reaksjonsform som mulig. Til å vurdere hvilken reaksjonsform som ville være mest mulig hensiktsmessig i det enkelte tilfelle behøvde man nye ekspertgrupper. Rettspsykiatrien trer nå inn på banen som domsstolenes rådfører. Psykiatere fikk i det hele tatt en sentral rolle. De hadde blitt rådført under arbeidet med å få i stand det nye lovverket. Dernest ble de innkalt som sakkyndige dersom man var i tvil om lovbrysterens helbred, og hvorvidt denne kunne kvalifisere for idømmelse av særforholdsregler. Til sist inngikk de i behandlingsapparatet som behandlere både i spesialinstitusjoner og fengsler.¹¹³ Alt dette betød imidlertid ikke at man så bort fra den klassiske skoles retningslinjer. De nye vitenskapene ble holdt i tømmene av de klassiske rettsprinsipper. Det var fortsatt grenser for hvor langt man kunne gå i retning av å utdele straff kun med lovbryster for øyet. Et fullstendig frislipp ville ikke komme på tale.¹¹⁴ Dessuten var fengselsstraff fortsatt høyst aktuelt. Forskjellen på dette punkt ble imidlertid at mens fengslene opprinnelig var tenkt som spesialanstalter, ble de nå mer å betrakte som ordinær straff for dem som ikke falt inn under spesiallovgivningens særforholdsregler.¹¹⁵

Straffeloven av 1902 utgjør det gjeldende lovverk på Bjørneboes tid. Men det at man fikk i stand et lovverk betød slettes ikke at debatten omkring lovene og straffene uteble. Dertil bevirket de vide strafferammene og de differensierte straffene muligheten av varierende straffepraksis innenfor et og samme lovverk. Jeg skal snart se nærmere på hvilke innsigelser som meldte seg på banen, men først skal jeg vise hvordan etterkrigstidens strafferettspraksis farges av velferdstenkningen.

1.5 Straff som behandling

Straffelovens formål var først og fremst å bidra til en strafferettspleie som på en best mulig måte beskyttet samfunnet:¹¹⁶ ”[Straffeloven] legger med den nyere kriminalistiske retning

---

113 Schaanning, *Menneskelaboratoriet*, s. 307

114 Ibid. s. 275.

115 Ibid. s. 277.

116 Schaanning stresser at det nye lovverket ikke kom i stand som et resultat av humanisering: ”Like lite som ved kriminalloven av 1842 var naturligvis målet med disse sanksjonene å gjøre straffen mildere eller mer human. Poenget var den gang som nå ikke å pine mindre, men å straffe mer effektivt.” Schaanning, *Menneskelaboratoriet*, s. 275-276.

den avgjørende vægt paa straffens betydning som et middel til samfundets beskyttelse mod forbryderondet.”¹¹⁷ I så henseende er det altså overensstemmelse mellom den klassiske skole og kriminalantropologene. I norsk etterkrigstid er det imidlertid mulig å spore en forskyvning på dette punkt. Man aksentuerte i større grad rehabilitering og behandling av den enkelte. Slik sett ligner tankegangen på fengselsideologene. Men mens fengselsteoretikerne i all hovedsak isolerte problemet til den enkeltes sjeloliv, rettet man nå i større grad blikket utover og så på mulige sammenhenger mellom den kriminelle og vedkommendes miljø. Ragnar Hauge setter dette i sammenheng med sosiologiske forklaringsmodellers gjennomslagskraft. Disse så i all hovedsak kriminalitet som et resultat av slette samfunnsforhold.¹¹⁸ I forlengelsen av dette oppvurderte man muligheten til forbedring for alle typer kriminelle, og den mer deterministisk rettede tenkningen kom i bakgrunnen. Sosiologenes brede oppslutning kan gis flere årsaksforklaringer. Blant annet hadde nazismens eugenikk, sosialdarwinisme og eutanasiprogram gjort sitt til å sverte det medisinske perspektivet.¹¹⁹ Det hadde blitt synlig for all verden hvilke muligheter til misbruk som lå i sortering og rangering av mennesker. I sterk kontrast til slik sortering står etterkrigstidens storstilte velferdsstatsprosjekt: Dersom noen falt utenfor, var det snarere en indikasjon på at samfunnet hadde sviktet enn at det var symptom på feil hos den kriminelle. I *Norsk Idéhistorie* heter det:

Også ideologien omkring straff og rett ble forvandlet som en del av velferdsideologien. Dommer og straffer ble i høy grad fortolket som tiltak innenfor omsorgsregimet. Kriminalitet skyldtes ikke lenger ondskap, men friksjoner i det sosiale maskineriet, og forbryterne var selv først og fremst ofre for uhell eller sosiale misforhold. Forbrytere var ikke onde men hjelpetrengende. Domstoler og fengsler ble delvis rettfærdiggjort som behandlingsinstitusjoner, og psykiatere og psykologer rykket inn i rettssalene med den terapeutiske retorikken som fortrengte den tradisjonelle moralske retorikken.¹²⁰

Manglende eller dårlig sosialpolitikk måtte ta skylda for kriminaliteten. I samme periode viser statistikken en merkbar økning i milde straffereaksjoner i form av korte fengselsstraffer, påtaleunntatelser og betingede dommer.¹²¹ Hauge mener årsaken til dette er å finne i utbredelsen av forståelsen av at innesperring gjorde vondt verre. Fengselsstraff burde ideelt

---

117 Francis Hagerup, *Strafferettens almindelige del* (Kistiania: Aschehoug & co, 1911), s. 68.

118 Hauge, *Straffens begrunnelser*, s. 250-251.

119 Ibid. s. 248.

120 Trond Berg Eriksen og Øystein Sørensen, *Norsk idéhistorie bind 6*, s. 372.

121 Hauge, *Straffens begrunnelser*, s. 255. Straffelovens differensierte straffereformer og vide strafferammer gjorde det mulig å idømme milde straffer uten å foreta større endringer i lovverket. Straffeloven som opprinnelig kom i stand med tanke på mest mulig hensiktsmessig samfunnsforvar, kunne derfor også benyttes når man først og fremst hadde hensynet til den enkelte lovbrøyer for øye. Ragnar Hauge, ”Populisme, politikk og straff,” i *Straff i det norske samfunnet*, red. av. Espen Schaanning, (Oslo: Humanist forlag, 2002), s.53.

sett være forbeholdt den særlig langt kommende kriminelle. Dermed var det fortsatt slik at straffen bør tilpasses den enkelte, men denne gang ut i fra vurderinger om hva som vil gagne den enkelte, ikke så mye ut i fra argumentasjon rundt samfunnsforsvar. Ikke desto mindre må vi være oppmerksomme på at etterkrigstiden også frembyr iverksettelse av typer straff som innebar lang innesperring. Ila sikringsanstalt og Berg arbeidsskole for unge lovbyggere åpnet begge i 1951.¹²² Begge institusjonene la opp til lengre tids soning begrunnet med at de skulle ta for seg ekstra vanskelige tilfeller. Skulle man ha reell mulighet til resosialisering måtte man i enkelte tilfeller belage seg på behandlingsopplegg av en viss varighet. Et bredt spekter av fagfolk skulle delta i behandlingen, det være seg sosionomer, psykologer, miljøarbeidere eller arbeidsterapeuter. Dessuten ble gjerne det ordinære personale kurset innen de samme fag og metoder.¹²³

I 1951 ble det nedsatt en komité til å utarbeide forslag til reform av fengselsvesenet. Denne framla i sin innstilling at frihetsberøvelsen i seg selv dekket kravet til generalprevensjon, og at utfordringen lå i utarbeidelsen av et adekvat individualprevensjon for den enkelte innsatte:¹²⁴

Komitéen vil fremholde at frihetsberøvelsen bør bygge på en individuell fangebehandling som tar sikte på å fremme den domfeltes tilpasning til samfunnet og motvirke tilbakefall til forbrytelser. Komitéen vil videre uttale at frihetsberøvelsen bør tilrettelegges slik at den i størst mulig omfang svarer til forholdene i det frie liv. Under straffefullbyrdelsen må man søke å innarbeide gode og faste arbeidsvaner hos domfelte, vekke interesse hos ham for positive gjøremål, og i det hele søke å forme en evne og vilje hos ham til å føre et lovlydig liv etter løslatelsen. Denne forbedring må riktignok komme innenfra, fra fangen selv, men anstalten må se det som sin plikt å hjelpe ham på beste måte til å finne frem til en slik omstilling. Fangene vil derfor trenge både åndelig og materiell hjelp, og mest av alt vil de fleste trenge hjelp til å overvinne den bitterhet de med rette eller urette føler overfor samfunnet. Anstalten må også arbeide for å forebygge og motvirke de skadelige bivirkninger som en frihetsberøvelse fører med seg for en domfelt.¹²⁵

Den siterte passasjen inneholder en rekke dvelverdige poenger. Først og fremst den sterke tro på at den enkelte lar seg behandle og resosialisere. Optimismen kommer enda sterkere til

---

122 Loven om arbeidsskole for unge lovovertrедere ble vedtatt i 1928, og sikringsloven i 1929. Men på grunn av manglende institusjoner fikk ikke lovene nevneverdig betydning før disse stod ferdig. (Hauge, *Straffens begrunnelser*, s. 256) Kriminelle handlinger utført av personer mellom 18 og 23 år, kunne i følge denne anbringes i arbeidsskole istedenfor i fengsel.

Optimismen syntes å være stor på bakgrunn av de behandlingsmessige- og pedagogiske oppleggene man hadde til rådighet. I et skriv av 15. november 1951 fra Justisdepartementet til Riksadvokaten het det: "Arbeidsskolen kommer altså til anvendelse på presumptivt normale, antatt utviklingsmulige unge mennesker." (sitat trykt i Kåre Bødal, *Arbeidsskolen og dens behandlingsresultater*, (Oslo-Bergen: Universitetsforlaget 1962), s. 22.) I lovens § 6 heter det: "I arbeidsskole undergis elevene sådan behandling som kan utvikle deres arbeidsevne og fremme deres moralske og fysiske utvikling." ("Lov av 1. juni om oppdragende behandling av unge lovbyggere" trykt i Bødal, *Arbeidsskolen og dens behandlingsresultater*, s. 211)

123 Hauge, *Straffens begrunnelser*, s. 254.

124 *Innstilling fra Komitéen til å utrede spørsmålet om reformer i fengselsvesenet*. Oppnevnt ved kongelig resolusjon av 6. april 1951 (Oslo: 1956), s. 61.

125 Ibid. s. 61.

uttrykk når det i neste åndedrag påpekes at dette var bestrebelser som skulle gjelde innen alle frihetsberøvende institusjoner: vanlig fengsel, sikrings-, forvarings- og arbeidsanstalter og arbeidsskole. ”Grunnsynet blir det samme i alle disse tilfellene.”¹²⁶ Den tidligere antatte uforbederlige sikringsdømte skulle altså også imøtekommes med utgangspunkt i at forandring er mulig. Annetsteds i innstillingen heter det: ”I de senere år har de sosiale tiltak fått en stadig bredere plass og en stadig sterkere utbygging. På enkelte områder skulle disse sosiale tiltak kunne by på gunstigere behandlingsmuligheter enn ordningen med sikring.”¹²⁷ Derne ser ikke kommisjonen bort ifra at den dømte *med rette* kan føle seg forulempet av samfunnet. Uttalelsen speiler velferdsstatsideologien, hvor staten gis et utstrakt ansvar for borgernes ve og vel. Dersom noen allikevel falt utenfor, ville det kunne hevdes at velferdsstaten hadde mislyktes i sitt oppdrag, og den forulempede, altså den kriminelle, ville være i besittelse av legitim indignasjon. Til sist anerkjenner man at frihetsberøvelse i seg selv innebar en skadelig virkning på den innsatte. Dette søkte man å gjøre bot for gjennom tett oppfølging av den enkelte, og ved at de ansatte ved anstalten måtte gjøres skikket til arbeidet på best mulig måte.¹²⁸ I tillegg til det vanlige personale, så man det nødvendig med spesialstillinger ”for å få gjennomført personundersøkelser, klassifiseringsarbeid og de terapeutiske oppgaver som melder seg i fengselsvesenet.”¹²⁹ Personlighetsundersøkelser burde komme på plass i alle institusjoner, og ikke bare i arbeidsskolen slik tilfellet var. Dette fordi slike undersøkelser var ”av uvurderlig betydning for opplegget ved anstaltbehandlingen og ettervernet.”¹³⁰ Komiteen så det nødvendig å ansette flere leger og psykiatere for å få i stand en adekvat gjennomføring av slikt arbeid. Dertil var det sterkt ønskelig å opprette stillinger som skulle besettes av psykologer. I tillegg til å bistå leger og psykiatere med den mer tekniske kartlegging av fangebelegget burde psykologen også ”delta i selve behandlingsarbeidet og ha rådgivende samtaler (samtaletterapi) med de innsatte, samt lede gruppediskusjoner i behandlingsøyemed. Han bør videre kunne ha rådgivende samtaler med innsattes slektninger, arbeidsgivere m.v. med sikte på å lette tilpasningen og minske friksjonene etter løslatelsen.”¹³¹ Aksentueringen av resosialisering, og anerkjennelse av belastningen av frihetsberøvelsen kommer videre til syne i komiteens fremhevelse av sosialsekretærenes betydning. Disse hadde til oppgave ”å ta

---

126 Ibid. s. 61.

127 Ibid. s. 136.

128 Ibid. s. 196-200.

129 Ibid. s. 200.

130 Ibid. s. 86.

131 Ibid. s. 201.

seg av de vanskeligheter som oppstår for de innsatte og deres familier som følge av frihetsberøvelsen, og å planlegge og sette i verk tiltak i forbindelse med løslatelsen.”¹³²

1.6 Kritikk av behandlingsideologien

Behandlingsideologien fikk etter hvert motbør fra flere hold. Både her til lands og internasjonalt ble det foretatt undersøkelser av innsatte på forskjellige spesialanstalter, som konkluderte med at behandlingsorientert straffesoning ikke hadde noen innvirkning på hvordan den enkelte lovovertreder skikket seg etter løslatelsen.¹³³ Intensjonen om behandling kunne ikke, ble det påstått, la seg forsvare når man så på de faktiske forhold. I en artikkel fra 1961 konkluderer Niels Christie etter å ha lest internasjonale funn med at: ”Man finner nesten ingen forskjeller i det hele tatt. [...] Man kan plassere ungdom på lukket eller åpen institusjon. Like mange faller tilbake.”¹³⁴ Sågar argumenterte enkelte for at behandlingsideologien hadde negativ effekt: At den bidro til økende kriminalitet. Jeg skal i det følgende skissere to ganske forskjellige typer av kritikk som ble fremmet overfor det gjeldende systemet. Felles for dem begge er at de springer ut av en økende skepsis til behandling som botemiddel for kriminalitet.

1.6.1 Rehabilitering av allmenprevensjonen – Johs. Andenæs

[D]et psykologiserende, kausalt betraktende syn på menneskelig atferd, [har] i vår tid har fått en ganske annen utbredelse enn tidligere på bekostning av det moralsk vurderende syn, som før var dominerende.¹³⁵

Av enkelte ble det hevdet at årsakene til den økende kriminaliteten kunne spores i straffesystemets manglende avskrekkende virkning. Den klassiske skoles prinsipper hadde kommet i bakleksa på grunn av det individualpreventive fokuset. Når straffens form etter sigende tok den enkelte forbryters ve og vel til etterretning, ble det ikke lenger entydig klart at kriminalitet ikke lønte seg. Påstått manglende virkning overfor vordende kriminelle gikk ofte hånd i hånd med påstanden om at for stor hensyntagen overfor forbryteren undergravde den allmenne rettsoppfatning: Det var urimelig og urettferdig overfor samfunnet forøvrig at

---

132 Ibid. s. 201.

133 Hauge, *Straffens begrunnelser*, s. 263-267. Undersøkelser som kan nevnes: Anders Bratholm, *En sosial-statistisk undersøkelse av klientellet på Opstad arbeidshus* (Oslo: Institutt for kriminologi og strafferett, 1959) og Bødal, *Arbeidsskolen og dens behandlingsresultater*.

134 Nils Christie, sitert i Hauge, *Straffens begrunnelser*, s. 265.

135 Johs. Andenæs, *Alminnelig strafferett* (Oslo: Akademisk forlag, 1956), s. 86.

kriminelle handlinger ikke klart og entydig blir slått ned på. Det er også karakteristisk at kriminalitetsspørsmålet fra midten av 1900-tallet i større grad enn tidligere ble et politisk tema. Fra høyresiden ble den feilslåtte dullingen med forbryterne slått i hartkorn med sosialdemokratiet.¹³⁶ For å komme ut av uføret ble det ropt på strengere straffer og en hardere linje overfor de kriminelle. Alt snakk om behandling hadde fått en uheldig virkning på oppfattelsen av hva straff innebærer: Nemlig et tilsiktet onde.¹³⁷

Johs. Andenæs (1912-2003) regnes som en autoritet innen strafferetten, og har i stor grad fått gehør for sine synspunkt.¹³⁸ Han var talsmann for synet som krevde større vektlegging av allmennprevensjonen som virkemiddel. Hans juridiske utdannelse kan ses som betegnende for argumentasjonen hans: Til tross for at individualprevensjonen lenge hadde hatt sterk gjennomslagskraft, var det ikke dermed sagt at juristene hadde blitt ”absorbert” av disse synspunktene. Selv om det i lengre tid hadde eksistert et samarbeid mellom jurister og mer medisinske og samfunnsvitenskapelige vitenskaper, så hersket det ingen særlig tvil om at det dreide seg om adskilte fagområder. Som Andenæs skriver i sin lærebok *Alminnelig strafferett*: ”Til tross for det felles emne hører strafferetten og kriminologien vitenskapelig sett til hver sin verden.”¹³⁹ Selv om han ikke avviser individualprevensjonen per se, ligger det innbakt i hans teori en skepsis mot det han ser som overdreven bruk av påtaleunntatelse, betingede dommer og lavere straffer. Om årene etter annen verdenskrig sier han: ”Man kunne tale om en slags kriminalrettslig *laissez faire* politikk.”¹⁴⁰ Andenæs’ løsning er å rehabilitere allmennprevensjonen som legitimt grunnlag for straff.

Andenæs fremholder skillet mellom jurister og mer kriminologisk rettede vitenskaper som viktig i sin analyse av samtidens strafferettspraksis: ”Fengselsmannen og legen må naturlig se som sin fremste oppgave å hjelpe den enkelte som er kommet i konflikt med loven til en ny

---

136 Ragnar Hauge viser hvordan det utover 50-tallet oppstod en politisering av kriminalitetsspørsmålet. Tidligere hadde temaet i all hovedsak vært forbeholdt eksperter, mens det nå ble alt mer vanlig at politikere meldte seg på banen. Se Hauge, ”Populisme, politikk og straff”

137 ”Straff er et onde som staten tilføyer en lovovertræder på grunn av lovovertrædelsen, i den hensikt at han skal føle det som et onde.” Andenæs, *Alminnelig strafferett*, s. 9.

138 Hauge, *Straffens begrunnelser*, s. 300.

139 Andenæs, *Alminnelig strafferett*, s. 17. Det er verdt å merke seg at Andenæs inntar en imøtekomende posisjon overfor det han kaller ”strafferettens hjelpevitenskaper.” I læreboka trekker han inn, og presenterer andre fagfelts syn på straff, og stiller seg i det hele tatt positiv til disses engasjement rundt kriminalitetens årsaker og strafferettspleien. Derfor har han i læreboka trukket inn ”meget stoff som ikke er av direkte juridisk art.” (s. V) Fordi det ”[f]or en strafferettsjurist i dag [...] ikke [er] nok å være en skarpskodd jurist som kan løse de tolkningsproblemer som loven reiser.” (s. V)

140 Johs. Andenæs, ”Straff og almenprevensjon” i *Tidsskrift for rettsvitenskap* (1966, nr 79), s. 28.

start. Rent følelsesmessig må dette skape en tendens til å gi de individualpreventive hensyn forrang for de mer uhandgripelige almenpreventive.”¹⁴¹ Juristene på sin side, måtte holde fast ved det allmennpreventive poenget. Han trekker linjene tilbake til blant annet Beccaria, og påpeker allmennprevensjonens betydning innen strafferettsfilosofien.¹⁴² I likhet med den klassiske skole, mener han at lovtekstene må følges opp av konsekvent innhenting av overtrederne. ”En streng straffebestemmelse som bare lever i lovboken, er en papirtiger.”¹⁴³ Rent pragmatisk sett er det allikevel straffens strenghet det vil være lettest å gjøre noe med:¹⁴⁴ ”[S]om alminnelig, om enn ikke unntaksfri regel må [man] gå ut i fra at straffelovens almenpreventive virkning tiltar med økende strenghet.”¹⁴⁵

Andenæs supplerer imidlertid den tradisjonelle forestillingen om allmennprevensjon med et viktig punkt: ”Mens disse forfattere [les: klassikerne] hadde den direkte avskrekkende virkning for øye, har den moralske virkning av straffeloven vært gjenstand for inngående drøftelser i senere strafferettsteori.”¹⁴⁶ Det som tilføyes er det man kan kalle straffetrusselens mer dyptgående virkning på befolkningen. Enkelte forbrytelser, så som vold og drap, synes allerede å være dypt rotfestet som umoralske blant den gemene hop. Andenæs mener imidlertid at fravær av lover med tilstrekkelig strenge strafferammer, muliggjør at man på sikt vil stå overfor et scenario hvor moralen mister sitt grep. ”Spørsmålet er om det ikke finnes en forholdsvis stor krets på det moralske grenseområdet som vil gli ut, og om ikke de så igjen kunne trekke nye kretser med seg.”¹⁴⁷ I slike tilfeller kan altså loven virke moralkonserverende ved å bekrefte en allerede innarbeidet moral. Men lovens virkning kan gå utover dette. Andenæs utelukker ikke dens *moralskapende* effekt.¹⁴⁸ Karakteristisk ved det Andenæs kaller den moderne verden, er dens behov for kontrollinstanser som griper inn i det enkelte samfunnsmedlems liv. Eksempelvis fordrer den stadig mer kompliserte økonomi nye

---

141 Johs. Andenæs, ”Almenprevensjonen – illusjon eller realitet?” i *Nordisk tidsskrift for rettsvitenskap* (1950, nr 39), s. 107.

142 Andenæs, ”Straff og almenprevensjon” s. 4.

143 Ibid. s. 30

144 ”Å øke sannsynligheten for oppdagelse og straff er som oftest ikke lett. Oppdagelsesrisikoen er avhengig av mange faktorer som myndighetene ikke har herredømme over, og en effektivisering av politiets virksomhet krever innsats av penger og folk.” Andenæs, ”Straff og almenprevensjon” s. 22.

145 Ibid. s. 29.

146 Ibid. s. 4.

147 Andenæs, ”Almenprevensjonen – illusjon eller realitet?” s. 116

148 Andenæs viser til svensk innsats på området: ”I svensk diskusjon er straffens moralskapende – en kunne også si folkeoppdragende – funksjon blitt sterkt fremhevet.” (Andenæs, ”Almenprevensjon – illusjon eller realitet?” s. 1809) ”Især i moderne svensk teori har man understreket denne straffens ’moralbildande verkan’” (Andenæs, *Alminnelig strafferett*, s. 70) Mer konkret henviser han blant andre til Anders Vilhelm Lundstedt (”Almenprevensjonen – illusjon eller realitet?” s. 140) Karl Olivercrona og Per Olof Ekelöf (”Straff og almenprevensjon” note 2).

lover som angår alle borgere.¹⁴⁹ Overfor slike nye lover kan det ikke regnes som sannsynlig at det hos den enkelte eksisterer noen sterk moralsk motvilje mot å handle mot loven. I disse tilfellene er han ikke i tvil om at ”straffen for overtredelse først og fremst har en allmennpreventiv funksjon.”¹⁵⁰ Men i tillegg til allmennprevensjon i tradisjonell forstand, utelukker han ikke at straffetruelene på sikt kan påvirke folks moral: ”En avskrekkelsesvirkning kan oppnås momentant, en moralpåvirkning bare over et lengre tidsrom.”¹⁵¹

For Andenæs fremstår behandlingsideologiens lemfeldige framferd overfor de kriminelle som for lite slagkraftig. Den understreker ikke godt nok hvilke handlinger som ikke kan aksepteres. Den klassiske skoles rettsprinsipper trekkes frem og spilles ut mot særforholdsreglene som fulgte av kriminalantropologiens gjennomslagskraft. Andenæs ser det som presserende å rehabilitere allmennprevensjonen, parallelt med at man foretar et ”empirisk studium av *lovlydighetens* psykologi”¹⁵² Man hadde lenge beskjeftiget seg med muligheten av å påvirke den kriminelles handlingsmønster. Nå var det på tide å finne ut ”[i] hvilken grad og under hvilke forutsetninger [det er] mulig å dirigere borgernes atferd ved trusel om straff.”¹⁵³

1.6.2 Behandling som rettssikkerhetsmessig problematisk

Fra annet hold ble behandlingsfokuset innen rettsvesenet tematisert med motsatt fortegn. Ikke som en lemfeldig omgang med den kriminelle, men tvert i mot: Som en rettssikkerhetsmessig problematisk og urettferdig form for straff. Strafferettslige sanksjoner som ved deres innførsel hadde blitt fremholdt som gunstige både for samfunnet som helhet og for den enkelte straffedømte, ble trukket i tvil: ”I ’behandlingsens navn’ kunne oppholdet [bak murene] gjøres både langt og tidsubestemt.”¹⁵⁴ Flere av særforholdsreglene betinget innesperring av en viss varighet for at de skulle ha noen hensikt. Herunder ble det påpekt at arbeidsskolen for den enkelte unge kriminelle slett ikke fortonte seg som en ”gyllen mulighet,” slik man kan få

---

149 Andenæs, ”Almenprevensjonen – illusjon eller realitet?” s. 106.

150 Ibid. s. 111-112.

151 Ibid. s. 124.

152 Ibid. s. 129.

153 Andenæs, ”Straff og almenprevensjon” s. 6.

154 Thomas Mathiesen, *Kan fengsel forsvares?* (Oslo: Pax Forlag A/S, 1995), s. 63.

inntrykk av intensjonene var.¹⁵⁵ Kåre Bødal begrunner dette i avhandlingen *Arbeidsskolen og dens behandlingsresultater*: ”Bakgrunnen for denne avvisende holdning fra elevenes side var at de ikke sammenlignet arbeidsskoletiden med en tilsvarende langvarig fengselsstraff, men med den betydelig *kortere* fengselsstraff som ville ha vært alternativet til arbeidsskoledommen.”¹⁵⁶ På lignende måte ble sikringsinstituttet underlagt kritikk. Innføringen av sikring hentet riktignok sin hovedbegrunnelse i samfunnsforsvaret.¹⁵⁷ Men det ble påpekt at reaksjonen ikke bare syntes brukt i tilfeller hvor gjerningsmannen kunne karakteriseres som farlig, men også der hvor man hadde med en ”plagsom” mennesketype å gjøre.¹⁵⁸ Det ble fremsatt innvendinger som betvilte legitimiteten i slik behandling av mennesker. Innesperring på ubestemt tid ble fremholdt som en særlig brutal reaksjonsform, også fra offentlig hold: ”Komitéen vil understreke at sikring er en alvorlig reaksjon fra samfunnets side. Det har i flere tilfelle vist seg at iverksettelse av selv lempelige sikringstiltak har ført til meget av en ulykke for den sikringsdømte.”¹⁵⁹ Sist men ikke minst ble tvangsarbeid etter Løsgjengerloven kritisert fra flere hold. Her bevegde man seg på en uklar linje mellom behandling og straff. Det ble stadig sterkere hevdet at lovens funksjon snarere var av renoverende art enn at den virket som behandling overfor den enkelte alhokolist.¹⁶⁰

Parallelt med, og kanskje også i kjølvannet av, den økte oppmerksomheten rundt de dømtes svake stilling dukket det opp flere systematiske analyser rundt mulige uheldige virkninger av det nære samspillet mellom domsstoler og leger. I boka *Tvangsarbeid og alkoholbruk* fra 1960 karakteriserer Nils Christie (1928-) sitt århundre som preget av helsesektorens store ekspansjon: ”’Behandling’ viste seg å være et så lykkelig svar på så mange problemer at optimismen ble maksimal.”¹⁶¹ Denne ”behandlingsimperialismens”¹⁶² store

---

155 Begrunnelsen for innføring av arbeidsskole var at man skulle ”komme bort fra de korte straffer for så vidt de unge lovbrytere angår, og isteden få til en ordning med en noe lengre anstaltid som kunne brukes til oppdragelse og opplæring.” *Fengselsreformkomiteens innstilling*, s. 125.

156 Bødal, *Arbeidsskolen og dens behandlingsresultater*, s. 198.

157 *Fengselsreformkomiteens innstilling*, s. 129.

158 Ibid. s. 136.

159 Ibid. s. 136.

160 ”[F]orskningsrapport etter forskningsrapport, med usvikelig sikkerhet og gjentakelse [hadde] vist at behandling under tvang ikke blir behandling. Den blir – tilnærmet – bare tvang. Og den får andre – utilsiktede – funksjoner, spesielt en renovasjonsfunksjon i samfunnet.” Thomas Mathiesen, *Løsgjengerkrigen*, (Oslo: Sosionomen, 1975), s. 13. Den renoverende funksjonen ble også eksplisitt uttalt av de som uttalte seg til fordel for ordningen: ”Vi er storbyens renovasjonsverk. Politiets praksis gir et gjensinn av befolkningens ønsker. Hvis vi jevnet Opstad med jorden, hvordan ville det da gå i Oslo?” Direktør Thune, uttalelse i *Morgenbladet* 10.10.1959. sitert i Nils Christie, *Tvangsarbeid og alkoholbruk* (Bergen: Universitetsforlaget 1962), s. 27. I det opprinnelige lovutkast ble det heller ikke lagt skjul på at løsgjengerloven hadde et ”sanitær[t] øiemed” Se denne avhandlingens kapittel 1.4 *Straffeloven av 1902*.

161 Christie, *Tvangsarbeid og alkoholbruk*, s. 81

gjennomslagskraft innen strafferetten har i følge Christie problematiske momenter knyttet til seg. ”Strafferen og hjelperen kombinert i den samme person er ikke noe lykkelig utgangspunkt for en behandlingsmessig kontakt.”¹⁶³ Eller som han formulerer det i artikkelen ”Noen kriminalpolitiske særforholdsreglers sosiologi”: ”I klientens opplevelse av situasjonen utfører psykiateren en angivertjeneste for rettsmaskineriet.”¹⁶⁴ De som intensjonelt skulle ”redde syke mennesker fra straff,” blir isteden de som diagnostiserer tiltalte på en slik måte at straff og sikring gjøres mulig.¹⁶⁵ Behandlerens rolle blir uklar i det hans posisjon på den ene siden spiller på lag med retten, og på den andre siden skal fungere som den dømtes gode hjelper. Når dertil jurister inntar den delen av banen som tradisjonelt har tilhørt behandlingspersonell, resulterer hele samarbeidet i en dysfunksjonell hybrid.¹⁶⁶ Vilhelm Aubert (1922-1988) problematiserer også kombinasjonen av behandling og straff. I artikkelen ”Rettferdigheten og behandlingstankegangen,” minner han om vesensforskjellen mellom forbrytelser og sykdom, hvilke er koblet til hver sine distinkte reaksjonsformer; henholdsvis domsstolene og helsevesenet:

Innenfor hvert av de to systemer er det en indre sammenheng, en tilpasning mellom de forskjellige elementer. Disse lukkede systemer med sin indre harmonisering skaper motstand mot å overføre enkelte løsrevne synspunkter fra den ene begrepsverden til den annen.¹⁶⁷

Medisinens inntreden på rettsvesenets tradisjonelle domene vil derfor vanskelig kunne skje konfliktfritt. Christie viser hvordan behandlingspersonalet kommer i besittelse av stor makt når de trer inn i strafferetten. Karakteristisk for et ”tradisjonelt” rettsvesen er at rollene – slike som aktor, forsvarer og dommer – innehas av personer som kan kontrollere hverandre fordi rollene innehas av personer med samme kvalifikasjoner.¹⁶⁸ Han mener dette er med på å bidra til aksept for domsavsigelsen fra alle parter: ”Oppdelingen av funksjonene på forskjellige personer uten tilsvarende differensiering i kvalifikasjoner representerer en beskyttelse mot mistanke både fra den dømte og fra samfunnet for øvrig.”¹⁶⁹ Behandleren innehar imidlertid en *spesialistrolle*. Han har dermed et mer suverent preg med langt færre kontrollinstanser.

---

162 Christie, *Tvangsarbeid og alkoholbruk*, kapittel 5; 2 s. 81-83.

163 Ibid. s. 84.

164 Nils Christie, ”Noen kriminalpolitiske særforholdsreglers sosiologi,” i *Tidsskrift for samfunnsforskning*, (1962), s. 40.

165 Ibid. s. 39-40.

166 Christie hevder at ”Tidsånden førte også til at strafferettspersonellet selv kom til å interessere seg for å ville yde behandling.” Christie, *Tvangsarbeid og alkoholbruk*, s. 82.

167 Vilhelm Aubert, ”Rettferdigheten og behandlingstankegangen” I *Likhet og rett*, (Oslo: Pax Forlag, 1964), s. 53.

168 Christie, ”Noen kriminalpolitiske særforholdsreglers sosiologi,” s. 30

169 Ibid. s. 30.

Christie mener dette gjør behandlingssystemet ”uegnet ved mange tilfelle av sosial konflikt.”¹⁷⁰ Han ønsker seg heller en situasjon der de ulike profesjonene ”blir ved sin lest og som samarbeider ut fra en klar oppfatning av de respektive yrkers særpreg og spesielle muligheter.”¹⁷¹ Mens medisinerne kun bør ha behandling for øye, bør juristen holde fast ved sine klassiskorienterte prinsipper. Han bør finne ”sin naturlige plass i systemet ved å kontrollere *at det ikke skjer urett.*”¹⁷²

Et annet misforhold dukker opp når psykiateren skal presentere sin erklæring for retten. Aubert sier at selv om det intensjonelt er snakk om en ”nøytral, vitenskapelig rapport,” så mener han at

det er umulig å framstille menneskelige handlinger og psykologiske tilstander for en forsamling av legfolk og dommere, uten å bruke en moralsk farget terminologi. Derfor vil erklæringene til dels gi inntrykk av en gjennomgåelse av tidligere moralsk brist hos observanden.¹⁷³

Når psykiaterens metode innebærer en gjennomgang av lovbrysterens historie, bidrar dette ”til å gi erklæringen preg av en moralsk oppveiling av observanden og hans sjel liv.”¹⁷⁴

Maktkonsentrasjonen blir påtagelig når psykiatriske vurderinger blir trukket inn i domsavsigelser.

1.6.3 KROM – fangen som ressurs

Ut fra behandlingsideologiens fallitt og med et utgangspunkt i fangenes situasjon, ble tanken om å organisere seg for å skape en politisk slagkraft gjort mulig. ”Det lå ’i luften’ at et organisert uttrykk for kritikken burde skapes.”¹⁷⁵ Det organiserte uttrykket ble legemliggjort 27. mai 1968 i form av foreningen KROM – Norsk Forening for Kriminalreform. Foreningens leder, Thomas Mathiesen, referer til den generelle kritikken mot kriminalpolitikken, den politiske radikalismen, og den mer konkrete kritikken fra fagfolk og litterater som beveggrunner bak stiftelsen av organisasjonen.¹⁷⁶ Dessuten hadde man eksempler på lignende organisasjoner i både Sverige og Danmark. Disse hadde allerede vist at organisering var

---

170 Ibid. s. 31

171 Christie, *Tvangsarbeid og alkoholbruk*, s. 86

172 Ibid s. 84

173 Aubert, ”Rettferdigheten og behandlingstankegangen” s. 64.

174 Ibid. s. 64.

175 Thomas Mathiesen og Arne Heli (red), *Murer og mennesker*, (Oslo: Pax Forlag A/S. 1993), s. 13.

176 Ibid. s. 13.

mulig, og de fungerte som forbilledlige eksempler ved å ha gitt ”fangene et *ansikt*” og ”vis[t] for all verden hvilke store politiske og menneskelige *ressurser* som ligger i en fangebefolkning.”¹⁷⁷ Foreningens mål var for det første å arbeide for reformer som skulle lindre skadevirkningene frihetsberøvelse medførte for den enkelte. Derne st satte de seg som mer langsiktig mål å finne alternativer til det bestående reaksjonssystemet. Frihetsberøvelse skulle i størst mulig grad erstattes av andre reaksjonsformer. Til sist så de det som sitt mandat at de skulle fungere som innsattes talerør i saker som vedkom dem og deres rettigheter.¹⁷⁸

Når man skulle stille opp alternativer til fengsel syntes det først også for KROMs del nærmest refleksmessig å gripe til behandling. ”Behandling var jo tidens løsen.”¹⁷⁹ Men gjennom diskusjonene omkring vedtektenes ordlyd, kom det ganske snart innsigelser på banen. Man var jo spesielt i disse kretser kjent med de mange undersøkelsene som viste sørgelig liten effekt av de behandlingsmessige tiltak som hittil hadde vært prøvd. Dertil hadde gruppen i løpet av oppstartfasen kommet til det syn at dersom den skulle bestå, så var ikke det å føre en myk linje overfor myndighetene veien å gå. Forsøk på samarbeid og dialog med myndighetene viste seg å være lite vellykket, da man ble møtt med fortieelse og fravær av imøtekommenhet. Man kom til at for å kunne fungere som pressgruppe var det av stor betydning at man ikke gikk på akkord med egne meninger i forsøk på å komme myndighetene i møte.¹⁸⁰ Behandling kom også i denne sammenheng opp som et problematisk begrep. Det var jo allerede i bruk innenfor det bestående, og man innvendte at begrepets innhold var uttømt, og mest egnet seg til bruk for dem som ønsket å forsvare fengslene. ”Ordet ’humanisering’ kunne lett føre til, eller innebære, at man godtok rammen, nemlig fengselsinstitusjonen, og ’behandlingsmessig effektivisering’ kunne innebære at man la det bestående samfunns – og ikke fangenes – interesser til grunn.”¹⁸¹ KROMs løsning ble å fristille seg fra hele problemstillingen: ”Det etablerte system stiller gjerne krav om ’alternativer’ når det etablertes løsninger blir kritisert. Ved å stille dette krav, begrenses

---

177 Ibid. s. 12.

178 Thomas Mathiesen, *Pressgruppe og samfunnsstruktur*, (Oslo: Pax Forlag A/S, 1973) s. 42.

179 Ibid. s. 39.

180 Mathiesen gir en utdypende beskrivelse av hvordan forsøk på samarbeid fra KROMs side trolig ville ha tilintetgjort hele foreningen dersom dette hadde forblitt deres taktikk: ”Gjennom vekten på samarbeid, ærlighet overfor myndighetene, ’falskhet’ eller forsiktighet for å beskytte myndighetene, bruk av myndighetenes egne bestemmelser, og mangel på fremheving av foreningen selv, var vi – uten å være oss det særlig bevisst – på vei i retning av å bli innkapslet eller absorbert av det system vi søkte å endre (Med ’innkapsling’ eller ’absorbering’ menes her at en organisasjon endrer sin virkemåte slik at handling hovedsakelig finner sted på motpartens premisser, og etter prinsipper som motparten godtar.)” Mathiesen, *Pressgruppe og samfunnsstruktur*, s. 32.

181 Ibid. s. 41.

problemstillingen drastisk: Poenget blir da å finne fram til ordninger som har de samme funksjoner som den ordning man vil forlate”¹⁸² Deres alternative strategi ble å gå inn for en abolisjonistisk retning.

Et annet sentralt poenget hva KROM angår er rollen fangene selv spilte. KROM skulle ikke bare være en organisasjon for fanger, de ønsket også å være en organisasjon *med* fanger. Betegnende er den uttalte inspirasjonen fra Sverige der det i 1966 ble holdt et møte som fikk navnet 'Tjuvriksdagen'.¹⁸³ Det oppsiktsvekkende ved møtet var den store rollen fanger selv spilte gjennom sine beretninger om oppholdet bak murene. Noe slikt hadde man aldri sett før. Man ble altså oppmerksom på at fangene selv satt inne med ressurser som man mente å kunne dra nytte av. Også for norske KROM ble det helt sentralt å ta tidligere og nåværende fanger med på råd, og det ble gjort aktive framstøt for å få disse med i medlemsmassen.¹⁸⁴ En slik interaksjon mellom fanger og utenforstående impliserer en grunnleggende avstand til den medisinske tendensen til å se kriminalitet som et symptom på sykdom. Å beskrive fangebefolkningen som ressursbesittere er heller i tråd med Christies funn av ganske motsatt art. ”Det oppsiktsvekkende ved en del av våre lovovertridere er på mange måter deres mangel på oppsiktsvekkende særtrekk.”¹⁸⁵

* * *

Kritikerne av behandlingsideologien står på et helt annet fundament enn det kriminalantropologene, og behandlingsideologien som fulgte ut fra den, gjorde. Både Andenæs og Mathiesen har forlatt alt som ligner deterministisk menneskesyn i kriminalomsorgen. Det konservative standpunktet med vektlegging av allmennprevensjonen bygger på den klassiske skoles utgangspunkt om rasjonelle, kalkulerende mennesker som evner å veie for og i mot når de skal ta sine beslutninger. KROMs fremgangsmåte er likeledes langt unna det deterministiske idet det oppvurderer den kriminelles verdi gjennom å ta vedkommende med på råd. Dertil reiste Christie og Aubert en problemstilling rundt den sakkyndige, og da spesielt psykiatriens, sentrale rolle innen rettsapparatet. Espen Schaanning

---

182 Ibid. s. 44.

183 ”Tjuvriksdagen” var opptakten til stiftelsen av svenske KRUM. Mathisen, Heli, *Murer og mennesker*, s. 13.

184 Mathiesen skriver i *Pressgruppe og samfunnsstruktur* hvordan dette arbeidet med å nå fram til innsatte ble vanskelig gjort på grunn av den sterke motstanden blant fengselsmyndighetene.

185 Nils Christie, *Unge norske lovovertridere* (Oslo-Bergen: Universitetsforlaget, 1960), s. 264.

beskriver psykiaternes inntreden i strafferettspleien som en, på en og samme tid, lovgivende, dømmende og utøvende makt.¹⁸⁶ Deres uovertrufne menneskekunnskap gjorde dem skikket både til å delta når lover skulle utformes, som sakkyndige når dom skulle avsies, og som behandlere av den kriminelle når endelig dom var avsagt. Innsigelser kan synes fåfengt når definisjonsgrunnlaget er basert på eksperters eksklusive vitenskapelige innsikt. Christies og Auberts analyser viste dessuten hvordan straff og behandling tar utgangspunkt i to forskjellige strukturer som ikke uten videre lar seg forene. Tradisjonell strafferettstenkning slik vi kjenner den fra den klassiske skole, med syllogistiske domsavsigelser, proporsjonalitet og likhet for loven, må kompromisere når den enkelte kriminelle i hvert tilfelle skal trekkes inn i vurderingsgrunnlaget når dom skal utsis. Resultatet blir vanskelig håndterbart, og kan problematiseres ut i fra et rettssikkerhetsmessig perspektiv. Disse problemstillingene, innsigelsene og debattene tilhørte Jens Bjørneboes samtid.

Del to. Jens Bjørneboes kritikk av norsk strafferett og fengselsvesen

2.1 Bjørneboe som vitenskapskritiker

Et av de sterkest vektlagte karakteristika ved Bjørneboes virke som samfunnsdebattant, er utvilsomt hans kompromissløse kritikk overfor alt som smakte av formynderi og autoriteter. Domsstoler og fengselsvesen utfører per definisjon tvang overfor mennesker, og egner seg dermed som skyteskive i tråd med en slik tankegang. Som allerede vist, hadde de kriminologiske vitenskapene, først og fremst representert av psykiatrien, befestet sin tilkobling til de samme feltene når Bjørneboe entrer banen. Dessuten hadde andre, så som Christie, Aubert og Mathiesen, problematiserte psykiatriens rolle. I en idéhistorisk analyse av Bjørneboes kritikk av strafferett og fengselsvesen mener jeg derfor at det er betimelig å gå ham nærmere etter i sømmene hva angår hans uttalelser omkring vitenskap generelt, og psykologi og psykiatri spesielt.

I Bjørneboes forfatterskap, finnes bemerkninger, passasjer, ja, hele diktverk som kan leses som rene salver rettet mot naturvitenskapen og dens mulige farer: Flere mener å finne en generell motstand overfor naturvitenskap hos ham, spesielt når den trer inn som

---

¹⁸⁶ Schaanning, *Menneskelaboratoriet*, s. 307.

forklaringsfaktor for menneskelig aktivitet. Vitenskapskritikken har både blitt knyttet til hans motstand mot forsøk på å gi en uttømmende forklaring av mennesket, og til hans generelle autoritetsmotstand. Disse to momentene kan ikke alltid strengt skilles fra hverandre. For oversiktighetens skyld vil jeg allikevel her ta dem for meg hver for seg.

2.1.1 Bjørneboe som metafysiker

Doch in dir ist schon begonnen was die Sonnen übersteht¹⁸⁷

Bjørneboe debuterte skjønnlitterært med diktsamlingen *Dikt* i 1951. Et av diktene, *Summa theologia* kan sies å tematisere teologenes rasing av religionen:

[...]
År 19... e. Kr.
En troende og nøktern protestant
bør nidkjært holde seg til tradisjonen
og søke trøst hos dr. Barth og Kant,
og pent forbruke og fordele tiden
i trofast spaltsinn mellom tro og viden.

År 19... e. Kr.
Med sikkerhet kan bare vites ett:
Vi så Ham ikke! Aldri ble Han sett!
Det eneste som ér, er tradisjonen.
Men renses den for metafysisk skrap,
så får den kanskje rang av videnskap!!¹⁸⁸

Slik formulerer Knut Imerslunds sin oppfatning av Bjørneboe med utgangspunkt i ovenstående dikt: "[H]an er kritisk til vårt århundres tendenser til å opphøye naturvitenskapelig tenkemåte til livssyn. Han forsvarer metafysikken, og det at det finnes en åndelig dimensjon ved tilværelsen som aldri vil kunne fanges inn med naturvitenskapelig metode."¹⁸⁹ Religionens mer mystiske sider forsøkes altså radert av teologer gjennom kollaborering med vitenskapelige metoder. Bjørneboes vitenskapskritikk blir slik tatt til inntekt for en karakteristikk av ham som åndsforkjemperen uten sans for vitenskapelig mekanisering. I essayet "Jens Bjørneboe: '... det er jo lyriker jeg egentlig er.'" foretar Atle Evje en gjennomgang av Bjørneboes lyrikk. Også han mener å finne momenter som tyder på at Bjørneboe søker utover grensene som angivelig trekkes opp av vitenskapen. "Den naive

---

187 Rilke, sitert på tittelbladet, og på side 117 i *Frihetens øyeblikk*, trykt i Jens Bjørneboe, *Bestialitetens historie. Frihetens øyeblikk – Kruttårnet – Stillheten* (Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 2003).

188 Jens Bjørneboe, "Summa theologia" i *Samlede dikt*, (Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 2004) s. 37-39.

189 Knut Imerslund, *2 foredrag om Jens Bjørneboe*, (Hamar: Hamar lærerhøgskoles skriftserie, nr. 48, januar 1994), s. 6.

utviklingspositivisme, som bare vil anerkjenne naturvitenskapelig tenkemåte, hadde en særdeles iherdig og talentfull angriper i lyrikeren Jens Bjørneboe.”¹⁹⁰ Evje forbinder et slikt negativt vitenskapssyn med Bjørneboes tilknytning til antroposofi og steinerskolepedagogikk. Antroposofiens innslag av metafysikk synes ikke å ha noe til overs for de etter sigende begrensende virkninger de sekulære vitenskaper skal ha. Isteden sammenstilles Bjørneboe med en mer romantisk livsanskuelse idet han heller legger vekt på den fellesmenneskelige, arketypiske arv som er å finne i myter, eventyr og sagn. ”Mytenes og eventyrenes tidløse karakter stod for et erkjennelsesmessig alternativ til det Bjørneboe oppfattet som samtidens fornuftsdyrkelse. [...] [Disse er] å betrakte som relikvier fra en tid da mennesket stod i et nærmere forhold til tilværelsens gåter.”¹⁹¹

I Bjørneboes pedagogiske artikler, som i likhet med diktsamlingene stammer fra den relativt tidlige del av forfatterskapet, tegnes et forstemmende bilde av den dominerende tidsånd. Den oppvoksende slekt møter et kaldt og kynisk verdensbilde, som synes forårsaket av vitenskapelige metoder og forbilders fotfeste: ”[D]et almindelige, moderne bildet av et livløst, et avsjelet, og meningsløst kosmos. Meningsløshetens verden, den mekaniske, ’hederlige, materialistiske’ forestilling om et urverk som ingen har laget og som tikker videre til ingen nytte, uten mål og mening.”¹⁹² Dersom man tenker seg metafysikk og naturvitenskap som et dikotomisk begrepspar, hvor det ene utelukker det andre, er det ikke til å undre seg over at man gjennom studie av Bjørneboes tidlige tekster har holdt fram det mystiske og metafysiske som hans domene.

De i denne sammenheng mer spesifikt relevante vitenskapsgrenene, psykiatri og psykologi, synes likeledes levnet liten ære av Bjørneboe. I artikkelen ”Ungdommen og samfunnet,” avskrives psykoanalysens opphavsmann som åndelig avstumpet:

Freud, grunnleggeren av psykoanalysen, og dermed av ånden i hele den moderne psykologi, hevdet absolutt og konsekvent at ’religion er intet annet enn utslag av barnets og det unge menneskets angst og behov for hjelp’, en oppfatning hvis hårreisende naivitet og uvitenhet burde vies mer oppmerksomhet. En hver moderne psykolog, psykoterapeut, eller hva han nu måtte kalle seg, som har

---

190 Atle Evje, ”Jens Bjørneboe: ’... det er jo lyriker jeg egentlig er.’” I *Frihet! Sannhet!* red. av. Yngvild Risdal Otnes (Oslo:Pax Forlag a.s. 1977), s. 138.

191 Evje, ”Jens Bjørneboe: ’... det er jo lyriker jeg egentlig er.’” s. 139.

192 Jens Bjørneboe, ”Skal vi sette våre barn på Steinerskolen?” (1952) i *Under en mykere himmel*, (Oslo: Antropos Forlag, 2006), s. 83.

en lignende oppfatning beviser dermed bare at han er absolutt uskikket til å ha med det menneskelige sjeleliv å gjøre, og burde i alle fall avstå fra å ha med ungdom å gjøre.¹⁹³

Symptomatisk kan også fremstillingen av en av romanfigurene, psykologen Afrodite, fra *Under en hårdere himmel* sies å være: ”Hun var med hele sitt vesen spikret inn i et bur av dogmer og vrangforestillinger.”¹⁹⁴ Istedenfor et psykologisk begrepsapparat, benytter Bjørneboe gjennomgående i den tidlige perioden av sitt forfatterskap seg av et vokabular som heller gir assosiasjoner til mystikk. I motsetning til psykologers ambisjon om å gjøre mennesket forståelig gjennom årsaksforklaringer, synes Bjørneboe å inneha et mindre rasjonalistisk menneskesyn: ”Mennesket er usynlig” er snarere hans påstand.¹⁹⁵ Dette synes bekreftet i de pedagogiske artiklene han skrev. Her advarer han mot å oppdra barna kun med tanke på deres senere innpass i den materielle og trivielle verden.

Sagt i sterk forenkling betrakter Rudolf Steinerskolen et menneske først og fremst som et vesen i uopphørlig vekst, en innehaver av et sjeleliv som kan bli uendelig rikt og sterkt, en eier av en kropp med alt hva dette vil si, og tilslutt – en besitter av et hemmelighetsfullt ”noe”, et ”noe” som ligger bak bevisstheten – og som man kan si ”jeg” til. Dette som ligger bak alt det andre, det er den dypeste instans i oss, det egentlige menneske i oss – dette som ingen har sett. Det er en kjensgjerning som dypest sett alle er enige om: Det egentlige, det virkelige Menneske, det er – usynlig. Det kan ikke måles, det kan ikke veies, det står ikke oppført i noe manntallsregister.¹⁹⁶

Psykologers og psykiateres forsøk på å komme til bunns i dette ”noe” synes ekvivalent med å gjøre vold på ideen om mennesket. En passus fra *Jonas* kan utlegges som en bekreftelse i så henseende. Overlærer Jochumsen feller sin dom over en av psykologiens metodiske avleggere, IQ-målinger, på denne måten: ”Den nye skikken, å vurdere folk efter intelligenskvotienten, – han fant den uridderlig. Det var på en måte som å kikke naturen i kortene. Det var fusk.”¹⁹⁷

I foredraget ”Tale til årets russ” trekker Bjørneboe som et alternativ fram den gamle greske myten om Eros og Psyche. ”Jeg vil gjerne ha sagt at en slik myte rummer mer kunnskap om sjelen enn hele den moderne psykologi til sammen.”¹⁹⁸ Mens samtiden er ”gjennomtrengt av

---

193 Jens Bjørneboe, ”Ungdommen og samfunnet,” (1956) i *Under en mykere himmel*, s. 182.

194 Bjørneboe, ”Skal vi sette våre barn på Steinerskolen?” i *Under en mykere himmel*, s. 70.

195 Se Jens Bjørneboe ”Tale til årets russ” (1956) i *Norge mitt Norge* (Oslo: Pax Forlag A/S, 2003), s. 100-115. Bjørneboe, ”Skal vi sette våre barn på Steinerskolen?” i *Under en mykere himmel* s. 67-88, og kapittelet ”Hva er et menneske?” i Jens Bjørneboe, *Under en hårdere himmel* (Oslo: Pax Forlag, 1992), s. 196-202.

196 Bjørneboe, ”Skal vi sette våre barn på Steinerskolen?” i *Under en mykere himmel* s. 74.

197 Jens Bjørneboe, *Jonas*, trykt i *Jonas – Den onde hyrde – Drømmen og hjulet* (Oslo: Achehoug, 1999), s. 71.

198 Bjørneboe, ”Tale til årets russ”, i *Norge mitt Norge* s 113.

et dypt, ubevisst åndshat,”¹⁹⁹ synes Bjørneboe å ville restituere samfunnet gjennom å minne om vår felles, men neglisjerte kulturarv. Flere av hans passasjer bærer vitne om en forestilling om et fellesmenneskelig arketypisk begrepsapparat: ”Bak og under den almindelige verdenshistorie ligger det spent ut to understrenger, to *andre* verdenshistorier: zoologien og mytologien. De er på en måte begge deler våre egne fotspor; de er avstøpte, oppbevarte tilstander fra fortiden. Hver mytekrets, og hver dyreart har dette felles.”²⁰⁰ I et intervju bekrefter han sin beskjeftigelse med arketyper: ”Jungs arketyper har interessert meg og inspirert meg meget”²⁰¹ Det lar seg altså gjøre å tegne et bilde av Bjørneboe som metafysikeren som ikke skal ha verdiget seg interesse for ”trivielle” vitenskaper.

2.1.2 Bjørneboe som autoritetsmotstander

Dertil har man framstillingen av rabulisten som ved synet av enhver form for tvangstrøye skrek opp om samfunnets behov for å sette ”avvikere” i bås, eller eventuelt kvitte seg med uønskede elementer på raffinert vis. Tidligere presenterte jeg hvordan kriminologiens gjennomslagskraft førte til psykiatriens inntreden i retts- og fengselsvesen. I Bjørneboes skriverier i forbindelse med ”Torgersen-saken,” har man funnet belegg for angivelige antipatier overfor faggruppen. Han synes, i likhet med mange andre, generelt lite imponert over sakens sakkyndiges prestasjoner: ”Vi må slutte å tro at de ’sakkyndige’ foretar *vitenskapelige* analyser av sitt materiale.”²⁰² I et innlegg i *Dagbladet* 28. mars 1973, ”Torgersens løslatelse – Åpent brev til justisministeren,” kommer Bjørneboe med innvendinger overfor rettspsykiaternes innsats. Etter å ha sonet en 15 år lang fengselsstraff ble Torgersen overført til Ila sikringsanstalt i mars 1973. Bjørneboe stiller seg kritisk til hvorvidt den 15 år gamle rettspsykiatriske erklæringen er godt nok belegg for fortsatt innesperring av Torgersen:

Den gang, foran den voldsomt dramatiske straffeprosessen og under den enorme nervepåkjenning Fasting Torgersen var utsatt for, lød resultatet av den judisielle observasjon: ”En følelseskald, eksplosiv psykopat med varig svekkede sjelsevner og fare for gjentagelse av straffbare handlinger.” Til dette må anmerkes at nær sagt alle mennesker som befinner seg i en liknende situasjon som den unge Torgersen den gang befant seg i, lett vil virke både følelseskalde og eksplosive. Psykopatologiske trekk ville også vise seg hos de fleste. Uttrykket ”varige svekkede sjelsevner” er et

---

199 Ibid. s. 113.

200 Bjørneboe, ”Myten og fuglen” (1955), i *Under en mykere himmel*, s.157-158.

201 Magne Raundalen, ”Intervju med forfatteren Jens Bjørneboe 27/1 1967”, i *Impuls* (2003, nr. 2)

202 Jens Bjørneboe, ”Torgersen-saken, rettssikkerhet og skråsikkerhet” (1972), i *Politi og anarki* (Oslo: Pax Forlag A/S, 2003), s. 88.

sekke-begrep som nesten ikke har noe konkret innhold, men nesten må oppfattes som vedkommende rettspsykiaters personlige vurdering av tiltaltes moral og karakter.²⁰³

I boka ... *aldri mer slippes løs – Historien om Fredrik Fasting Torgersen*, knyttes en virkningshistorie til dette innlegget fra Bjørneboe. I dets kjølvann kom flere med innsigelser mot psykiatriens rolle i strafferetten. Blant annet tok *Dagbladet* Bjørneboes innlegg til inntekt for at man behøver en generell debatt omkring rettspsykiatriens rolle: ”Torgersensaken er ’ett av mange bevis for behovet for en prinsippdebatt om rettspsykiatrien’, hevder Dagbladet på lederplass”²⁰⁴ Arne Skouen mener at Bjørneboe med sine innsigelser mot rettspsykiatrien ”har slått ned på en praksis med veldig perspektiv, langt utover Torgersensaken”²⁰⁵ Eksempel på en lignende resepsjon av Bjørneboe kom jeg over i en bokanmeldelse høsten 2007. Anmeldte bok bar tittelen *Norsk psykiatri gjennom tidene*. Anmelderen, Lars Olle Engaas, synes indignert over forfatterens, Einar Kringlens, manglende vilje til å problematisere ”det psykiatriske diktaturet som ennå hersker i kongeriket.”²⁰⁶ Engaas mener å vite av en mann som ville stilt det hele i et mer rettferdig lys: ”Psykiatriens ofre fortjener ei helt annen historie. Den burde Jens Bjørneboe ha skrevet.”²⁰⁷

Man kan godt argumentere for at enkelte av Bjørneboes tekster kan leses som advarsler mot maktmisbruk utført i vitenskapens navn. Den i denne sammenheng særlig relevante kombinasjonen av medisin og strafferettspleie, er også tematisk behandlet. Det satiriske Skuespillet *Amputasjon* kan fremheves. Stykket kan leses som et tenkt skrekkscenario der strafferettspleien kollaborerer med medisinen under felles målsetning: Å få kontroll med befolkningen gjennom å gjøre alle like og forutsigbare. Vi møter blant annet sosialkirurg dr. Vivaldi og høyesterettskirurg dr. Fortinbras. Sistnevnte gjør rede for sitt mandat:

[S]trafferettskirurgien – har sitt grunnlag i den erkjennelse at mennesket i sin nuværende form er en feilkonstruksjon – i høy grad underkastet subjektive adferdsmønstre, og det sier seg selv at alle sosiale problem *bare* kan løses i den grad man har en avvikelsesfri menneskehet for seg. På denne grunnvold

---

203 Jens Bjørneboe, ”Torgersens løslatelse – Åpent brev til justisministeren” i *Dagbladet* 28. mars 1973.

204 *Dagbladet* 12. April 1973, sitert i Erling Moss og Camilla Juell Eide, ... *aldri mer slippes løs – Historien om Fredrik Fasting Torgersen*, (Oslo: Pax Forlag A/S, 1999), s. 350.

205 Arne Schouen, ”Ytring,” *Dagbladet* 5. April 1973, sitert i Moss og Eide, ... *aldri mer slippes løs*, s. 351.

206 Lars Olle Engaas, ”Kosmetisk psykiatrihistorie – anmeldelse av ’Norsk psykiatri gjennom tidene’ av Einar Kringlen” trykt i *Klassekampen*, 11. Nov 2007.

207 Ibid.

bygger så vel den allmenne sosialkirurgi, som mitt eget speciale: strafferetts- eller disiplinærkirurgien.²⁰⁸

I Bjørneboes debutroman *Før hanen galer*, tematiseres en særlig form for slik medisinsk eksperimentering. Boken tar for seg eksperimentene nazilegene utførte på mennesker under 2. Verdenskrig. Tilegnelsen på tittelbladet lyder: ”Denne bok er skrevet i erindring om ofrene for den hjertets blindhet og åndens kulde som lenge har preget den moderne naturvitenskap.”²⁰⁹ I denne sammenheng er det verdt å minne om den idé- og realhistoriske forbindelsen som finnes mellom kriminalantropologi og raseteori, en forbindelse Bjørneboe selv kjente. Han referer til Lombrosos deterministiske, arvebetingede teori og sier at ”Teorien ble takknemlig opptatt av alle reaksjonære statsdannelser vi har sett, fremfor alt av Mussolini og Hitlers ’regjeringer’”²¹⁰ I et etterord trykt i en nyutgivelse av *Før hanen galer* fra 1967, påpeker han bokens aktualitet 16 år etter dens førsteutgivelse ved å referere til dokumenterte tilfeller av medisinske eksperimenter utført på mennesker i årene etter krigen.²¹¹ I 1957 utkom den allerede nevnte boka *Under en hårdere himmel*. Også her handler det om 2. Verdenskrig, men nå i en norsk kontekst. Resepsjonen av boka har i all hovedsak dreid seg rundt Bjørneboes tematisering av rettsoppgjøret som fulgte etter krigen. Blant annet tematiseres interneringen av tyskerjentene som et resultat av myndighetenes samarbeid med psykiatrien. Det hele minner mer om et vitenskapelig eksperiment enn en egentlig hensiktsmessig foranstaltning: ”Det var helsedirektøren som lot utgå den befaling at tyskertøsene skulle innskrives i manntall og til berikelse for den norske psykologiske videnskap få sin intelligens kontrollert.”²¹² ”[A]lle pikene som er internert på Randøya er blitt underkastet psykiatrisk undersøkelse og intelligensmåling. Afrodite var som kvindelig fremtredende psykiater blitt overlatt opskikten med de kvindelige, seksuelle landssvikere”²¹³ I et etterord til en senere utgivelse av *Under en hårdere himmel*, kommenterer Bjørneboe en annen velkjent prosess fra

---

208 Jens Bjørneboe, *Amputasjon*, trykt i *Samlede skuespill* (Oslo: Pax Forlag A/S, 1998), s. 262.

209 Jens Bjørneboe, *Før hanen galer* (Oslo: Pax Forlag A/S, 2003), s. 6.

210 Bjørneboe, ”De rettfærdige og de uskyldige” (1967) i *Norge mitt Norge* s. 74. Videre skriver han om Tardes teori om kriminalitet som miljøskapt fenomen, ”ble mottatt av de socialistiske samfunn som en selvfølgelig del av socialismen.” (Ibid. s. 75) Heller ikke konsekvensene av dette kan bifalles av Bjørneboe: ”Det er i dag ingen tvil om at de socialistiske land har lavere grad av kriminalitet enn vår verden, men prisen er blitt betalt blant annet gjennom statlige inngrep i menings-, ytrings- og bevegelsesfrihet, og i en slik grad at man neppe kan godta den synkende kriminalitet som et sant framskritt. Tibøyeligheten til å forvandle de socialistiske frihetstanker til et formyndersamfunn, i enkelte land i en slik grad at hele livet leves som i fengslets forgård, kan ikke aksepteres.” Jens Bjørneboe, ”Forbrytelsen som livsform,” (1967) i *Norge mitt Norge*, s. 183.

211 Bjørneboe refererer til Murice Henry Pappworths bok *Human Guinea Pigs*. Bjørneboe, *Før hanen galer* s. 171.

212 Bjørneboe, *Under en hårdere himmel*, s. 193-194.

213 Ibid. s. 183.

norsk etterkrigstid: ”Hamsun-saken var en skandale.”²¹⁴ Han langer ut mot den rettspsykiatriske erklæringen: ”Dette psykiatriske dokument, dette – så vel i form som i innhold – slurvete, forvrøvlete, overfladiske, dilettantiske amatørprodukt fra professor Langfeldts hånd er typisk for den nasjonale galopperende hjernebløthet som i dag går under navnet ’Landssvikoppgjøret’”²¹⁵

Disse eksemplene synes å tegne et bilde av Bjørneboe som alt annet enn vennligsinnet innstilt overfor vitenskap generelt og psykiatri og psykologi spesielt. Vitenskapen synes å være bærer av potensielle farer. Fra et metafysisk perspektiv, gjennom å undergrave de egentlige menneskelige verdier ved å innføre en verdensforståelse som ikke rommer mystikk, metafysikk og åndelighet. Og, fra et antiautoritært perspektiv, gjennom å kue, standardisere og undertrykke enkeltmennesket. Når vi tidligere har sett hvordan denne typen vitenskaper hadde fått rotfeste innen straffelovgivning og fengselsapparat, kan det synes nærliggende å anta at det er nettopp på dette punkt Bjørneboe setter inn støtet i sin kritikk av disse institusjonene. Men vitenskap figurerer slett ikke kun med negativt fortegn i Bjørneboes tekster, det finnes også et høyst positivt vitenskapssyn uttrykt hos ham. I denne sammenheng blir dette særlig relevant i og med at det nettopp er i forbindelse med hans mer inngående beskjeftigelse med den kriminelle at noen av de mest markant positive omtalene av vitenskap framsettes. For å nøste meg dit skal jeg gå til begynnelsen, med de tekstene som for alvor befestet Bjørneboe som kritiker av norsk strafferett og fengselsvesen.

2.2 Dagbladet-artiklene

Bjørneboes tilsynekomst som strafferetts- og fengselskritiker startet for alvor julen 1959. Fram til utpå nyåret påfølgende år trykket *Dagbladet* en rekke artikler signert Jens Bjørneboe. Første tema ut var en grundig refs av ”Løsgjengerloven”²¹⁶ og dens § 16 som definerte det som straffbart å vise seg synlig beruset på offentlig sted.²¹⁷ Bøtelegging var en vanlig reaksjon overfor lovovertrederne, men siden den dømte ofte var ubemidlet, trådte den subsidiære fengselsstraffen ofte inn. Bedre ble det ikke av at de fordrukne i svært mange tilfeller var alkoholister og dermed gjentatte ganger befant seg i straffbar tilstand. Følgelig ble

---

214 Bjørneboe, ”De siste dagers skinnhellige” (1968) i *Norge mitt Norge*, s. 15.

215 Bjørneboe, ”Etterord (1968)” i *Under en hårdere himmel*, s. 226.

216 Det dreier seg altså om den av 31. mai 1900, Lov om løsgjænger, Betleri og Drukkenskap.

217 Jens Bjørneboe, ”Er sykdom straffbart? – Om en foreldet lov” del 1 og 2 (1959) i *Vi som elsket Amerika*.

straffen strengere, og til sist endte den med tvangsarbeid dersom alkoholisten ikke skikket seg. Bjørneboe fant denne praksis svært lite tilfredsstillende, og påpekte at den kun bidro til å gjøre vondt verre for den straffede: ”Fengselsoppholdet har ikke utrettet noe annet med ham enn å øke tempoet i den sosiale og menneskelige ødelegelsesprosess.”²¹⁸ Derfor får ”Jeppe [...] stadig mer grunn til å drikke.”²¹⁹ I likhet med andre kritikere synes han å dele mistanken om at gjeldende ordning snarere var et uttrykk for renovering enn noen egentlig vilje til å løse problemet: ”Det er på sin plass å spørre om den forargelse de har vekket ved å vise seg i sin reduserte tilstand i gatebildet, er så stor at den ved gjentakelser berettiger noen jordisk domstol til å straffe dem med opptil årelang frihetsberøvelse.”²²⁰

Videre angriper han behandlingen av unge lovovertridere.²²¹ Her er det ikke bare fengslene som innehar en uheldig rolle, for fengselet er kun siste stopp i en lang rekke institusjoner som alle bidrar til fordervelse av ungdommen: ”Hjem, skole, skolehjem og fengselsvesen er alle sammen deler av samme problemkompleks: Ungdomskriminaliteten.”²²² I en oppsummerende og konkluderende artikkel trykt en uke senere nevnes arbeidsskolen mer eksplisitt.²²³ Like lite som vanlig fengsel har noe for seg, kan arbeidsskolene karakteriseres som en adekvat løsning på ungdomskriminaliteten. De burde kalles med sine rette navn, ”det dreier seg jo fremdeles egentlig om barnefengsler”²²⁴ Så lenge man sperrer unge inne som en del av oppdragende virksomhet, vil man ikke lykkes. Arbeidsskolene betegnes som ”uhyre virksomme anstalter til rekruttering av fengselsbelegget.”²²⁵ Han griper til statistikken i sin tilbakevisning av frihetsberøvelse som effektivt botemiddel: ”[T]ilbakefallshyppigheten blant dem som har sonet en ubetinget dom er mer enn dobbelt så stor som blant dem som ved sin første lovovertrødelse får betinget dom.”²²⁶

---

218 Ibid. s. 86.

219 Ibid. s. 90.

220 Ibid. s. 89.

221 Jens Bjørneboe, ”Behandling av unge lovovertridere” del 1 og 2 (1959) i *Vi som elsket Amerika*.

222 Bjørneboe, ”Behandling av unge lovovertridere” i *Vi som elsket Amerika* s. 95 Se også ”De rettfærdige og de uskyldige,” i *Norge mitt Norge* s. 70: ”Fra barnehjem og spesialskoler går det en direkte sammenheng frem til skolehjem, ’arbeidsskole’, fengsel og sikringsanstalt.”

223 Jens Bjørneboe, ”Prinsipielt om fengselsstraff” (1960) i *Vi som elsket Amerika*.

224 Ibid. s. 115.

225 Ibid. s. 115.

226 Bjørneboe, ”Behandling av unge lovovertridere” i *Vi som elsket Amerika* s. 103.

Dernest gjør Bjørneboe sikringsstraffen til et av sine hovedanliggender.²²⁷ Hovedankepunktet er dens tidsubestemthet. I forutgående artikkel gjorde han det klart at selv vanlig fengselsstraff er en høyst betenkelig straffeform: "Det ville ha vært hederligere å foreslå pisking. Fengselsstraff, frihetsberøvelse, er nemlig *tortur*, og det fryktelige ved den ligger i dens varighet."²²⁸ Ved en vanlig fengslingsstraff vil fangen i det minste ha en bestemt tidsutmåling å forholde seg til. For den som soner sikring i fengselsanstalt, blir selve tiden et usikkerhetsmoment. "Nu føyes ved sikringsstraffen dette til, at man sitter på uvisst tid. Det vil si at *Tiden*, den aller største smerte, får en ny og fryktelig dimensjon."²²⁹ Ved å referere til en bekjents opptreden som meddommer, tar han videre opp det problematiske med sikringsstraffens uproporsjonale forhold mellom forbrytelse og straff. Lekdommerens forundring vekkes i det hun skjønner at hun "faktisk var blitt invitert til å være med på å dømme en mann til fem års fengsel for å ha stjålet for et par hundre kroner."²³⁰ Dertil kommer det store elementet av vilkårlighet i forbindelse med sikringen: Begrunnelsene for forlenging eller forkorting av soningstiden synes å være mangelfulle, endatil ofte å mangle helt. "[A]lt som gjelder sikringsstraffen later til å være underkastet en imponerende vilkårlighet."²³¹

En egen artikkel tar for seg såkalte disiplinærstraffer. Visstnok hyppig brukt overfor fanger som ikke pent og pyntelig føyer seg. Bjørneboe kan berette om "lemmen" som etter sigende skal befinne seg i kjelleren under Oslo krets-fengsel: Fangen lenkes fast til "lemmen" – "en treplate med et dekken over, eller en slags tynn madrass"²³² – i påvente av at han skal skikke seg. Videre skulle det finnes staffeceller i kjellerne både i krets-fengslet og i bots-fengslet. To slags varianter: "bur" og "kum." Begge typene var små, isolerte, og hygienisk

---

227 Jens Bjørneboe, "Sikringsstraffen" i *Vi som elsket Amerika*.

228 Bjørneboe, "Behandling av unge lovovertridere," i *Vi som elsket Amerika* s. 96.

229 Bjørneboe, "Sikringsstraffen," i *Vi som elsket Amerika* s. 107.

230 Bjørneboe, "Sikringsstraffen," s. 105 Bjørneboes bekjentskap hadde hatt forståelse av at "'sikring' betydde noe i retning av meldeplikt eller et slags tilsyn." (Ibid. s. 105) Bjørneboe hevder at allmuen ikke er gjort tilstrekkelig oppmerksom på fengsling som mulighet i sikringsbestemmelsene. Han skriver: "Hverken den skala som er offentliggjort i fengselskomitéens innstilling, slik som den ble trykt i 1956, eller den skala som ble offentliggjort i Morgenbladet i oktober 1959, har tatt med bokstaven 'f' [sikring i fengselsanstalt]. Muligens eksisterer den ikke på papiret som sikringsform." (Ibid. s. 106) Dette stemmer imidlertid ikke hva fengselsreformkomitéens innstilling angår. Sikring i fengselsanstalt er her tatt opp under eget punkt. (*Fengselsreformkomitéens innstilling*, s. 140-146) Mens de resterende sikringsformene – angitt punktvis fra a til e – tas opp i påfølgende avsnitt. (Ibid. s. 146-150) Det heter dessuten: "Den ordning av sikringen som komitéen tenker seg, forutsetter som det normale at sikringen påbegynnes i sikringsanstalt, eller unntagelsesvis i en annen fengselsanstalt hvis særlige grunner foreligger for det." (Ibid. s. 140) Med andre mulige fengselsanstalter menes fengsel, tavgangsarbeidshus eller arbeidsskole. (Ibid. s. 104)

231 Bjørneboe, "Sikringsstraffen," i *Vi som elsket Amerika* s. 107.

232 Jens Bjørneboe, "Disiplinærstraffer i norske fengsler," (1960) i *Vi som elsket Amerika*, s. 109.

utilfredsstillende.²³³ Til sist gjøres det rede for "trøya", ei stram tvangstrøye, som også kunne benyttes overfor obsternasige fanger. Alle fire avstraffelsesmetoder preges av deres varighet. Det berettes om fanger som har sittet isolert i kjellere i månedsvis, som har ligget på lem i flere uker, og som har vært iført tvangstrøye så lenge "at det ikke skal nevnes her, men det dreier seg om månedslange perioder."²³⁴ Artikkelen avsluttes med en henstilling til fengselsmyndighetene om å "åpne[...] kjelleretasjen under Botsfengset og Oslo Kretsfengsel, samt den lukkede avdeling på Ila, for journalister og pressefotografer, da det ikke er ønskelig at det i norske fengsler finnes straffeformer og innretninger som ikke er kjent og ønsket av offentligheten."²³⁵ Bjørneboe konkluderer på samme vis som KROM med sitt abolisjonistiske standpunkt gjorde det: "Ved fengsel og innesperring gjør man alt som er galt verre. Fengselsvesenet som straffeart må helt og holdent avskaffes. Det er den eneste tidsmessige oppfatning av problemet."²³⁶ Frihetsstraff er ingen egnet reaksjonsform overfor lovbrutere.

Bjørneboes artikler festes på konkrete tematiske knagger: Løsgjengerlov, behandling av unge kriminelle, sikringsstraff og disiplinærstraffer. Som jeg har vist, kan både løsgjengerlov og sikringsstraff betegnes som særforholdsregler hvis genealogi setter dem i forbindelse med kriminalantropologiens gjennomslag i strafferetten. De differensierte straffer hadde til hensikt å ta hensyn til den enkelte dømtes beskaffenhet ved straffeutmålingen. Videre hadde gjeldende behandling av unge lovovertridere, da spesielt med tanke på arbeidsskolen, samme opphav. Medisineres inntreden i strafferetten og fengslene utgjorde selve legitimitetsgrunnlaget for de i følge Bjørneboe uforholdsmessige lange straffene. Jeg har vist hvordan andre, spesielt innen den sosiologiske leir, på denne tiden hadde begynt å fremsette en kritikk som påpekte det problematiske i kombinasjonen behandling og straff. Når det dertil foreligger en uttrykt skepsis fra Bjørneboes side overfor vitenskap generelt og psykiatri og psykologi spesielt, skulle man kanskje se for seg et argumentasjonsforløp som søkte å rukke ved psykiaternes definisjonsmakt.

---

233 Ibid. s. 111-112

234 Ibid. s. 112.

235 Ibid. s. 113

236 Bjørneboe, "Prinsipielt om fengselsstraff," i *Vi som elsket Amerika* s. 117

2.2.1 Den syke kriminelle

Men leser man Dagbladet-artiklene med en slik forventning, vil man ende tomhendt.

Bjørneboes bruker tvert i mot psykiatrien som en støttespiller i argumentasjonen mot det gjeldende system. Diagnoser heftes ved de innsatte for å vise at de er uskikket til å sitte i fengsel. I den første artikkelen er det drankerne på Opstad som diagnostiseres. Selve tittelen på artikkelen er betegnende: "Er sykdom straffbart – Om en foreldet lov." Påstanden er at det norske lovverket gjennom løsgjengerloven har mandat til å felle dom over syke mennesker på bakgrunn av sykdommen. Bjørneboe støtter seg til vitenskapens representanter på området som i stadig større grad omtaler alkoholisme som sykdom: "[F]remtredende medisiner har beskjeftiget seg med problemet og med dets psychosomatiske bakgrunn."²³⁷ Nærmere bestemt er det snakk om psykopati, i følge Bjørneboe: "Å behandle en psykopati, som alkoholisme i virkeligheten er, med arrestasjoner, fengsel og tvangsarbeid, er en meningsløs ødeleggelse av mennesker som har det ille nok fra før av."²³⁸ "[D]e innesperrede drankere som er blitt påtruffet i synlig beruset tilstand, er nesten alle halv-psykopater eller i alle fall hardt belastede nevrotikere."²³⁹ På bakgrunn av den innsikt man fra legevitenskapelig hold har på området, burde man "overdra behandlingen av alkoholikeren fra politiet til legen, fra fengselsvesenet til sykehusvesenet."²⁴⁰ Det er ikke bare overfor alkoholistene man stiller med feil mannskap. Også unge lovovertridere overgis med gjeldende praksis til feil instans: "Hva i all verden har politi og fengselsvesen med pedagogiske og medisinske spørsmål å gjøre?"²⁴¹ Gjennomgående dukker psykiatriske termer og diagnoser opp. Flere av guttene han har brukt som kilder i artikkelen om unge lovovertridere synes å kvalifisere til psykiatriske diagnoser: "Nils er [...] sjelelig i den mest utrolige oppløsningstilstand, antakelig absolutt å karakterisere som psykopat, i alle fall som ytterst belastet nevrotiker."²⁴² Eller "Harry" som hører hjemme på "halvlukket avdeling på psykiatrisk klinikk [...] Han er så syk, så innvendig syk og ødelagt, som et menneske kan bli."²⁴³ Hvorvidt de innsatte er å betegne som syke på grunn av innesperring, eller om det var berettiget med diagnostisering også før innesperringen, er ikke entydig klart. Men det er ingen tvil om at var det noe som manglet dem i utgangspunktet, så

---

237 Bjørneboe, "Er sykdom straffbart? Om en foreldet lov" i *Vi som elsket Amerika* s. 86

238 Ibid. s. 93.

239 Ibid. s. 91.

240 Ibid. s. 91.

241 Bjørneboe, "Behandlingen av unge lovovertridere" i *Vi som elsket Amerika* s. 98.

242 Ibid. s. 102.

243 Ibid. s. 99.

vil fengsel bidra til å gjøre vondt verre. I begge tilfeller er systemet som feller dommen ansvarlig. Så som i "Harrys" tilfelle: "[H]vis han var like syk [før oppholdet på Ila sikringsanstalt] som nå, da har det vært et uansvarlig misgrep av retten å dømme ham. Hvis han derimot er blitt ødelagt av fengslingstiden, da ligger altså ansvaret på fengselsmyndighetene og hele 'systemet'"²⁴⁴ Det synes allikevel som om det i mange tilfeller er snakk om sykdom i utgangspunktet, "at det gjennomgående er snakk om pasienter som innesperres i fengslene."²⁴⁵ Mer akutte sykdommer fremprovoseres i alle tilfelle innenfor murene:

"I psykiatrien finnes det et faguttrykk, som jeg selv bare kjenner på tysk, det heter 'Zuchthausknall' [...]. 'Zuchthausknall' er betegnelsen på den momentane sinnsforvirring som bryter ut etter noen døgns innelåsning på enecelle, det er en akutt sinnssykdom som fremkalles av den enorme lidelsen det er for et menneske å bli låst inne på noen kvadratmeter for lengre tid. [...] [T]ilstanden er en sykdom, og fremkalles antakelig av den klaustrofobi for det lukkede rom som ligger latent i oss alle."²⁴⁶

Det er i hjelpeløse forsøk på å helbrede "denne psykose hos fangene"²⁴⁷ man tar i bruk de nevnte disiplinærstraffene som "lem," "kum," "bur," eller "trøye." Bjørneboe minner om "at disse straffemetodene anvendes overfor mennesker som utenfor fengslet ville bli betraktet som syke, og ville bli møtt med normal, psykiatrisk behandling."²⁴⁸

Til tross for at Bjørneboe går i strupen på særforholdsreglene, finner vi ingen antydning til kritikk av verken behandling, resosialisering og slett ikke av noen, av andre påstått, rådende "behandlingsideologi." Bjørneboe kobler i det hele tatt ikke særforholdsreglene til behandling. Behandling synes fra Bjørneboes ståsted rett og slett å være fraværende. Verken til stede rent faktisk, eller som retorisk grep i legitimeringsøyemed. Isteden legitimerer Bjørneboe sin kritikk ved å støtte seg til legevitenskapen med sin gjennomgående bruk av psykiatriske termer. Mens andre konkluderte med at behandlingsperspektivet innen strafferettspleien måtte forkastes, er det nettopp behandlingsterminologi og sykdomsbetegnelser Bjørneboe benytter i sin argumentasjon.

---

244 Ibid. s. 100.

245 Bjørneboe, "Prinsipielt om fengselsstraff" i *Vi som elsket Amerika* s. 116.

246 Bjørneboe, "Behandlingen av unge lovovertredere" i *Vi som elsket Amerika* s. 96.

247 Ibid. s. 97.

248 Bjørneboe, "Disiplinærstraffer i norske fengsler" i *Vi som elsket Amerika* s. 112.

Jeg mener Dagbladet-artiklene ikke utgjør et særtilfelle i så måte. Bjørneboes beskjeftigelse med kriminalitet og den kriminelle avdekker et sterkt ønske om å komme til bunns i et ”hvorfors?” – hvorfor handler den kriminelle som han gjør? I sin søken etter svar skal jeg vise hvordan han tenderer mot å definere den kriminelle som en egen kategori av mennesker. En kategori som deretter i stor grad gis karakteristikker ved hjelp av begrepsapparatet vi kjenner fra psykiatrien. I det følgende skal jeg ta tak i en tråd som fører tidsmessig noe bakover i tid hva Bjørneboes tekstproduksjon angår. Artikler og essays fra hans tid som steinerskolelærer mener jeg har i seg momenter som kan bidra til å utdype hans tenkning om kriminalitet og den kriminelle. For, som han sier: ”Nesten ingen av dem har en sunn barndom bak seg.”²⁴⁹

2.3 Slyngelalderen

I forbindelse med Bjørneboes virke som steinerskolelærer i perioden 1951-1957, produserte han en hel del skriftlig materiale omhandlende pedagogikk.²⁵⁰ De fleste kjenner til det skjønnlitterære uttrykket dette fikk gjennom romanen *Jonas*, men tekster av mer sakprosaisk art fant også veien til papiret.²⁵¹ I forlengelsen av å omhandle pedagogikk, sier materialet en hel del om Bjørneboes menneskesyn, hvordan samfunnet fungerer, og hvilke mekanismer som gjør seg gjeldende i møtet mellom den enkelte og samfunnet. Deriblant dukker det opp en beskrivelse av forskjellige mennesketyper som, hvilket jeg skal komme nærmere tilbake til, fyller rettssystemets roller på hver sine måter.²⁵² For en av disse typene resulterer ungdomstiden i en beklagelig tilstand av ”biltyverier, brutalitet og almen kriminalitet.”²⁵³ I det følgende skal jeg vise hvordan Bjørneboe synes å mene den kriminelle oppstår som en funksjon av samfunnets mangler.

---

249 Bjørneboe, ”Prinsipielt om Fengselsstraff” i *Vi som elsket Amerika* s. 116.

250 Her ville det naturligvis være interessant å se på Rudolf Steiners innvirkning på Bjørneboe. Jeg ser det imidlertid verken som formålstjenlig eller av plasshensyn mulig i denne avhandlingen å komme med noen større redegjørelse av denne sammenhengen.

251 Bjørneboe var med på å starte steinerskolens tidsskrift, *Ny Skole*, som kom ut første gang i 1952. I følge hans fetter André Bjerke, hadde han ”sin inspirerende hånd om redaksjonen til han sluttet som lærer sommeren 1957.” (André Bjerke sitert i forordet til *Under en mykere himmel*, s. 64) Bjerke samlet flere av Bjørneboes sentrale artikler i essaysamlingen *Under en mykere himmel* som utkom i 1976.

252 I Bjørneboes omtale av ungdomstidens opposisjonsfase, og av den kriminelle, figurerer sjelden (om ikke aldri?) jenter eller kvinner som eksempler. Temaet synes i det hele tatt ikke å involvere hunkjønnnet. I denne sammenheng vil jeg imidlertid ikke gjøre noe nummer ut av dette. Ikke fordi det ikke kunne være av interesse, men fordi det i denne sammenheng ikke har direkte relevans.

253 Jens Bjørneboe, ”Slyngelalderen og den høyere skole” (1954) i *Under en mykere himmel*, s. 132.

2.3.1 En ideell utvikling: Det sunne mennesket

Det er en dårlig elev, som alltid forblir trofast mot sin lærer.²⁵⁴

Evne til utvikling synes for Bjørneboe å være en genuint menneskelig egenskap. Et sunt menneske kjennetegnes ved at det hele tiden er i bevegelse, og slik utvikler seg til stadig å bli *mer* menneske.²⁵⁵ Videre synes denne evnen til utvikling, slik den fremstilles i hans artikler om pedagogikk, å være en iboende egenskap hos ethvert menneske fra dets fødsel av.

Pedagogikkens oppgave er å støtte barnet i tråd med dets menneskelige natur: "Skolen har ingen annen oppgave enn å dyrke og pleie vår rene menneskelighet."²⁵⁶ For så vidt kan det synes som en takknemlig oppgave å være lærer: Barnet vil i seg selv alltid måtte være retningslinjen man må følge. Barn som mistrives på skolen vil være tegn på at man har oversett dets natur. I slike tilfeller er det alltid skolen som har misforstått, aldri barnet: "Pedagogisk sett har barna alltid rett. I det øyeblikk man ser anderledes på det, da er man ikke lenger pedagog. Det er lærerens sak å rette på vanskelighetene – ikke barnas."²⁵⁷

Å lykkes pedagogisk betyr imidlertid ikke at barna, og senere ungdommen, ikke vil gjøre seg bemerket gjennom opposisjon. Tvert om vil menneskenaturen pålegge oss å opponere. Mennesket gjennomgår flere perioder i oppveksten som kan gis betegnelsen "trassaldere." Den aller viktigste synes for Bjørneboe, og i denne sammenheng, å være den ungdommen befinner seg i i tenårene: "Slyngelalderen"²⁵⁸ De tidligere trassaldrene kjennetegnes ved at barnet i perioder har "befunnet seg i en sunn og styrkende opposisjon."²⁵⁹ Det særegne ved denne siste og svært avgjørende sådan, er ungdommens trang til helt og holdent *avsette* autoritetene rundt seg.²⁶⁰ Likefullt er det snakk om et i aller høyeste grad sunt og viktig fenomen. Bruddet med autoritetene synes for Bjørneboe å være en forutsetning for å bli et sunt menneske. "Det som opptrer i en slik tross-periode er noe ganske vidunderlig; noe av det vakreste, menneskelivet byr på: Det er individets, personlighetens fødsel."²⁶¹ Målet for

---

254 Nietzsche, sitert av Bjørneboe i artikkelen "Den gode elev" (udatert) i *Vi som elsket Amerika*, s. 30.

255 Bjørneboe, "Skal vi sette våre barn på Steinerskolen?" i *Under en mykere himmel*, s. 73.

256 Ibid. s. 73.

257 Ibid. s. 73.

258 Her kommer han med noe avvikende aldersbestemmelser. I artikkelen "Ungdommen og samfunnet" angir han slyngelalderen til tiden fra 14 til 21 år. Mens han i "Slyngelalderen og den høyere skole" angir den til tiden fra 13 til 19 år.

259 Bjørneboe, "Slyngelalderen og den høyere skole" i *Under en mykere himmel* s. 131.

260 Ibid. s. 131

261 Jens Bjørneboe, "Ungdomskriminalitet og skjebne," i *Dagbladet* 7. jan 1961. I den samme artikkelen tar han også en undersøkelse gjort av Johs. Andenæs til inntekt for sitt syn på ungdomsopprørets naturlige del av menneskeutviklingen:

mennesket er en våken og kritisk dømmekraft, en egentlig tenkning, som legger til rette for et menneske med stadige vekstmuligheter.²⁶² Den egentlige tenkning er den som begynner å gjøre seg gjeldende idet den ene autoritet etter den andre kles naken og forkastes. Slik vil en sunn oppdrager på sett og vis legge mulighetene åpne for at han nettopp gjennom sin rolle som autoritet i neste øyeblikk blir avvist av den som er målet for oppdragelsen. Bjørneboe eksemplifiserer dette gjennom sin utlegning av Nietzsches idé om *Den gode elev*. En god elev er nettopp han som bryter med sin læremester. Vel å merke må utbryteren først være seg bevisst hva han bryter ut av. Uten bevissthet vil han ikke være mer enn en oppvigler eller kverulant. Den gode elev "overtar sine forgjengeres kunnskaper, men ikke deres meninger."²⁶³ Bjørneboe peker på kulturens avhengighet av Den gode elev dersom den skal ha noen som helst mulighet til å påberope seg noe framskritt. Påstanden belegger han med historiens nyskapere som i sin samtid ble oppfattet som svikere, men som ettertiden har trykket til sitt bryst og erklært for kulturens helter.²⁶⁴ Men rollen som Den gode elev er ikke bare nødvendig for kulturens helhetlige framskritt. Den samme grunnleggende innstilling må være basis i ethvert menneskes liv dersom det skal karakteriseres som et egentlig menneske: Et menneske som har fått anledning til å opparbeide seg et "'jeg', som ikke bare er et produkt, men som selv skaper, selv produserer."²⁶⁵ Et slikt menneske vil være i stand til å møte verden med kritisk blikk, forkaste der det synes nødvendig, og erstatte det man avviser med noe nytt. Dette siste poeng er av aller største betydning: Evnen til å komme opp med alternativ. Et slikt menneske har muligheten i seg til stadig å bli mer menneske, til stadig å vokse.

2.3.2 Undertrykkelse av menneskenaturen: Den kroniske slyngelen og formynderen

Det sørgelige er imidlertid at en lykkelig utgang av slyngelalderen tilhører sjeldenheten. En heldig utgang for slyngelen forutsetter et samfunn som kommer ham i møte på en riktig måte. Et slikt samfunn mener Bjørneboe kun kan være et samfunn som er fundamentalt forskjellig fra det han ser rundt seg. Derfor vil en heldig og sunn utgang av slyngelalderen i bunn og grunn være et resultat som har alle odds mot seg. "[D]en ungdommelige entusiasme kan ikke

---

Undersøkelsen viste at av unge jusstudenter hadde "omtrent nitti prosent av studentene før eller siden [...] overtrådt [lovene], at praktisk talt alle sammen i et visst tidsrom hadde vært 'unge lovbrøyttere.'"

262 Bjørneboe, "Slyngelalderen og den høyere skole" i *Under en mykere himmel* s. 132.

263 Bjørneboe, "Den gode elev" i *Vi som elsket Amerika* s. 30.

264 Ibid. s. 29-32. Se også denne avhandlingens kapittel 2.5 *Svikeren – det sunne mennesket*.

265 Bjørneboe, "Forbrytelsen som livsform" i *Norge mitt Norge*, s. 184.

bare villedes og avspores og misbrukes; den kan også drepes."²⁶⁶ Sitatet beskriver i høy grad hva Bjørneboe mener er tilfelle per dags dato: Det egentlig menneskelige ved menneskene undertrykkes i møte med samfunnet. Derfor er det heller ikke snakk om noe egentlig samfunn: "Før man kan gjøre seg håp om å løse problemene om ungdommen og samfunnet, må 'samfunnet' bli et samfunn. Det er det ikke i dag."²⁶⁷

Samfunnet og oppdragerne, skolevesenet er et ypperlig eksempel, møter barnet og ungdommen med krav og forventninger som strider mot deres natur og mulighetene til en heldig utvikling av denne: "Skoletiden skal kuttes ned, pensja skal økes, farten skal opp, årene skal utnyttes – alt, alt skal gjøres nyttig."²⁶⁸ Det egentlig menneskelige, derimot, er i det hele tatt preget av tidløshet – en tilstand som faller barnet naturlig. Det lever ikke med tanke på noe som skal inntreffe i framtiden, det er helt og holdent her og nå. I likhet med lærerstandens retningslinjer, burde det for hele samfunnet være av første prioritet å legge til rette for levevilkår for den menneskelige natur. Det vil si: Å legge til rette for den enkeltes frihet: "[Å] oppnå høyest mulig uavhengighet og objektivitet og selvstendighet i tenkningen, det er vår første frihetsmulighet."²⁶⁹ Status quo er dessverre at manglende imøtekommenhet forkrøpler menneskene på dette helt sentrale punktet.

Det mer praktiske plan, med alle dets egentlige unyttigheter som vi allikevel ikler ordet nytte, inntreffer først seinere. Et voksent menneske bør befinne seg i et vekselforhold mellom den egentlig menneskelige tidløshet og det mer praktiske, trivielle eller nyttige. Tilfellet er uheldigvis at barn og ungdom på et altfor tidlig tidspunkt forsøkes presset inn i den sistnevnte sfæren, stikk i strid med deres natur som forteller dem at det praktiske ikke gir plass til det spillerom som burde vært der.²⁷⁰ Presset fra samfunnet er så stort at menneskenaturen i de fleste tilfeller ikke makter noe annet enn å la seg påvirke. Situasjonen er rett og slett den at "i dag har vi intet virkelig samfunn å tilby de unge."²⁷¹ I det store og det hele er "samfunnet" gjennomsyret av ikke-menneskelige idealer og, kan man kanskje si, ikke-menneskelige

---

266 Bjørneboe, "Ungdommen og samfunnet" i *Under en mykere himmel*, s.168-169.

267 Ibid. s. 178.

268 Bjørneboe, "Skal vi sette våre barn på Steinerskolen?" i *Under en mykere himmel*, s. 71.

269 Bjørneboe, "Tale til årets russ", i *Norge mitt Norge*, s. 180.

270 Ibid. s. 79.

271 Bjørneboe, "Ungdommen og samfunnet" i *Under en mykere himmel*, s. 178.

mennesker. Ungdommen står i fare for å komme skjevt ut i og med samfunnets utilstrekkelighet.

Slyngelalderen med sin viktige funksjon har derfor dårlige kår. En mulighet er at slyngelalderen uteblir i sin helhet, at det aldri faller tenåringen inn å sette spørsmålstegn ved de etablerte autoriteter. Forestillingsevnen er i for liten grad utviklet til at noen slyngelalder kan finne sted. Oppdragelsen har kun lagt vekt på trivielle og praktiske aspekter ved tilværelsen, og fortrent den naturlige undringen, med påfølgende evne til egen frihet og vilje. Vel kan en slyngelalder i fri utfoldelse synes noe voldsom og kanskje også skremmende, men "[b]etenkelig er det langt mere når dette oppgjøret uteblir."²⁷² Resultatet blir et menneske som ikke stiller spørsmål, men som lar seg oppta i det gjeldende samfunn og ukritisk bli en del av det.

En annen mulighet er at slyngelen pådrar seg en *kronisk* slyngelalder. Slike lar seg ikke diktere, men alene er ikke det nok til å bli et virkelig menneskelig menneske. Øyensynlig er det snakk om et brudd med det bestående, men bruddet vil aldri bli ført til dets mål: Å erstatte det forkastede med noe nytt, slik vi så var det helt sentrale punkt hos Nietzsches Gode elev. Et slikt trekk vil for det første forutsette at man vet hva det er man kritiserer: "Før man med virkelig grunn kan angripe et dogme, må man egentlig ha vært elev, - man må vite til bunns hva det er man angriper."²⁷³ En forutsetning er det også, både for kritikken og for erstatningen av gamle dogmer med nye alternativer, at vedkommende er i besittelse av egen vilje, av et "selv". Vanskjøtsel av barnet i oppdragelsen gjennom negering av dets naturlige behov til oppbygging av et eget "jeg", bidrar til høyere risiko for at slyngelalderen blir en permanent tilstand. Typen kjennetegnes ved at "det som overveiende burde være et indre opprør, også blir et ytre; dvs. biltyverier, brutalitet og almen kriminalitet."²⁷⁴

De gjeldende samfunnsstrukturene undergraver altså de menneskelige behov, og legger til rette for sjelelig stagnerte krøplinger snarere enn mennesker med utviklingspotensiale.

---

272 Bjørneboe, "Slyngelalderen og den høyere skole" i *Under en mykere himmel*, s. 131.

273 Bjørneboe, "Den gode elev" i *Vi som elsket Amerika* s. 30.

274 Bjørneboe, "Slyngelalderen og den høyere skole" i *Under en mykere himmel* s. 132.

Denne tilstand fører ved siden av meget annet til en for tidlig intellektualisering av barna, til at man oppdrar små voksne, små snusfornuftige oldinger istedenfor barn. Dette er den ene ytterlighet, og den fremkaller automatisk sin motsetning, fordi livet alltid forlanger utjevning. Og denne motsetning er det helt tøylesløst fantastiske barn: den senere biltyv og bandefører.²⁷⁵

Er man først kommet så langt at tiden for den siste og viktigste trassalder er over, uten at den munnet ut i selvstendig tenkning, ser løpet ut til å være kjørt. Stagnering synes å kjennetegne både den kroniske slyngelen og han som aldri protesterte: "Det tragiske ved begge situasjoner er at de er uten utviklingsmuligheter. Den ene hører bare seg selv, den andre bare de andre."²⁷⁶ Til tross for trange kår synes allikevel Bjørneboe å se for seg muligheten av det sunne mennesket. Så å si mot alle odds har enkelte evnet å holde fast ved det menneskelige. Dermed befolkes samfunnet av tre typer mennesker: "I slyngelalderen vokser man inn i sin egen form av de tre muligheter som åpner seg: kverulanten, spissborgeren – eller det sunne menneske."²⁷⁷

Jeg mener å finne denne kategoriseringen som en gjennomgående tendens i de av Bjørneboes skrifter som omhandler kriminalitet. Det synes for ham mulig å klassifisere mennesker inn i en av disse distinkte gruppene. Etter å ha stadfestet seg som utrettelig kritiker av norsk rettspleie, repeterer Bjørneboe i 1967 tredelingen i klartekst:

Man kan dele dagens ungdom inn i tre grupper:

A) De aktive, kritiske og selvstendig tenkende – *De protesterende*, de umedgjørliche.

B) De som danner flertallet, og som nok tenker, men ikke selvstendig og aktivt – det er *de medgjørliche*, de som kan bli forført.

C) De som ikke protesterer, men heller ikke er medgjørliche, som i svakhet og manglende sans for spillregler og virkelighet, bare etteraper det som i langt større stil har blitt utført av de eldre – det er *de kriminelle*, de som allerede er forført.²⁷⁸

Sistnevnte er, som det klart framgår, de kriminelle. De som aldri fant veien ut av slyngelalderen, som isteden bærer den med seg gjennom hele livet. *De medgjørliche* er de som trer inn i det allerede beståendes rekke. Det er mennesket som føyer seg inn i hierarkiet "hvor de har folk over seg, og folk under seg, - når det blir sparket ovenfra, og selv kan sparke nedover."²⁷⁹ Disse to typene mennesker er det Bjørneboe ser for seg befolker det bestående rettssystem. Den ene typen, de straffede, sitter på tiltalebenken, mens den andre, de straffende,

---

275 Jens Bjørneboe, "Om snusfornuft og fantasi" i *Arbeiderbladet*, 18. Jan 1954.

276 Bjørneboe, "Slyngelalderen og den høyere skole" i *Under en mykere himmel* s. 132.

277 Ibid. s. 132.

278 Bjørneboe, "Forbrytelsen som livsform" i *Norge mitt Norge* s. 188.

279 Jens Bjørneboe, "Om formyndermennesket" (udatert) i *Vi som elsket Amerika* s.12.

dømmer. Den tredje typen, *den protesterende*, stiller seg betraktende til dette scenarioet. Riktignok blir også han, som jeg skal vise, med jevne mellomrom stilt på tiltalebenken. Men tiltalen mot ham er vesensforskjellig sammenlignet med den egentlige kriminelles. I resepsjonen av Bjørneboe mener jeg man i all hovedsak har vektlagt forholdet som utspiller seg mellom ”de medgjørlike” og ”de protesterende”, eller som man eventuelt kan benevne dem: mellom den formynderske mennesketypen og den selvstendig tenkende. Mitt anliggende er i større grad å framheve Bjørneboes omtale av den kriminelle: av den kronisk slyngelaktige. Men før jeg gjør det vil også jeg presentere leseren for formynderen og den selvstendig tenkende. De hører med til historien.

2.4 Formyndermennesket

Bjørneboe sier han har hentet betegnelsen ”formyndermennesket” fra den svenske dikteren Gustav Frøding:

Det er Gustaf Frøding som har skapt ordet ”förmyndaremänniskan” i et essay med samme tittel, bl.a. trykt i ”Efterskörd”. Formyndermennesket er en konstitusjonell av-art av homo sapiens, mennesket som ser sin høyeste lyst og sin dypeste trang i å formynde andre, i å bestemme over sine medmennesker.²⁸⁰

Bjørneboe bruker sterke ord. Vi kan igjen merke oss det tilsynelatende fastlåste i tilstanden: Det er snakk om en mennesketype med konstitusjonelle egenskaper. Man må naturligvis ta høyde for det retoriske elementet i Bjørneboes uttalelse. Allikevel er det betimelig å påpeke dette fordi det er symptomatisk for en tendens som kommer alt tydeligere fram når Bjørneboe, som jeg skal vise seinere, omtaler den kriminelle. Formyndermenneskene synes ekvivalent med den delen av befolkningen som aldri kommer i opposisjon til det gjeldende, men som inntar en servil rolle overfor det som allerede er gitt. Det servile momentet gjør dem compatible med et system med hierarkisk struktur. Hvor man, som nevnt, ”blir sparket ovenfra, og selv kan sparke nedover.”²⁸¹ Formyndermenneskets indignasjon retter seg derfor ikke mot andre som befinner seg innenfor samme hierarki, uansett hvor lav eller høy posisjon man besitter. Indignasjonen rettes mot de som ikke lar seg plassere innenfor hierarkiet: Mot den simple kriminelle og mot den opposisjonelle. Formyndermenneskene finnes derfor i alle leire hvor man i følge Bjørneboe forholder seg til dogmer. Det være seg i skolevesenet, i

---

280 Jens Bjørneboe, ”Norske alkoholvaner og formyndermennesket” (1963) i *Norge mitt Norge* s. 87.

281 Bjørneboe, ”Om formyndermennesket” i *Vi som elsket Amerika* s. 12.

politiske partier eller religiøse trossamfunn. Og ikke minst: I rettsapparatet og fengselsvesenet.²⁸²

2.4.1 Bøygens metode

Rettsapparatets dogmatikk blir mistenkelig sett fra et ståsted hvor idealet er å kritisk gå vedtatte normer og regler etter i sømmene. Sisteinstansene rettsapparatet hviler på er ikke uten videre gyldige i følge Bjørneboe, men rettsvesenets veldige definisjonsmakt gjør det ikke lett å komme med innsigelser. Forsøker man seg vil man raskt finne ut at det er fånyttet:

Den form for maktbruk som kommer til anvendelse, er av stor interesse, den er nemlig bøygens maktbruk: la være å svare, la være å handle, la være å tale – dvs. i høyden innskrenke seg til å ”avvise kritikken” som uberettiget. (Hvor ofte har man ikke lest dette i dagspressen: ”Departementet (myndighetene, ledelsen, styret etc., etc.) tilbakeviser kritikken.”) Dermed er ikke *alt* gjort, men meget, svært meget. Saken må fremmes på ny, før den i neste omgang kan ”tilbakevises” på ny. Så er det en ny omgang, ny tilbakevisning, nye forsinkelser, nye utsettelse, ny tautrekning, ny tilbakevisning – så lenge som angrepet eller kritikken varer.

Bøygens metode er en ren utholdenhets- eller utmattelseskamp.²⁸³

Systemkritikk faller på steingrunn i og med det beståendes store evne til selvbeskyttelse. ”All kritikk er bortkastet, for de man måtte kritisere, sitter alle som dommere i egen sak.

Påtalemyndigheten kan bare anmeldes av påtalemyndigheten. Den finner da seg selv uskyldig – kritikken tilbakevises.”²⁸⁴

2.4.2 Jussen – de politiske interessers løpergutt

Et annet ankepunkt ved rettsapparatet er for Bjørneboe dets relative form. Rettsvesen og jurister fungerer som den til enhver tid gjeldende stats selvrettferdiggjørelse: ”Lov og rett er ikke objektive, almengyldige begreper, men tvert imot såre variable og relative ting.

Dommeren er kjøpt og betalt av det samfunn han er ansatt av.”²⁸⁵ Derfor er heller [i]ngenting [...] så villedende som uttrykket ’upartisk dommer’.”²⁸⁶ I essayet ”Eichmann i oss”, illustrerer han jusens inkonsistens: En tysker får fire års fengselsstraff for å ha medvirket til drap på 40 000 jøder under andre Verdenskrig, mens en nordmann får tre års fengselsstraff for å ha stjålet to flasker øl. De innbyrdes uproporsjonale dommene vil kunne forsvares juridisk: ”Jeg

---

282 Bjørneboe, Ibid. s. 11-13.

283 Bjørneboe, ”De rettferdige og de uskyldige” i *Norge mitt Norge* s. 71.

284 Bjørneboe, ”De siste dagers skinnhellige” i *Norge mitt Norge* s. 15.

285 Jens Bjørneboe, ”Har juristene sjel?” (1960) i *Norge mitt Norge* s. 81.

286 Ibid. s. 82.

tror de fleste jurister vil finne begge straffeutmålinger 'korrekte', – hva de antagelig også er. Formelt.²⁸⁷ Det "korrekte" ligger i hvorvidt man har fulgt den til enhver til gjeldende stats juridiske retningslinjer. Romanen *Under en hårdere himmel* er kanskje det mest omfattende og velkjente oppgjør med det Bjørneboe ser som rettsvesenets forkvklende framferd idet den løper politikkenes ærend.²⁸⁸ I boka får vi vite hvordan autoritær, juridisk tenkning fikk fotfeste i løpet av krigsårene. Ved krigens slutt ble nye lover laget, men ikke fordi folket krevet det: "Det er løgn, det som stod i avisene etterpå, at det norske folk ville ha gjengjeldelse. Så dårlig er ikke det norske folk."²⁸⁹ Boken beskriver isteden et nøye planlagt politisk spill som startet allerede lenge før krigen var over. Betegnende nok personifiseres dette spillet gjennom advokaten Wastrup, eller "lillesatan" som han megetsigende også kalles. Han argumenterer for nødvendigheten av å revidere grunnloven etter den nye tids krav. Dvs. å forme den etter Arbeiderpartiets behov.²⁹⁰ Bjørneboe ser sin egen samtid som en forlengelse av denne historien: "Det norske rettsapparatet er i dag et politisk apparat [...] Den norske rettshistorie fra de siste 25 årene er historien om utviklingen bort fra den borgerlige rett og over til den ideologisk-politiske."²⁹¹ Lovers relative beskaffenhet bærer for Bjørneboe vitne om at juristers fagfelt kun egner seg som middel for politiske interesser. Et skrekkeeksempel gis i boka *Før hanen galer*, hvor handlingen utspiller seg i en tysk konsentrasjonsleir under andre verdenskrig. Lederen for medisinske eksperimenter i leiren, Dr. Reynhardt, spør: "Hvordan er det med euthanasiaksjonens rent juridiske grunnlag?" Han får svar fra leirens militære leder, Standartenführer Heidebrand: "'Jeg kan berolige alle her,' sa han, 'med at våre jurister ved rikskanselliet for lengst har brakt det juridiske ved saken i orden.'"²⁹²

Når Bjørneboe kritiserer domsstolene for sin formyndertrang og dogmatikk, er det konsekvent juristene han blinker ut som syndebukker. Juristen synes nærmest per definisjon å være ekvivalent med formynderen. Han etterlyser for så vidt klassiske rettsprinsipper som entydig lovverk, proporsjonalitet og objektivitet, men som jeg skal vise går ikke hans forslag til

---

287 Jens Bjørneboe, "Eichmann i oss" (1965) i *Vi som elsket Amerika* s. 61.

288 "Hva jeg senere har skrevet i romaner og skuespill om et anakronistisk, demoralisert rettsapparat har sin første opprinnelse i innsikten i landssvikoppgjøret." Bjørneboe, "Etterord 1968" i *Under en hårdere himmel* s. 227-228.

289 Bjørneboe, *Under en hårdere himmel*, s. 180.

290 Ibid. s. 67-68.

291 Jens Bjørneboe, brev til Arnulf Øverland datert 22.1.1958, trykt i *Jens Bjørneboe – Brev i utvalg*, Tore Rem (red.) (Oslo: Pax Forlag, 2006), s. 67. I denne forbindelse var det en rettssak mellom Den norske Forfatterforening og Forfatterforeningen av 1952 som fikk Bjørneboe til å minne om forholdene i det norske rettsvesen. Bjørneboe repeterer utsagnet i et brev til Sigurd Hoel datert to dager seinere: "Norsk rettsvesen har lenge vært politisk bestemt." (Ibid. s. 71)

292 Bjørneboe, *Før hanen galer*, s. 86.

forandring ut på noen rehabilitering av gamle rettsprinsipper. Derimot synes juristenes ”manglende forhold til virkeligheten”²⁹³ i det store og hele å diskvalifisere dem som mulige reformatorer av rettsapparatet. Jeg skal etter hvert vise hvordan Bjørneboe isteden etterlyser kriminologiske strategier for å få bukt med kriminalitetsproblemet.

2.5 Svikeren – det sunne mennesket

Formynderens motpol er det selvstendig tenkende, og dermed sunne, menneske. Slike skal i følge Bjørneboe til alle tider ha ført en utrettelig kamp mot formyndernes dogmer. Om to av historiens helter, Sokrates og Jesus, sier Bjørneboe: ”De erklærte seg *for* sannheten og *mot* den vedtatte mening.”²⁹⁴ Protestens legitimitet ligger altså i dens sannhetsgehalt, i motsetning til formyndernes dogmer som stilles opp etter eget forgodtbefinnende. Hardnakket motstand overfor autoriteter til tross: Det finnes altså noe mennesket kan og bør bøye seg for: Sannheten. Å ta inn over seg og erkjenne sannheten er det egentlige målet for alle og enhver. Bare slik er det mulig å nå målet om å bli egentlige, frie mennesker. Vi kan gi ordet til rettstjeneren i *Frihetens øyeblikk*:

Ifølge rabbineren Joschua ben Joseff, som ble korsfestet i året 33, heter det at ”sannheten skal frigjøre eder”, og derved fremstilles friheten som en funksjon av sannheten. Det lyder som i overensstemmelse med mine erfaringer fra rettssalen og uretten, hvor det viser seg at u-sannheten gjør u-fri. Etter sannhetens øyeblikk kommer frihetens øyeblikk.²⁹⁵

”Sannheten skal frigjøre eder”²⁹⁶ synes å være Bjørneboes postulat. Og innsikt i sannheten kan kun det selvstendig tenkende menneske få. ”[V]år eneste virkelige sannhet er vår egen, subjektive erfaring.”²⁹⁷ Prosessen er altså noe man må gå gjennom hver for seg, men det synes som om *Sannheten* – resultatet av en vellykket erkjennelsesprosess – er felles for menneskene: ”[D]et merkelige er, at denne fullstendige utlevering av den egne og subjektive sannhet, i og med at den formidles med tilstrekkelig ærlighet, plutselig forvandler seg til en objektiv sannhet. Den kan deles av andre mennesker.”²⁹⁸ Det synes som om Bjørneboe besitter et alt annet enn relativistisk virkelighetssyn, det finnes sannheter og det finnes

---

293 Bjørneboe, ”De siste dagers skinnhellige,” i *Norge mitt Norge*, s. 16.

294 Jens Bjørneboe, ”Svikerer” (1961) i *Norge mitt Norge* s. 204.

295 Bjørneboe, *Frihetens øyeblikk*, s. 14.

296 Ibid. s.14 og s.178. Bjørneboe siterer Johannesevangeliet: ”Jesus sa da til de jøder som var kommet til tro på ham: ’Hvis dere blir i mitt ord, er dere virkelig mine disipler. Da skal dere kjenne sannheten, og sannheten skal gjøre dere fri.’” *Joh. 8. 31-32*

297 Jens Bjørneboe, ”Pornografi og realisme” (1966) i *Norge mitt Norge* s. 136.

298 Jens Bjørneboe, ”Litteratur og virkelighet” (1971) i *Politi og anarki* s. 266.

usannheter: ”[D]er [finnes bare] et begrenset antall *riktige* tanker i verden.”²⁹⁹ Sannheten utgjør dermed en kontrast til det relative begrepet om lov og rett som de formynderske juristene står for.

I artikkelen ”Svikerer”, trekker Bjørneboe opp vestens kulturhistorie slik han ser den som en kamp utkjempet av sunne, selvstendig tenkende mennesker i konstant opposisjon til autoritære formyndere. Sokrates, Jesus og Giordano Bruno er alle forbilledlige eksempler: ”[A]lle fremskritt, all utvikling, all kultur, all frihet, skyldes slike forrædere.”³⁰⁰ Og alle ble de ryddet av banen av formynderne, av de som ikke evner selvstendig søking etter Sannheten. Domsstolenes medlemmer er en stadig gjenganger som eksempel på reaksjonære formyndere: ”[J]ustismord[et] i Jerusalem ved siden av justismordet i Athen, [står] i all sin motbydelighet som en søyle ved inngangen til vår tidsalder.”³⁰¹ Dertil tildeles jurister rollen som teologenes nyttige idioter. Frontene mellom formyndere og åndsmennesker skal ha hardnet idet kirken med sine dogmer slo seg sammen med juristene og avfødte inkvisisjonen.³⁰² Dette tematiseres også i *Kruttårnet*, i forbindelse med jeg-personens beskjeftigelse med de kristne kjetter- og hekseprosesser:

Man må med en gang føye til at dette ikke alene er et teologisk anliggende, men i like høy grad et verdslig, juridisk problem – en hjertesak ikke bare for teologer, men like meget for jurister. De to disipliner skal ikke adskilles for strengt. Hva ville kirkens makt ha vært uten bistand fra de rettslærde?³⁰³

Romanens jeg-person beskriver den bestialske inkvisisjonen som muliggjort gjennom teologer og juristers kollaborasjon.³⁰⁴ I boka *Jakta etter svikaren*, skriver Jon Hellesnes: ”Frå Bjørneboes synsstad er sviket noko moralsk høgverdig. – Det er svikarane som har fremja moralitet og kultur.”³⁰⁵

Mennesketypen som kjemper sannhetens sak er dermed fristilt fra juristers lovbøker. Disse inneholder kun dogmer som det til enhver tid styrende maktapparat har funnet det forgodt å

---

299 Jens Bjørneboe, brev til Egil Wyller datert 6.1.1953. i Rem (red), *Jens Bjørneboe - Brev i utvalg* s. 33.

300 Bjørneboe, ”Svikerer” i *Norge mitt Norge* s. 196.

301 Ibid. s. 208.

302 Ibid. s. 207.

303 Jens Bjørneboe, *Kruttårnet*, i *Bestialitetens historie. Frihetens lyeblikk – Kruttårnet – Stillheten*, s. 16.

304 ”Foredrag nummer en har jeg så godt som avsluttet, og det er ikke mange dager til det skal holdes. Det vil medføre et visst innblikk i både kirkens og rettssamfunnets historie, et tema hvori fremfor alt sammenkoblingen av de to åndsretninger er min egen tanke.” Bjørneboe, *Kruttårnet* s. 17.

305 Jon Hellesnes, *Jakta etter svikaren*, (Oslo: Gyldendal norsk forlag, 1978), s. 90.

forfekte. En sviker som følger sin samvittighet må handle uavhengig av hva lovbøkene sier. Denne logikken følger også Bjørneboe selv når han i forbindelse med rettssaken mot *Uten en tråd* uttalte: ”Dette er min sak, og jeg står ikke til ansvar for annet enn min samvittighet. Om den berøres av straffeloven, raker meg ikke.”³⁰⁶ Han stiller sitt virke utenfor straffelovens trivielle plan. Referanse og rådslagningspartner er hans eget jeg. Samme sak egnet seg dessuten godt til fremvisning av juristers og domsstolars ignorante arbeidsmetode. Hele saken står som en tydelig demonstrasjon av sannhetens urokkelighet stilt i skarp kontrast til domsstolars forgjengelige dogmer. I alle fall tydelig for noen: ”Den som har øyne han se!”³⁰⁷

I etterkant av rettssaken og domfellelsen fulgte Bjørneboe opp sitt personlige møte med rettsvesenets ”[v]irkelighetsfjernhet[...] og selvovervurdering”³⁰⁸ gjennom flere artikler og essays. Her får vi bekreftet at de som befolker rettsapparatet hører hjemme blant dem som ukritisk har overtatt et dogmatisk tankesett. Fraværet av egen tenkning gjør dem avhengig av et hierarkisk system. Slik som statsadvokat Dorenfeldt:³⁰⁹ ”Han tilhører et autoritært system, som bygger på at man krøller ryggen oppover og sparker nedover.”³¹⁰ Domfellelsen karakteriserer han slik: ”[I]kke en logisk tanke, ikke et redelig ord, ikke et glimt av virkelighet. Dommen inneholder intet annet enn autoritetsfrykt og kameraderi.”³¹¹

Dorenfeldt og hans kumpaner kontrasterer dermed det sunne mennesket og dets higen etter sannheten. For med sannheten åpnes veien til frihet, og er det noe som skremmer det autoritære mennesket så er det nettopp dette: ”Det dreier seg først og fremst om angst for friheten, angst for ansvaret ved å tenke selv.”³¹² Dertil kommer det usympatiske trekk at de også gjør alt de kan for å hindre andre deres rett til frihet: ”det autoritære prinsipp[:] menneskers ubrytelige vilje til å bestemme over andres tanker, ord og handlinger.”³¹³

---

306 Jens Bjørneboe, ”’Istedenfor en forsvarstale’ av Jens Bjørneboe” i *Uten en tråd*, (Oslo: Pax Forlag A/S, 2005), s. 142.

307 Jens Bjørneboe, ”Forord” i *Norge mitt Norge* s. 11.

308 Bjørneboe, ”De siste dagers skinnhellige” i *Norge mitt Norge* s. 16.

309 Lauritz Jensen Dorenfeldt (1909-1997). Riksadvokat fra 1968-1979. Før den tid var han statsadvokat og aktor i både og saken mot *Uten en tråd* og i ”Torgersensaken.” Dorenfeldt og Bjørneboe var en stadig tilbakevendende torn i hverandres øye: Et klassisk eksempel på det Jon Hellesnes sier om ”svikerrollen” hos Bjørneboe: ”den eine svikar-typen [er] svikar i den andres augo.” (Hellesnes, *Jakta etter svikaren*, s. 93) Eller med Bjørneboes egne ord: ”Vi har altså med to motsatte forræder-typer å gjøre, og begge fordømmer og forkaster hverandre.” (Bjørneboe, ”Svikerer” i *Norge mitt Norge* s. 199)

310 Bjørneboe, ”De siste dagers skinnhellige” i *Norge mitt Norge* s. 21.

311 Bjørneboe, *Ibid.* s. 29.

312 Bjørneboe, ”Pornografien i Norge fra vikingetiden til idag” (1967) i *Norge mitt Norge* s. 49.

313 Bjørneboe, ”De siste dagers skinnhellige” i *Norge mitt Norge* s. 33.

Mens jurister, og andre autoritære mennesketyper, forholder seg til dogmatikk innenfor et hierarkisk system kjennetegnet ved ”at man aldri behøver å *begrunne* sine ord ved logikk eller erfaring,”³¹⁴ representerer sannhetssøkeren det stikk motsatte.

På bunnen av ethvert ærlig, tenkende menneske bor det en anarkist, – et menneske som setter spørsmålstegn ved all autoritet, ved alle overtatte sannheter og forestillinger, et vesen som ikke kan annet enn selv å ta ansvaret for sine tanker og meninger. Hele den vitenskapelige, kunstneriske og kulturelle utvikling i den nyere tid kommer fra den slags mennesker.³¹⁵

Her er det verdt å merke seg at fremskaffelse av vitenskap tilhører sannhetssøkernes meritter. Sannhet, sunnhet og vitenskap kobles dermed sammen. Dette blir et viktig poeng i Bjørneboes omtale av den kriminelle. Overfor disse påkalles vitenskapen som alternativ til juristene.

2.6 Den kriminelle

Bjørneboes autoritetsforakt er et velkjent omkved. Så langt har jeg vist hvordan det sunne mennesket står i opposisjon til formynderne. Men i forbindelse med slyngelalderens utgang konstaterte vi muligheten av en tredje type menneske, de som aldri kom ut av slyngelalderen. Disse stifter også støtt og stadig bekjentskap med retts- og fengselsvesen. Men tiltalene mot dem kan vanskelig sies å bære preg av gyldig protest. Mens Bjørneboe fremstiller sin egen, og andre svikeres rettssak som noe av en legitim protest mot formynderne, så synes det heller tvilsomt at ungguttene eller alkoholistene han beskrev i Dagbladet-artiklene er i stand til å presentere verken mål eller mening som bakgrunn for sine lovbrudd. Bjørneboes angir bestemte kriterier for gyldig kritikk: Avsetter man en vedtatt regel, kreves en erstatning. Det ligger lite bravur i ruteknusing dersom man ikke følger opp med å sette inn en rute av bedre kvalitet.

Bjørneboe avsluttet sin artikkelserie i *Dagbladet* vinteren 1960. Høsten samme år ble romanen *Den onde hyrde* utgitt. Anmelderne av boka oppfattet den gjennomgående som en oppfølging av kritikken som ble framstilt i Dagbladet-artiklene. Et av flere eksempler er å finne i *Bergens Tidende*:

---

314 Bjørneboe, ”Om formyndermennesket” i *Vi som elsket Amerika* s. 12.

315 Jens Bjørneboe, ”Sosialistiske kulturarbeideres forening” (1969) i *Vi som elsket Amerika* s. 168.

Jens Bjørneboes heftige angrep på det norske fengselsvesenet i pressen vakte atskillig oppsikt, og det kom fram ett og annet som den norske rettsstaten hadde liten grunn til å være stolt av. – Bjørneboe følger opp angrepet med romanen ”Den onde hyrde.”³¹⁶

Hovedpersonen Tonnie har en ødelagt barndom bak seg: Fraværende far, omsorgsløs mor, en oppvekst tilbrakt på skolehjem, så over i fengsel. Vi følger ham det siste døgnet på cella og i de første dagene etter løslatelsen. Tonnie ser mørkt på det å greie seg ute i det fri, hvorpå fengselsbetjenten forsøker å oppmuntre ham: ”- Du *skal* klare det! Bare du *vil*.”³¹⁷ Hvilket Tonnie parerer med at det er for seint. Han ”- Ha’kke no’n vilje mer.”³¹⁸ Tonnie gir uttrykk for at det mangler ham noe. At han ”er i støkker!”³¹⁹ Den eneste muligheten til å greie seg ser han i håpet om at venninna hans fortsatt venter på ham når han kommer ut. Fengselsbetjenten svarer ham med: ”Det er fint at du har ei jente som kanskje har venta på deg! Det er fint, hører du! Men du må *stole* på deg selv. Bare på *deg*.”³²⁰ Men det er på dette punktet vi skjønner at det skal gå galt med Tonnie. For han har aldri fått anledning til å etablere et ”jeg” som holder mål. Han har så å si ingen substans som gjør ham i stand til å være til nytte verken for seg selv eller andre. I de pedagogiske artiklene fra Bjørneboes tid som steinerskolelærer så vi hvordan det ble poengtert som en uunnværlig betingelse for sunn helbred at man i tenårene avsetter de hittil aksepterte autoriteter for deretter å innsette nye. Begge disse elementene må komme i stand skal man kunne karakterisere utgangen av slyngelalderen som vellykket. Igjen knyttes det betingelser til disse to: For å kunne avsette et dogme, ”må man vite til bunns hva det er man angriper.”³²¹ En kritikk må altså alltid være velbegrunnet. Når man deretter skal sette inn et alternativ til det forkastede, må det erstattes med noe som kommer fra vedkommende selv. Derfor må et sunt menneske både besitte kunnskap og skaperkraft. Men forbryteren mangler ”et intakt, sammenhengende og énhetlig *jeg*, som bruker sine egne tanker og sin egen dømmekraft som målestokk både på verden og på seg selv. Et splintret og oppløst jeg er alltid bakgrunnen for forbrytelsen.”³²² Isteden evner de kun det motsatte av å skape: Å ødelegge.

---

316 Eiliv Eide, ”Bjørneboe versus det norske fengselsvesen,” i *Bergens Tidende* 28. November 1960.

317 Jens Bjørneboe, *Den onde hyrde* i *Jonas – Den onde hyrde – Drømmen og hjulet* (Oslo: Aschehoug, 1999), s. 366.

318 Bjørneboe, *Den onde hyrde* s. 366 og s. 352 Tonnie møter på et tidspunkt en potensiell arbeidsgiver. Denne tenker slik i møte med Tonnie: ”Det var da merkelig å være så løs og bløt innvendig, så fullstendig uten vilje og ryggrad!” (Ibid. s. 410)

319 Ibid. s. 359.

320 Ibid. s. 360.

321 Bjørneboe, ”Den gode elev,” i *Vi som elsket Amerika*, s. 30.

322 Jens Bjørneboe, ”Forbrytelse og bevissthet” (1963) i *Politi og anarki* s.167. Bjørneboe siterer Otto Weininger (1880-1903) som i følge Bjørneboe skal ha begått ”selvmord med den begrunnelse at han ville ’unngå forbrytelsen.’” (Ibid. s. 166)

2.6.1 Adskilte verdener

I en artikkel fra 1968 beskriver Bjørneboe forskjellen mellom den kriminelle og det sunne menneskets møte med formynderne og deres medløpere slik:

Mens f. eks. de protesterende, som også har gjennomskuet bedrageriet og løgnen omkring seg, mens de protesterende *handler, tenker, skaper* – blir det for det ikke-protesterende menneske, som altså heller ikke tror på tidens løgnere, ingen mulighet til å skape. For det ikke-skapende menneske blir destruksjonen, ødeleggelsen, den andre mulighet. Den som ikke skaper, han ødelegger. I siste omgang dreper han.³²³

Bjørneboe fastholder den grunnleggende forskjellen mellom den selvstendig tenkende og den kriminelle. Og diagnostiseringen vi fant i Dagbladet-artiklene repeteres: ”I den typisk moderne, kalde, unge masseorder med maskinpistolen har vi med et lemlestet, et åndelig kastrert menneske å gjøre, et sykt, et skadet vesen – i alle fall en lidende nevrotiker, i de fleste fall faktisk en virkelig psykopat.”³²⁴ Vi ser hvordan Bjørneboes fokus rettes mot den kriminelle, og konstaterer at mangler hos vedkommende er årsak til kriminaliteten. En strategi som er gjenkjennelig fra kriminalantropologien og de ulike kriminologiske retningene som oppstod i dens kjølvann.

I romanen *Frihetens øyeblikk* møter vi hovedperson og ”protokollfører” Rettstjeneren. Han kan fortelle oss at av alle hans skrevne protokoller, hadde nummer ti i rekken ”den mest tyngende og nedslående virkning på meg av alle.”³²⁵ I resepsjonen av *Frihetens øyeblikk* har mange påpekt likhetstrekkene mellom forfatter og romanens hovedperson. Steinar Lem sier det slik: ”Når det gjelder *Frihetens øyeblikk*, er det [...] opplagt at det er hensiktsløst å insistere på et altfor skarpt skille mellom verket selv og andre deler av Bjørneboes liv og produksjon: Alle opplysninger om rettstjeneren som det er mulig – og meningsfylt – å kontrollere, viser seg å stemme overens med Bjørneboe selv.”³²⁶ Når det gjelder protokollene og nummereringen av dem, pekes det på at nummereringen korresponderer med rekkefølgen på utgivelsen av Bjørneboes romaner. Teller vi oss framover i hans skjønnlitterære produksjon, finner vi at den tiende ”protokollen” er romanen *Den onde hyrde*, utgitt 1960. ”Det er uten tvil denne romanen rettstjeneren sikter til når han snakker om sin tiende

---

323 Bjørneboe, ”Forbrytelsen som livsform” i *Norge mitt Norge* s. 188-189.

324 Ibid. s. 191.

325 Bjørneboe, *Frihetens øyeblikk* s. 177.

326 Steinar Lem, *Bjørneboes menneskesyn i ”Frihetens øyeblikk”* (Oslo: Aschehoug, 1981), s. 10.

protokoll, som omhandler strafferett og fengsler,”³²⁷ mener Inge S. Kristiansen i boka *Jens Bjørneboe og antroposofien*. I et manuskript fra 1967, ”De rettferdige og de uskyldige,” bekrefter Bjørneboe arbeidet med *Den onde hyrde* som spesielt tungt. Han begrunner videre den nedslående virkning arbeidet hadde på ham:

Årsaken ligger i to hovedpunkter:

A) Vår fullstendige mangel på faglig, dvs. medisinsk og psykologisk terapeutisk og diagnostisk innsikt i ”den kriminelles” vesen, i årsakene til hans uforbederlige, kroniske ”kriminelle natur.”

B) Fangens fullstendige rettsløshet og hjelpeløshet overfor retts- og fengselsvesenets enorme ressurser til selvforsvar.³²⁸

I punkt B ligger konsekvensen av retts- og fengselsvesens funksjon som det til enhver tid bestående systems selvrettferdiggjørelse. Deres vesen er først og fremst å legitimere seg selv og staten som de representerer: ”[E]t rettsvesens første oppgave vil bestandig være å sikre og beskytte seg selv: rettsvesenet må nødvendigvis anse seg selv som selve retten og rettssikkerheten, og det blir derfor helt logisk at forsvaret av rettssystemet må komme i første rekke, – dernest beskyttelsen av staten og dens embedsmenn og tjenestemenn.”³²⁹ Jeg har vist hvordan Bjørneboe sammenlignet det bestående systems selvbeskyttelsesinstinkt med den store Bøygen som vinner uten å måtte kjempe; den bruker sine store ressurser til en evig runddans og forhaling av protestene.³³⁰ Både slyngelen og svikeren rammes av disse formynderiske beskyttelsesinstinktene.

I det følgende vil det imidlertid dreie seg om punkt A – vår manglende innsikt i den kriminelles natur. Utsagnet impliserer i denne sammenheng flere elementer av betydning. Et av den er konstateringen av en distanse mellom ”vi” og ”dem”: Bjørneboe gir stadig uttrykk for at han har omgått og vært fortrolig med mange kriminelle. Men istedenfor å lære dem å kjenne, lar han seg snarere forbløffe over det fremmedartede ved dem. I artikkelen ”Har

---

327 Inge S. Kristiansen, *Jens Bjørneboe og antroposofien – en analyse av esoteriske og mytologiske motiver med hovedvekt på det sene forfatterskapet*, (Oslo: Solum forlag, 1989), s. 73. Kristiansen sier også: ”Både i Frihetens øyeblikk og i Kruttårnet fremgår det helt tydelig at protokollføring er en betegnelse for skjønnlitterær produksjon.” (Ibid. s. 67.)

Rettstjeneren beskriver innholdet i den tiende protokoll slik: ”Protokolleringen gjaldt nu strafferettsformer, fengsler, almindelige straffefullbyrdelser, fysiske refselsler og varige isolasjoner og innesperring på liten gulvflate over lengre tidsrom, samt disse fullbyrdelsesformers momentane og langsiktige virkninger på delinkventene.” (Bjørneboe, *Frihetens øyeblikk*, s. 176.) Første protokoll refereres til på denne måten: ”Innholdet av ’legeprosessene’ var de medisinske forsøksrekker som et antall teutonske leger i en del Sosialleirer hadde utført med de innsatte små bjørnene som forsøksdyr” (Ibid. s. 172.) Likheten med motivet i hans første roman – *Før hanen galer* – kan vanskelig sies å være tilfeldig. Se også Carl Hambro: Han sier følgende om ”protokollene”: ”[S]å vidt jeg forstår regner han *Før hanen galer* for den første av dem. (Carl Hambro, *Jens Bjørneboe, en litterær profil*, s. 122.)

328 Bjørneboe, ”De rettferdige og de uskyldige” i *Norge mitt Norge* s. 73.

329 Ibid. s. 80.

330 Ibid. s. 67-72.

juristene sjel?” referer han til en av sine bekjenskaper som, ”løslatt på sikring,”³³¹ stjeler en frakk. Bjørneboe kan ikke la være å undre seg over den utførte handlingen når risikoen han løp var så stor som den var: Det endte med at han måtte sone den lange sikringsstraffen i tillegg til at han fikk en ny dom. Bjørneboe finner ingen annen forklaring enn at: ”en mann som våger fire års fengsel mot en frakk, *må* ha vært uten full bevissthet i gjerningsøyeblikket. Ellers må [han] ha vært sinnssyk[...]

”³³² I artikkelen ”Forbrytelsen som livsform” tillegger han de kriminelle ”en forbløffende grad av mangel på virkelighetssans.”³³³ Dette i sterkt kontrast til det sunne menneskets gehalt. Karakteristikken av den kriminelle må kunne sies å befeste en vesensforskjell mellom de to. I samme artikkel konkluderer han like etter lakonisk: ”De forstår ikke oss, og vi forstår ikke dem.”³³⁴ Slyngelen er ikke til å begripe for sannhetssøkeren Bjørneboe. Kløften mellom de tre omtalte mennesketypene manifesterer seg. Slyngelen, Formynderen og det Sunne mennesket synes nærmest å leve i adskilte verdener hvor de benytter seg av forskjellige referanserammer. Om de to førstnevnte sier han i en artikkel fra tiden som steinerskolelærer: ”Den ene [les: slyngelen] hører bare seg selv, den andre [les: spissborgeren] bare de andre.”³³⁵ Det Sunne mennesket behersker derimot et vekselforhold mellom disse referanserammene: Innsikt og kunnskap om sine omgivelser kombineres med egen skaperkraft. Som Nietzsches gode elev gjør det: ”De suger til seg alt hva de kan bruke, men de bruker det *selv*, de anvender det *annerledes*. De overtar sine forgjengeres kunnskaper, men ikke deres meninger.”³³⁶ I og med at en slik mennesketype eksisterer, ser det ut til at Bjørneboe likevel øyner håp om å komme til bunns i ”den kriminelles vesen, i årsakene til hans uforbedrelige, kroniske ’kriminelle natur’”³³⁷ Vi kan ikke nøye oss med inneværende situasjon, med manglende ”medisinsk og psykologisk terapeutisk og diagnostisk innsikt”³³⁸ i den kriminelle. Med sitt begrepsapparat påkaller Bjørneboe en bestemt type av sannhetssøkere: Psykiaterne.

---

331 Bjørneboe, ”Har juristene sjel?” i *Norge mitt Norge* s. 84.

332 Ibid. s. 86.

333 Bjørneboe, ”Forbrytelsen som livsform” i *Norge mitt Norge* s. 188.

334 Ibid. s. 188.

335 Bjørneboe, ”Slyngelalderen og den høyere skole” i *Under en mykere himmel* s. 132.

336 Bjørneboe, ”Den gode elev” i *Vi som elsket Amerika* s. 30.

337 Bjørneboe, ”De rettferdige og de uskyldige” i *Norge mitt Norge* s. 73.

338 Altså problemsitillingens punkt A. Bjørneboe, ”De rettferdige og de uskyldige” i *Norge mitt Norge* s. 73.

2.6.2 Ut med jussen! Inn med vitenskapen!

I artikkelen "Forbrytelse og bevissthet," datert 1963, skriver Bjørneboe: "Ethvert tenkende menneske som i praksis og teori kommer i berøring med forbrytere, vil før eller senere bli stående rådløs overfor et tilsynelatende bunnløst fenomen: At man i den virkelige *forbryter* alltid støter på noe som er helt 'anderledes' enn hos den ikke-kriminelle; man møter en livsholdning og en måte å se, føle og tenke på, som man ikke har adgang til."³³⁹ "Noe" er annerledes hos den kriminelle: "*Gestapo*-torturisten, lystmorderen, den skikkelige bokholder som en dag forgriper seg på kassa, – alle sammen helt ned til stakkaren som får to års fengsel for å ha stjålet en kasse øl, de *har* faktisk alle sammen 'noe' felles. [...] Og hva er dette 'noe'?"³⁴⁰ Dette "noe" hos forbryteren bør man bestrebe seg på å komme til bunns i. For "[h]vis vi ikke *forstår* hva som er fatt, får vi ingen brukbar løsning."³⁴¹ Igjen påpeker han hvordan manglende vilje til egentlig innsikt, i denne omgang i sannheten om den kriminelle, er den rådende innstilling: "Meget få ting vekker så sterk forargelse som den tanke at vi må lære oss å se saklig, dvs. vitenskapelig og i videste forstand medisinsk, på den kriminelle, fremfor alt på voldsmannen."³⁴² Vitenskapen – herunder medisinen – fremstilles av Bjørneboe som en uglesett geskjeft. De som søker sannheten møter som vanlig motstand fra dem som tviholder på sine tillærte dogmer. Det er kun gjennom å anta en vitenskapelig innstilling man har mulighet til å finne en adekvat løsning på kriminalitetsproblemet. Bjørneboe tar til orde for noe av et vitenskapelig kupp: "For å komme til en virkelig utforskning av den kriminelle psykose, må vi først ta makten fra juristene og legge den i hendene på pleiere og på psykiatere som er forskere på dette området."³⁴³ Psykiatrien kan finne løsningen på problemet, men man må tilkjenne vitenskapen midler slik at denne kan gi seg i kast med undersøkelser av den kriminelle. "Vi trenger millioner og millioner til en virkelig utforskning av den kriminelle, vi trenger et langvarig og vanskelig arbeide, før vi kan gjøre oss håp om en fornuftig behandling av ham."³⁴⁴ Per dags dato er nemlig slik at "[t]ilbakefalls- og vaneforbryteren, den evige, kroniske, uhelbredelige kriminelle er uutforsket område både for psykologien og

---

339 Bjørneboe, "Forbrytelse og bevissthet" i *Politi og anarki* s. 163.

340 Ibid. s. 163.

341 Bjørneboe, "Forbrytelsen som livsform" i *Norge mitt Norge* s. 192.

342 Ibid. s. 192.

343 Ibid. s. 191.

344 Bjørneboe, "De rettferdige og de uskyldige" i *Norge mitt Norge* s. 75.

psykiatrien.”³⁴⁵ Psykiatrien kan finne svaret, men så lenge jusens virkelighetsfjernhet råder grunnen, er det lite sannsynlig at vitenskapelige initiativ blir tilgodesett.

Når Bjørneboe omtaler de kriminelle er viljens frihet et stadig tilbakevendende tema. Den kriminelles handlingsmønsters manglende logikk, hvorfor stjele en frakk når man kjenner konsekvensene?, tilskriver han fravær av vilje. Og man trenger ikke være fagmann for å innse det problematiske i forestillingen om den absolutt frie vilje:

Vår alminnelige livserfaring og våre mere eller mindre mangelfulle innsikter i psykologi gir oss et bestemt inntrykk av at det der med viljens frihet, det er dessverre så som så. Det er heller dårlig stelt. I aller beste fall er det en relativ sak; ikke et enten-eller, men muligens et spørsmål om *grader* av frihet innen en nokså snever ramme. (Antagelig er selve spørsmålsstillingen gal.)³⁴⁶

Dersom rettsvesenet hadde tatt dette innlysende poenget til etterretning, ville hele systemet måttet raseres. For istedenfor å bygge på innsikt av vitenskapelig og etterrettelig art, ”bygger hver tøndel i straffeloven på den gamle trosbekjennelse til den frie vilje.”³⁴⁷ Troen på viljens frihet fremstilles som dogmatikk. Derimot ser det ut til at den frie viljes diamentrale motsetning – determinismen – er nærmere sannheten: ”Man er nødt til å være indeterminist for å være dommer.”³⁴⁸ Gjennom oversikten over straffens idéhistoriske forløp, har jeg allerede vist til en tenkning som da måtte sies å være motsatsen til de indeterministiske dommerne: Kriminalantropologene. Disse er heller ikke ukjente for Bjørneboe. Blant disse første kriminologene finner Bjørneboe prisverdige tilløp til undersøkelse av den ”kriminelle psykose.”

2.6.3 Bjørneboes omfavnelse de tidlige kriminologer – Lombroso som sannhetssøker

Selv om Lombrosos³⁴⁹ konkrete funn ikke lenger kan anerkjennes som gyldige, krediteres han for sin vitenskapelige innstilling overfor den kriminelle: ”Hans udødelige innsats ligger i at han begynte å spørre seg: *hvorfor* er bestemte mennesker åpenbart uhelbredelige

---

345 Ibid. s. 75.

346 Jens Bjørneboe, ”Årsak og virkning: Forbrytelse og straff” i *Arbeiderbladet* 16. Mars 1964.

347 Ibid.

348 Ibid.

349 Se denne avhandlingens kapittel 1.3. *Kriminalantropologien*.

forbrytere?”³⁵⁰ ”Lombrosos virkelige innsats ligger i at han våget å se sannheten i øynene, å se problemets fryktelige dybde og rekkevidde.”³⁵¹ Sannheten Lombroso angivelig skulle ha sett, var at det fantes mennesketyper som ikke lot seg korrigere, ”at man hadde med mennesker å gjøre som var immune overfor all moralisering, upåvirkelige av all straff.”³⁵² Det ser ut til at Bjørneboe ønsker det samme som kriminalantropologene: Å komme til bunns i den kriminelle gåte gjennom å lete i den enkelte kriminelles beskaffenhet. Lombroso beskrives som empirikeren som ikke lot seg affisere, irritere eller indignere av observandens oppførsel, men som nøkternt protokollførte det han observerte. Sammen med kollega og opponent Lacassagne har han ”lagt grunnlaget for en nøktern og vitenskapelig, ikke emosjonell-moraliserende, tenkning på dette feltet: Hvordan er forbryteren? *Hvorfor* handler han som han gjør?”³⁵³ Selv om heller ikke den franske skoles – i tillegg til Lacassagne nevnes også Tarde³⁵⁴ – konklusjoner om betinging og miljø som kriminalitetens årsaker, så er det ikke mot disse skytsen bør rettes. Kritikken bør heller festes ved etterfølgerne til de tidlige kriminologer og kriminalantropologer. Fordi ingen har tatt seg bryet med å overta stafettpinnen har man heller ikke kommet nærmere en løsning. I et brev til sin italienske venn, regissøren Eugenio Barba, skriver han: ”Efter din utmerkede compatriote Cesare Lombroso’s forklaringer fins nesten intet nytt om L’uomo delinquente [...] Utforskningen av mennesket har nu stått stille i hundre år.”³⁵⁵

Årsaken til strafferettens begredelige tilstand ligger i at rettsapparatet dømmer i indignasjon over forbryteren og hans handlinger. Man baserer seg på illusjonen om den frie vilje og at straff har virkning på den dømte. Isteden burde dommeren legge indignasjonen til side, og heller gi plass til en saklig og nøktern søken etter årsaken til den kriminelle handlingen. Bjørneboe etterlyser altså en vitenskapelig ekspertise som kan legge sine kloke hoder i bløt og gå løs på gåten om den kriminelle.

---

350 Ibid. Omfavnelsen hadde nok ikke vært gjensidig: Lombroso har ikke samme syn på kunsten som Bjørneboe. Ifølge Lombroso finner man ikke vitenskapsmenn blant lovbrøtterne, men man finner ofte kunstnere blant dem. Dette fordi de sistnevnte er ”dominert av lidenskapene”. Lombroso sitert i Schaanning, *Kampen om den forbryterske sjel*, s. 108.

351 Bjørneboe, ”Forbrytelsen som livsform” i *Norge mitt Norge* s. 182.

352 Ibid. s. 182.

353 Bjørneboe, ”Årsak og virkning: Forbrytelse og straff” i *Arbeiderbladet* 16. Mars 1964.

354 Bjørneboe, ”Forbrytelsen som livsform” i *Norge mitt Norge* s. 182-184.

355 Bjørneboe, brev til Judy og Eugenio Barba datert 2.10.1966 trykt i Rem, (red), *Brev i utvalg* s. 191-192 Her kommer det også fram at Bjørneboe må ha kjent til Enrico Ferri, av Ragnar Hauge betegnet som ”kriminalpolitikeren i den italienske skole.” (Hauge, *Straffens begrunnelser*, s. 187) Men i følge Bjørneboe bidro heller ikke han til noen avklaring av det kriminelle vesen: ”Ferri føyet intet nytt til.” (*Brev i utvalg* s. 192)

2.6.4 Bjørneboe som determinist

Bjørneboe beskriver problemet med den kriminelle etterfulgt av en handlingsplan:

Kort sagt: vi har foran oss et sykt vesen, preget av lidelser fra sterke nevroses, over rene psykopatologier til fullt utviklede psykoser. Når og hvordan sykdomsbildet er dannet måtte det bli psykologers og psykiateres oppgave å bringe på det rene. Det kan bare skje som i all annen vitenskapelig forskning: ut ifra vitebegjær og ikke fra nedarvede fordommer, emosjoner eller moralske forestillinger.³⁵⁶

Vi ser hvordan de tre mennesketypene gis hver sine roller: Den kriminelle slyngelen som vitenskapelig objekt, formynderen som han som representerer det gjeldende system gjennom sine ”nedarvede fordommer, emosjoner, moralske forestillinger,” og det sunne mennesket som ved hjelp av vitenskap kan få oss på rett kjøl. Bjørneboe pretenderer å ville legge saken i psykologers og psykiateres hender. Men han kommer også selv med gode råd til hvor man gjør klokt i å lete:

Om kriminalitetens opprinnelse skal her bare ganske hurtig pekes på spor som fører tilbake gjennom ungdom og barndom hos lovbrøtterne; tilbake til: skolehjem, spesialskoler, barnehjem, arbeidsskoler, oppløste og ødelagte foreldrehjem, til pådratte skader og medfødte svakheter, til sykdom og manglende undervisning, ensomhet og overgrep, urettferdig behandling, mangel på kjærlighet, varme og omsorg. Lag for lag har skadene samlet seg, inntil de gir oss et kjent bilde: den uhelbredelige, ”konstitusjonelle” kriminelle.³⁵⁷

Parallelt med å påkalle ekspertisen, stiller han selv diagnoser og presenterer sine egne forklaringsmodeller på diagnosenes opphav. Vi har allerede sett eksempler på dette i gjennomgangen av Dagbladet-artiklene. Han rettferdiggjør sine egne teorier slik: ”Jeg er ikke rettspsykiatrisk sakkyndig, men gjennom min livsform har jeg lært mange mennesker og mange miljøer å kjenne, og jeg er ikke uten en viss menneskekunnskap. Som forfatter hører også studiet av mennesker til mitt fagområde.”³⁵⁸

Generelt sett synes Bjørneboe i liten grad å reflektere over sin adaptering av et psykiatrisk begrepsapparat. Et sted sier han imidlertid:

Rent generelt kan man si at det dreier seg om en forskyvning i av hele bevissthets-funksjonen. Denne forskyvning er så sterk og så iøynefallende at man meget lett griper til ord som ”sykdom”, ”psykopati”, ”psykose” osv. for å gi uttrykk for sin reaksjon på den. Om disse ordene er riktige og

---

356 Bjørneboe, ”De rettferdige og de uskyldige” i *Norge mitt Norge* s. 76.

357 Ibid. s. 76.

358 Bjørneboe, ”Torgersens løslatelse – Åpent brev til Justisministeren” i *Dagbladet* 28. Mars 1973. I følge Bjørneboe er Fasting Torgersen ”et av de mest avbalanserte, et av de mest sjelelig sundeste mennesker jeg har truffet.”

berettigede, skal jeg ikke prøve å ta stilling til her. Det karakteristiske er at man uvilkårlig griper til dem, fordi man filosofisk og psykologisk egentlig er helt stum.³⁵⁹

Man kunne i et slikt sitat øyne muligheten av at Bjørneboe stiller seg noe avventende til å ta i bruk diagnoseapparatet. Kanskje er den kriminelle bare tilsynelatende i besittelse av alvorlige og fundamentale mangler? Leser man videre, blir man imidlertid gjort oppmerksom på at sterke ord synes nødvendig. Karakteristikken av den kriminelle gis i ordelag som mest av alt gir assosiasjoner til et deterministisk menneskesyn. I alle fall når det kommer til visse typer av arten: "Like fullt som det fins mennesker som er født uten syn eller uten hørsel, fins det mennesker som er født uten 'den moralske lov inne i seg'. Det er neppe en sykdom, det er en defekt; en sykdom er en prosess, dette er en tilstand."³⁶⁰ Det er Kants moralske imperativ han her sikter til, og han utdyper konsekvensene av defekten:

[D]en virkelige forbryternatur har ingen egen og selvstendig moralsk dømmekraft, ingen *egen mening* om rett og urett. Derfor har den ingen målestokk på seg selv, fordi den bare kan motta en målestokk *utenfra*, – den kan ikke produsere tanker om rett og urett. Årsaken til dette er, som Weininger sier: mangelen på et intakt, sammenhengende og énhetlig *jeg*, som bruker sine egne tanker og sin egen dømmekraft som målestokk både på verden og på seg selv. Et splintret og oppløst jeg er alltid bakgrunnen for forbrytelsen; enten den fører til tyveri av noen ølflasker eller til masse mord.³⁶¹

Bjørneboes uttalelser overfor de kriminelle avdekker en tendens mot å beskrive situasjonen som fastlåst og den kriminelle som konstitusjonelt betinget til sine handlinger. Parallelt etterlyser han ekspertise som setter mål av seg til å komme til bunns i problemet. Dette siste momentet innebærer et vitenskapssyn av ganske annen art enn det jeg presenterte i kapittel 2.1. *Bjørneboe som vitenskapskritiker*. Der viste jeg hvordan Bjørneboe karakteriserte vitenskap i negative ordelag på grunn av dens angivelige autoritære og ignorante framferd. Ikke minst fikk psykologi og psykiatri hard medfart. I forbindelse med utlegningene om den kriminelle dukker derimot et nokså annet vitenskapssyn opp. Her ser det tvert imot ut til at det sunne menneskets og vitenskapsmannens bestanddeler er noe av det samme. I det følgende vil jeg gi Bjørneboes etterlysning av vitenskapelig ekspertise på kriminalitetsområdet en mer solid forankring ved å vise til hvordan vitenskapsmannen og det sunne mennesket har ett og samme mål: Sannheten.

---

359 Bjørneboe, "Forbrytelse og bevissthet" I *Politi og anarki* s. 163.

360 Ibid. s. 165.

361 Ibid. s. 167.

2.7 Vitenskap som sannhet

Jeg har vist hvordan sannhetsbegrepet hos Bjørneboe kan utlegges metafysisk, eventuelt også som mystikk.³⁶² Men dette synes ikke å utelukke at sannheten også er målet for bedrifter av mer naturvitenskapelig art. Den virkelige vitenskapsmann er med på å fremme sannhetens sak: "De eksakte vitenskapers misjon er å avgi en målestokk for tankene: *Sannhetens*."³⁶³ Å anta rollen som vitenskapsmann synes å betinge besittelse av en sunn egenart.

Flere har kommentert Bjørneboes vitenskapsbegrep. Leif Longum kommer inn på temaet i boka *Drømmen om det frie menneske*, hvor han påpeker Bjørneboes bestrebelser etter å "gjøre vitenskapen til garant for sannheten,"³⁶⁴ og viser til hans sammenstilling mellom anarkisme og vitenskap. Anarkismens åndelige opphav er ifølge Bjørneboe nemlig nihilismen, som kjennetegnes av "viljen til egen, kritisk tenkning, – til empirisk undersøkelse. Dette er samtidig en nøyaktig definisjon av all moderne, kritisk og empirisk forskning – helt enkelt en beskrivelse av en vitenskapelig holdning."³⁶⁵ Også Inge S. Kristiansen tar opp Bjørneboes vitenskapsbegrep i boka *Jens Bjørneboe og antroposofien*. Han hevder at Bjørneboes vitenskapsbegrep er uløselig knyttet til antroposofien: "[N]oe av det mest karakteristiske ved antroposofien, [er] nemlig vitenskapeligheten. I antroposofenes øyne dreier det seg her ikke om tro, men om viten."³⁶⁶ Bjørneboe er inne på det samme i sin omtale av antroposofien: "Antroposofien selv er i høy grad antidogmatisk."³⁶⁷ Dogmatiske tendenser synes for Bjørneboe alltid å være tegn på det motsatte av egentlig vitenskap: "å tenke u-empirisk, dvs. dogmatisk-doktrinært og 'troende'."³⁶⁸ Tro kontrasterer viten slik formynderen kontrasterer det sunne mennesket. I boka *Metafysikk eller selvmord* polemiserer imidlertid Kaj Skagen imot Kristiansens påstand om at "[u]ten tvil er antroposofien hovednøkkelen inn til de gåtefulle rom i forfatterskapet."³⁶⁹ Skagen ser det som langt riktigere å koble Bjørneboe opp mot anarkisten Max Stirner. Et sted belegger han dette med en uttalelse fra Bjørneboe om at

---

362 Se denne avhandlingens kapittel: 2.1.1 *Bjørneboe som metafysiker*.

363 Bjørneboe, "Slyngelalderen og den høyere skole" i *Under en mykere himmel* s. 133.

364 Leif Longum, *Drømmen om det frie menneske*, (Oslo, Bergen, Stavanger, Tromsø: Universitetsforlaget, 1986), s. 203.

365 Jens Bjørneboe, "Anarkismen... i dag" (1971) i *Politi og anarki*, s. 45. Også parafasert i Longum, *Drømmen om det frie menneske*, s. 203.

366 Kristiansen, *Jens Bjørneboe og antroposofien*, s. 54.

367 Jens Bjørneboe, brev til Egil Wyller datert 6.1.1953. i Rem (red), *Jens Bjørneboe – Brev i utvalg* s. 33.

368 Jens Bjørneboe, "Kristi stedfortreder" (1966) i *Politi og anarki* s. 234

369 Kristiansen, *Jens Bjørneboe og antroposofien*, s. 14.

”Steiner etter århundreskiftet ble ’mindre og mindre empirisk.’”³⁷⁰ I forordet til 2006-utgaven av *Under en mykere himmel*, megler Cato Schiøtz mellom Kristiansens og Skagens syn, og mener begge kommer med verdifulle lyssettinger av Bjørneboe.³⁷¹ Hvorvidt Bjørneboes vitenskapsbegrep idéhistorisk best kan tas til inntekt for antroposofien eller anarkismen, skal i denne sammenheng ikke forsøkes fastslått. Mitt anliggende er å fremholde at Bjørneboe knytter et begrep om vitenskap til den kampen det selvstendig tenkende mennesket utrettelig utkjemper i kampen mot formynderne. Dernest hvordan han gjennom sitt positive vitenskapsbegrep knytter an til en kriminologisk strategi i kampen mot forbryterondet.

Vitenskap som en prisverdig geskjeft korresponderer godt med hvilke karakterer som ikles heltens rolle i Bjørneboes litteratur, sakprosaisk så vel som skjønnlitterær. I skuespillet *Semmelweis* fra 1968, tildeles rollen uavkortet legen Ignaz Semmelweis som oppdaget sammenhengen mellom manglende hygiene og barselfeber. Om ham heter det: ”[Han] tror ikke på noe i verden som han ikke selv har sett beviset for.”³⁷² I forordet skriver Bjørneboe: ”Stykkets tema er konflikten mellom autoritær og selvstendig tenkning.”³⁷³ Semmelweis møter ”autoritetenes senile og diktatoriske motstand mot nye tanker.”³⁷⁴ Det samme må kunne sies å ha vært tilfelle for tannlegen William Morton. I den udaterte teksten ”Morton – et glimt fra medisinen historie,” spiller Morton hovedrollen som iherdig vitenskapsmann med fremskaffelse av effektiv anestesi på agendaen. Slike forstemmende møter med autoritære formyndere er Semmelweis og Morton, i følge Bjørneboe, slett ikke alene om å besitte: ”[E]n rekke store fornyere og pionérer innen vitenskapen og kunsten opplevet lignende ting.”³⁷⁵ Sannhetens gralsriddere er ofte vitenskapsmenn.³⁷⁶

---

370 Kaj Skagen, *Metafysikk eller selvmord – et essay om Jens Bjørneboe og antroposofien*, (Oslo: J.W. Cappelens Forlag, 1996) s. 182. Skagen parafraserer en uttalelse fra Bjørneboe fremsatt i *Morgenposten* 20.7.1970.

371 Cato Schiøtz, ”’Mennesket er usynlig’. Om Jens Bjørneboe og antroposofien.” i *Under en mykere himmel* s. 40-45.

372 Jens Bjørneboe, brev til Allan Edwald datert 9.8.1967 i Rem (red), *Brev i utvalg* s. 198.

373 Jens Bjørneboe, *Semmelweis* i *Samlede skuespill*, (Oslo: Pax Forlag A/S 1998), s. 159.

374 Ibid. s. 159.

375 Jens Bjørneboe, ”Morton – et glimt fra medisinen historie” (udatert) i *Politi og anarki* s. 343.

376 Jeg vil dessuten påstå at det er et gjennomgående fenomen at skjønnlitterære karakterer med vitenskapelige interesser blir fremstilt som sympatiske. Kanskje kan man sågar si at nettopp den vitenskapelige innstilling er et kriterium som må være innfridd dersom karakteren av Bjørneboe skal gis en sympatisk rolle. I romanen *Blåmann* stifter hovedpersonen Sem nært vennskap med Enok, som ”var aktet som skolens geni i matematikk og fysikk.” (Jens Bjørneboe, *Blåmann*. (Oslo: Pax Forlag A/S, 2003) s. 41) Selv gjorde Sem seg bemerket som tegner og maler. Som realist omtales Enok som en ”åndens mann.” (Ibid. s. 41) Matematikk, fysikk, tegning og maling synes snarere å gjøre de to til kumpaner enn motsatser. Isteden er det ”filistere” som utgjør deres felles motsats. (Ibid. s. 41) Annenstyrmann Peder Jensen i *Haiene* kan også nevnes. Om seg selv sier han: ”Jeg er en helt igjennom empirisk ånd.” (Jens Bjørneboe, *Haiene*. (Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 2002), s. 30)

Dertil vil jeg fremheve Bjørneboes plassering av kunst og vitenskap under et og samme område i samfunnslivet:

I grove trekk kan hele samfunnslivet deles i to områder; i den praktiske sektor som omfatter politisk liv, næringsliv og rettsliv, og i den kulturelle sektor som omfatter åndslivet; dvs. kunst, religion og vitenskap.³⁷⁷

Det er naturligvis førstnevnte sektor, med dets ”nytte-tenkning”, ungdommen i det store og hele blir presentert for. Derimot er det den kulturelle sektor Bjørneboe sogner til. Herunder behøver for så vidt ikke kunst og vitenskap å holdes strengt fra hverandre. De har samme mål for øye: Sannheten.

Bjørneboes uttalelser om eget litterært arbeid korresponderer godt med sammenstillingen mellom kunst og vitenskap. Han synes å betrakte seg selv som empiriker, og sin egen litterære produksjon som et vitenskapelig arbeid. ”Poesien er en erkjennelsesmetode [...], den er en vitenskap -, vers er ikke følelser.”³⁷⁸ Eller: ”Efter min oppfatning er diktningen en *empirisk* vitenskap.”³⁷⁹ Bjørneboe må i en slik sammenheng kunne sies å forfekte et alt annet enn romantisk kunstsyn. På spørsmål om diktningen kan fungere som et narkotikum, en virkelighetsflukt som kan gjøre livet lettere å leve, svarer han: ”Nei. Diktningen er selve virkeligheten. [...] Det er gjennom diktningen du tar virkeligheten inn i deg og lever med i den.”³⁸⁰ Videre kan det derfor ses som symptomatisk når kunstnere av Bjørneboe krediteres i ordelag man vanligvis ser i forbindelse med vitenskapelig arbeid. I *Frihetens øyeblikk* benevnes et knippe kontinentale billedkunstnere som empirikere.³⁸¹ Oskar Wildes *Balladen*

---

377 Jens Bjørneboe, ”Internasjonaliseringen av åndslivet” (1964) i *Norge mitt Norge* s. 176. Se også Jens Bjørneboe ”Fellesmarkedet og kulturpolitikken” (1971) i *Politi og anarki* s. 54: ”også vitenskapen inngår i kulturbegrepet”. Og Jens Bjørneboe, ”Kulturpolitikk – sett fra forfattersynspunkt” (1971) i *Politi og anarki* s. 282: Her definerer han ”kultur” slik: ”Den snevrere betydning av ordet er hva vi kan sammenfatte i begrepene kunst, filosofi, vitenskap, diktning, religion. Dvs. åndskultur-, dyrkningen, utviklingen og pleien av våre åndelige evner.”

378 Kristiansen, *Jens Bjørneboe og antroposofien*, s. 55. Kristiansen parafraserer uttalelse fra Bjørneboe fremsatt i *Dagbladet* 19.10.1951.

379 Bjørneboe, ”Litteratur og virkelighet” i *Politi og anarki* s. 271.

380 Bjørneboe i intervju med Tom Kristensen ”Opprører med sordin – Møte med Jens Bjørneboe” i *Bindestreken*, (1970 nr. 7) Se også artikkelen ”Diktning og kritikk – middel til kamp eller til flukt?” (udatert) i *Vi som elsket Amerika* s. 175: Her går han ut mot det han ser som en tendens til å betrakte litteratur dogmatisk. Det er to typer av slik litteraturkritikk han ser rundt seg: ”Felles for dem begge er at de hater en fri litteratur som går sine egne veier, og som tar seg den uhørte frihet å være helt likeglad med ’kriterier’, klisjéer, og chabloner, og som i steden beskjeftiger seg med virkeligheten omkring oss i verden, – mer enn med parti-dogmer (som skifter fra dag til dag), eller med estetiske dogmer (som skifter fra dag til dag).”

381 ”I Stockholm studerte jeg for første gang tegnerne Callot, Castagno, Pisanello, og del Sarto.[...] Deres livskunnskap er omfattende.[...] Det er mulig at Leonardo har laget de mest inngående tegninger av tortur, lemlestelse og henrettelser, – men de andre empirikere kan også føye trekk til.” Bjørneboe, *Frihetens øyeblikk* s. 132.

om *Reading fengsel* omtaler han som ”matematisk i sin nøyaktighet.”³⁸² Om Jean Genets *Tyvens dagbok* sier han: ”Som mange andre store, skjønnlitterære verker bringer den en rikdom av faktiske kunnskaper om verden.”³⁸³ Om Rilke: ”Man føler seg meget beslektet med ham – en empiriker på åndens slagmarker.”³⁸⁴

Kunsten og vitenskapen synes for Bjørneboe å være både mål og middel i kampen mot det bestående slik det fremstår som gjennomsyret av autoritær tenkning og banale trivialiteter: Den vitenskapelige, sannhetssøkende innstillings funksjon er å avdekke virkeligheten som finnes under laget av praktisk liv. ”Forutsetningen for uforanderligheten er at man legger et fikenblad over den obskøne sannhet.”³⁸⁵ For Keiseren har slett ingen klær på! Og det er dette åndslivets aktører – kunstnere og vitenskapsmenn – avslører gjennom sin virksomhet:

Den moderne vitenskap er anti-illusjonistisk, den er illusjonsødeleggende; jorden har vist seg å være anderledes enn vi trodde.

Det karakteristiske med den moderne kunst er at den også er anti-illusorisk, den er illusjonsdrepende og tilsynelatende destruktiv [...] Hele det moderne kulturliv må og skal være destruktivt i denne forstand – fordi, hvis ordet ”ånd” overhodet har noen som helst mening, da er sannheten alltid bedre enn løgnen. Og en opprettholdt illusjon blir en løgn.³⁸⁶

Mens autoritære mennesketyper forholder seg til dogmatikk innenfor et hierarkisk system kjennetegnet ved ”at man aldri behøver å *begrunne* sine ord ved logikk eller erfaring,”³⁸⁷ representerer sannhetssøkeren det stikk motsatte.

Men det synes ikke bare å være formynderen som kan avsløres av det sunne mennesket. Den sannhetssøkende vitenskapsmannen kan også bidra til å løse ”den kriminelle psykose.” For det er en påfallende tendens til at det positive vitenskapsbegrepet i særlig grad dukker opp i forbindelse med kriminalitetsproblemet. Mens jeg tidligere viste hvordan Bjørneboe syntes å advare mot vitenskapens, og da spesielt psykologien og psykiatriens, potensielle redusering

---

382 Bjørneboe, ”Prinsipielt om fengselsstraff” i *Vi som elsket Amerika* s. 115.

383 Bjørneboe ”Jean Genet den hellige” i *Norge mitt Norge* s. 138. Bjørneboe har nok lest Jean-Paul Sartres forord til boken hvor denne blant annet skriver om Genet: ”[han] forteller [...] alt, den hele sannhet og intet annet enn sannheten, [...] det er en ukrenkelig sannhet” Sartres forord i Jean Genet, *Tyvens dagbok* (Oslo: Cappelens Forlag, 1986), s. 5.

384 Jens Bjørneboe, postkort til André Bjerke m. familie datert 28.10.1949, i Rem (red), *Jens Bjørneboe – Brev i utvalg* s. 23

385 Bjørneboe, ”Jean Genet den hellige” (1967) i *Norge mitt Norge* s. 139.

386 Bjørneboe, ”Internasjonaliseringen av åndslivet” i *Norge mitt Norge*, s. 180. Se også artikkelen ”Pornografi og realisme,” i *Norge mitt Norge* s.135: ”Fra Zola har den ’naturvitenskapelige metode’ vært et ideal for den realistiske litteratur. [...] Denne naturvitenskapelige diktning vakte et ramaskrik allerede ved sin fremkomst, først og fremst på grunn av sine sociale avsløringer.”

387 Bjørneboe, ”Om formyndermennesket” i *Vi som elsket Amerika* s. 12.

av mennesket, tenderer han mot å snu det hele på hodet når han omtaler den kriminelle. I artikkelen "Ungdomskriminalitet og skjebne" skriver han:

Ethvert innslag av religiøse eller metafysiske synspunkter vil bety en svekkelse av vår medopplevelse og av vår handlekraft, fordi det religiøse syn alltid har implicit en viss stemning av at 'alt har en mening', og Gud har en hensikt som er skjult for våre akk så nærsynte øyne. [...] Når det gjelder å rette på skammelige tilstander, da er det fremfor alt én eneste ting *vi ikke vil ha*; og det er fred i sjelen.³⁸⁸

Her advarer han mot metafysikk som en mulig hvilepute, et hinder for innsikt og kjennskap til kriminalitetsproblemet. Man kan ikke, som formyndermennesket, gå rundt og *tro*, man må *vite*. Bare slik kan vi komme videre. Det andre momentet jeg tidligere knyttet Bjørneboes angivelige vitenskapsskepsis til var hans generelle antipati overfor autoriteter.

Vitenskapsmenn syntes i den sammenheng best karakterisert som autoritære maktutøvere, snarere enn sannhetssøkere. Dette momentet mener jeg kan modifieres betraktelig dersom man merker seg hvordan Bjørneboe foretar et skille mellom egentlig og uegentlig vitenskap. På samme måte som jurister karakteriseres som politikkens løpergutter, vil også enkelte kunne ikle seg tittelen "vitenskapsmenn" uten egentlig å fylle rollen med dets rettmessige innhold. Betegnende kan en uttalelse hentet fra stykket *Semmelweis* sies å være. Uttalelsen kommer fra Skoda,³⁸⁹ en av Semmelweis' støttespillere. "Husk: Hva dine motstandere i virkeligheten driver på med er ikke *vitenskap*; det er *jus*. Gjennom århundrer finnes det to disipliner som har forpestet vår tenkning og forgiftet vårt liv: teologien og jusen. Vår oppgave er å rive ned alt som ikke er bygget på fornuft."³⁹⁰ Motstanden Semmelweis møter fremføres ikke av egentlige vitenskapsmenn, men fra dem som passivt inntar rollen som dogmers beskyttere. Å bedrive jus er som vi allerede har sett selve innbegrepet på slik aktivitet. Stykkets egentlige vitenskapsmann, Semmelweis, utgjør dogmetenkningens kontrast, og hans skjebne ligner dermed ikke så rent lite på svikerens. Vi kan også se nærmere på karakteristikkene av de sakkyndige i både Hamsun- og Torgersensaken. Gabriel Langfeldts konkluderende beretning om Hamsun utsyres fra Bjørneboes hånd med anførselstegn og betegnes som: "den såkalte 'rettspsykiatriske' erklæring"³⁹¹ Det er liten tvil om at avskrivningen gjelder sakens "rettspsykiatriske sakkyndige", Gabriel Langfeldt. Dessuten er

---

388 Bjørneboe, "Ungdomskriminalitet og skjebne" I *Dagbladet* 7. Jan 1961.

389 Karakteren er antagelig skapt etter modell av legen Josef Skoda (1805-1881). En av Ignaz Semmelweis' støttespillere.

390 Bjørneboe, *Semmelweis*, s. 197.

391 Bjørneboe, "Etterord" i *Under en hårdere himmel* s. 225.

Landssvikoppgjørets generelle ”hjernebløthet” under enhver kritikk. Men det er ikke dermed sagt at kritikken av rettsoppgjøret generelt og Langfeldt spesielt er en avskrivelse av *psykiatrien i seg selv*. Lignende observasjoner kan man gjøre i forbindelse med Bjørneboes engasjement i ”Torgersensaken”. Saken ble, både av Bjørneboe og en rekke andre, karakterisert som særdeles kritikkverdig, ikke minst med tanke på de sakkyndiges rolle. Rettere sagt de ”sakkyndige” i følge Bjørneboe: ”Vi må slutte å tro at de ’sakkyndige’ foretar *vitenskapelige* analyser av sitt materiale.”³⁹² Utsagnet utelukker ikke, som i Hamsunsaken, at det også finnes virkelig sakkyndige, men at det i dette konkrete tilfellet er snakk om egentlige formynderiske mennesketyper som skjuler sitt sanne jeg bak en falsk påberopelse av å besitte vitenskapsmannens kvaliteter. Kritikk rettes mot de odontologiske sakkyndige på grunn av påstått manglende kompetanse: ”Det var første gang de to sakkyndige befattet seg med en slik undersøkelse, og de kan av den grunn ikke gjøre krav på å betraktes som sakkyndige i ordets egentlige betydning, da denne betegnelse forutsetter at man også tidligere må ha befattet seg med de ting saken gjelder.”³⁹³ Dertil påpekes det at de går ut over sine roller som vitenskapsmenn: ”Dette er en så oppsiktsvekkende erklæring fra en vitenskaplig sakkyndig, at den ikke må stå ubemerket. [avsnitt]Tannlege Strøm erklærer at han som *vitenskapsmann ikke er helt sikker*, men at han som *privatperson er overbevist*.”³⁹⁴ En virkelig vitenskapsmann hadde latt sine funn tale for seg selv. Når han derimot ikke lar sannheten være rettesnor for sin virksomhet er han i bunn og grunn ikke kvalifisert for tittelen. I forbindelse med Torgersensaken kan vi også finne indisium på at Bjørneboe ikke avviser psykiatrien som sådan. Gjennom arbeidet med å få Torgersen løslatt, påkalles den samme vitenskapsgren som i sin tid konkluderte med at Torgersen kvalifiserte til videre sikring: ”En fornyet mentalundersøkelse ville idag helt sikkert gi ganske andre resultater enn for 15-16 år siden, og dermed ville grunnlaget for sikringsdommen falle bort. Jeg ber justisministeren om at en ny observasjon vil bli foretatt.”³⁹⁵

Ekte vitenskapelig beskjeftigelse krever sin sunne mann som makter å stå oppreist alene i sin søken etter sannheten. Målestokken på virkelig vitenskap kan derfor ikke være annet enn hvorvidt den tjener dette målet. Rettsapparatet synes å vrimle av inkompetente dommere og

---

392 Bjørneboe, ”Torgersens-saken, rettssikkerhet og skråsikkerhet” i *Politi og anarki* s. 88.

393 Helge Reistad, Sverre Wold, Jens Bjørneboe, Erna Nystein og Peder Furubotn, ”Henstilling til Stortingets justiskomite” (1972) i *Politi og anarki* s. 111.

394 Ibid. s. 113

395 Bjørneboe, ”Torgersens løslatelse – Åpent brev til justisministeren” i *Dagbladet* 28. Mars 1973.

”sakkyndige”, men det at enkelte misbruker vitenskapen må ikke medføre at vitenskapens egentlige mål – søken etter sannhet – skal diskvalifiseres fra rettssalene. Bjørneboe minner rettens aktører om hva som er deres oppgave: ”[T]vilen har alltid vært forutsetningen for å nærme seg sannheten. Jeg mener ikke her det som Riksadvokaten pleier å kalle ’fornuftig tvil’, og som han selv skal bestemme hva er. – Jeg mener rett og slett *tvil overhode*. De troende finner ingen ting, men de er behagelige undersåtter.”³⁹⁶

Bjørneboe tilkjenner vitenskapen stor tillit i oppdraget med å finne en løsning på kriminalitetsproblemet. Løsningen synes primært å måtte søkes med utgangspunkt i lovbryteren. Jeg har tidligere vist hvordan både kriminalantropologi og en mer behandlingsrettet strafferettspleie i tur og orden ble underlagt kritikk. Med dette i mente er det ikke til å unngå å merke seg at Bjørneboes uttalelser på området synes noe i utakt med hans samtidige. Jeg skal straks utdype dette skillet. Men først skal jeg vise til uttalelser fra Bjørneboe som utviser en dissonans med straffens idéhistoriske forløp slik jeg skisserte det i del en i denne avhandlingen.

2.8 Bjørneboes anakronismer

I min fremstilling av straffens idéhistorie viste jeg hvordan domsavsigelsers hensyntagen til den enkelte forbryter genealogisk lar seg tilbakeføre til kriminalantropologisk tankegods. Derneft at norsk strafferettspraksis på Bjørneboes tid lot den enkelte kriminelles karakter spille inn når dom skulle avsies. Videre presenterte jeg kritikker som på forskjellig vis problematiserte behandlingstankegangens posisjon innen strafferetten. Bjørneboes oppfatning av gjeldende praksis synes derimot å være at den enkeltes individualitet er et ikke-tema når valg av reaksjonsform og straffens strenghet skal bestemmes. Når han tar til orde for forandring er det hensyntagen til den enkelte han etterlyser. Overfor de unge lovbyrterne ønsker han egne ungdomsdomsstoler som har ”mulighet til å idømme helt individuelle, ukonvensjonelle straffe-former, bare beregnet på den *ene* lovbyrter som står foran dommeren i en bestemt situasjon.”³⁹⁷ Som vi har sett var nettopp individuelle hensyn en sterk føringsbestemmelse når det nye lovverket ble utformet mot slutten av 1800- og utover på 1900- tallet. Vel å merke opprinnelig med tanke på mest mulig hensiktsmessige

---

396 Bjørneboe, ”Torgersen-saken, rettssikkerhet og skråsikkerhet” i *Politi og anarki* s. 88.

397 Jens Bjørneboe, ”Ungdomskriminalitet og fengselsvesen” i *Arbeiderbladet* 13. Des 1961.

samfunnsbeskyttelse, men senere ble også hensynet til ”den *ene* lovbryster” stadig sterkere vektet. Bjørneboe gir derimot denne karakteristikken av den norske straffelov:

[D]en tid som var moralsk normgivende og bestemmende for den norske straffelov – 1700-tallet – hadde naturlig nok ingen anelse om den psykiatriske og nevro-kirurgiske forskning som er utviklet i dag. Nasjonale fenomen som Opstad Tvangsarbeidsanstalt og den norske løsgjengerlov, likeledes den langt senere sikringslov, er åndelig av samme opprinnelse, og var foreldede lenge før de var påtenkt.³⁹⁸

Man må tillate seg å protestere mot Bjørneboes utsagn: Løsgjengerlov og sikringslov tilhører ikke 1700- tallet og den herunder tilhørende klassiske skoles ”ånd.” Tvert i mot tilhører de snarere den ”ånd” som springer ut fra Lombroso, kriminalantropologien og kriminologene som nettopp mente at deres funn av medisinsk og psykologisk art måtte tas hensyn til dersom man ønsket å få i stand en mest mulig adekvat fangebehandling. Særforholdsreglenes genealogi har sitt utspring i kriminalantropologisk tankegods. Dette idéhistoriske slektskapet synes ikke Bjørneboe å være seg bevisst. Snarere ser han de to, Lombroso og særforholdsreglene, som representanter for to motpoler. Den prisverdige vitenskapelige innstillingen Lombroso representerer, er i Bjørneboes øyne den rake motsetning til ordninger som sikring, arbeidsskole, og egne anstalter for drankere.

Kriminologenes fokusforskyvning fra lovbrudd til lovbryster ble også muliggjort ved at man stilte seg kritisk til det funksjonelle i å gjøre som opplysningsfilosofene: å forutsette rasjonelle mennesker i besittelse av fri vilje. Dette påpeker da også Bjørneboe i sin lovtale av dem. Men også her framkommer hans manglende innsikt i sammenhengen mellom kriminologene, og hans egen samtids lovverk. Som vi har sett oppstod mangfoldet i mulige reaksjonsformer og vide strafferammer som resultat av at man tok et mer relativt syn på den frie vilje til etterretning. Rådføring med rettspsykiatere og sakkyndige generelt, kom i stand etter stadig større tro på at viten om menneskesinnet burde tas med på råd på områder som så langt utelukkende hadde vært jussens domene. Vi så hvordan man under arbeidet med Straffeloven bevisst lagde ”huller” i lovteksten, for å legge til rette for de nye vitenskapene. En påstand fra

---

398 Ibid. Påstanden om at det gjeldende lovverk stammer fra 1700-tallet gjentas flere steder: ”På vesentlige områder har vi en lovgivning som skriver seg fra syttenhundre-tallet og hvis primære funksjon er å verne om eiendomsretten, hvorav sedeligheten er en integrerende del.” (Kjell Cordtsen, ”Den opprørske dikter” intervju med Bjørneboe i *Orientering* 13. Februar 1965) ”Skuespillet har beholdt sin opprinnelige polemiske idé: at vår straffelovgivning og vår straffepleie, som begge skriver seg fra 1700-tallets samfunns- og menneskesyn, i dag er ubehjelpelig akterutseilt og ikke på noen måte lenger svarer til det vi vet om mennesker og samfunn.” (Jens Bjørneboe, i det norske programheftet til oppsetningen av *Til lykke med dagen!* i *Samlede skuespill*, s. 83-84.)

Bjørneboes side om at ”hver tøddel i straffeloven [bygger] på den gamle trosbekjennelse til den frie vilje,”³⁹⁹ kan derfor ikke sies å være en adekvat beskrivelse av lovverket.

Man kunne bifalle Bjørneboes uttalelser ved å vise til at den behandlingen man etter sigende bedrev overfor straffedømte ikke med rette kunne gis betegnelsen ”behandling.” Dette ble da også hevdet fra flere hold.⁴⁰⁰ At behandlingen ikke var tilstrekkelig oppdatert, eller at de klassiske forestillingene om proporsjonalitet og likhet for loven fortsatt ble tilkjennegitt for stor plass på bekostning av tanken om behandling og rehabilitering. Resultatet, kunne man innvende, ble en merkelig hybrid som verken tilfredsstilte den klassiske skoles prinsipper eller ambisjoner om behandling. Dersom man da ikke tilhørte et fagmiljø hvor man var seg bevisst straffens historiske utvikling, kan man derfor hevde at noen virkelig behandlingstankegang var vanskelig å få øye på. Like fullt er det relevant å påpeke at hans forståelse av historien ikke korresponderer med fremstillingen slik jeg foretok den i første del av denne avhandlingen. Selv om han ikke tilhørte noe fagmiljø, påberopte han seg å sitte inne med kunnskap på området. Her finnes flere eksempler: ”Her i landet har vi av alle middelalderens straffeformer offisielt bare beholdt den mest raffinerte og i lengden mest pinefulle: den uavbrutte og varige innesperring.”⁴⁰¹ Historikere vil til dette innvende at fengselsstraff, slik det framstod på Bjørneboes tid, tvert i mot var en reaksjonsform av relativt ny dato. Dertil råder det konsensus om et idéhistorisk slektskap mellom behandlingsideologi og kriminalantropologenes fokusforskyvning fra lovbrudd til lovbryster.

Et siste moment som kan være verdt å stille i relativismens søkelys, er Bjørneboes egen påstand om at han selv stod mutters alene i det han så som kampen mot retts- og fengselsvesen. ”Jeg vil også gjerne minne om at jeg i to, tre år førte denne debatten praktisk talt alene mot en – i alle fall *tallmessig*, overlegen motstander.”⁴⁰² Jeg skal ikke her påstå noe annet enn at han med Dagbladet-artiklene kastet både brannfakkell og hanske, og at det også

---

399 Bjørneboe, ”Årsak og virkning: Forbrytelse og straff” i *Arbeiderbladet* 16. Mars 1964.

400 ”[M]an kunne med viss rett hevde at behandling i realiteten ikke var prøvd ut i praksis.” (Hauge, *Straffens begrunnelser*, s. 271) Vilhelm Aubert skriver: ”Det er visstnok en utbredt oppfatning hos almenheten at forbrytere i Norge i stor utstrekning blir underkastet en medisinsk eller psykologisk behandling, basert på den forutsetning at de er syke mennesker. Dette er, med ganske få unntak, ikke riktig. Misforståelsen er antakelig oppstått på grunn av to forhold: Det har faktisk foregått en utvikling som har ført til stadig mindre bruk av fengsel. Samtidig har det på det teoretiske plan vært en økende tilslutning til det syn at forbrytere ofte er syke og at de i hvert fall trenger behandling.” (Aubert, ”Blir forbryterne behandlet?” i *Likhet og rett – essays om forbrytelse og straff*, s. 44.) ”[U]nder ingen omstendighet fins det noe grunnlag for å fastslå at behandlingstanken har spilt fallitt. Den har nemlig praktisk talt ikke vært prøvd i praksis.” (Ibid. s. 51.)

401 Bjørneboe, ”Årsak og virkning – Forbrytelse og straff” i *Arbeiderbladet* 16. Mars 1964.

402 Jens Bjørneboe, ”De straffede og de straffende” (1969) i *Vi som elsket Amerika* s. 146.

ble oppfattet slik i hans samtid. Thomas Mathiesen skriver: ”I en oppsiktsvekkende serie på fem kronikker i Dagbladet i 1959 rettet [Bjørneboe] et voldsomt angrep på norsk fengselspraksis, et angrep som førte til stor offentlig debatt.”⁴⁰³ Bjørneboes artikler var lett synlige og ment for offentligheten. Allikevel er det betimelig å minne om at Bjørneboes samtid kunne skilte med flere som beskjeftiget seg med temaer rundt straff og dens legitimering.⁴⁰⁴ Dertil må det bemerkes at den delen av Bjørneboes samtid som er relevant i denne sammenheng ikke er avgrenset til de månedene Dagbladet-artiklene og de umiddelbare reaksjonene som fulgte av dem stod på trykk. Riktigere er det å si at våren 1960 var opptakten til Bjørneboes tematisering av fengsel og rettsvesen. Deretter fulgte temaet ham til hans død i 1976.⁴⁰⁵ Innenfor dette tidsrommet kan man vanskelig påstå annet enn at det i Norge pågikk en strafferettslig debatt.

Uten å ha en viss kjennskap til straffens idéhistorie, herunder på hvilken måte Bjørneboes samtidige argumenterte, vil det lett kunne synes som om det hele dreier seg om polarisering som består i, på den ene siden, kritikk, og, på den andre, ikke-kritikk. I en slik tankegang vil det også kunne tenkes å være relevant å spørre om hvilke kritikere som var ”tidlig ute” og hvilke som kom diltende etter. Men kritikk kan være så mangt, og i denne sammenheng er det vel så viktig å finne ut av hva kritikken bestod i. Følgelig er det på sin plass å undersøke Bjørneboes kritikk sett i forhold til andres kritikk av de samme institusjoner og praksiser. Som vi har sett fantes det parallelt flere typer kritikk av straffepraksisen. I det foregående presenterte jeg hovedretningene av disse henholdsvis representert ved juristen Johs. Andenæs på den ene siden og av de mer sosiologisk orienterte kritikerne på den andre. Hvordan lar Bjørneboe seg plassere i dette landskapet?

2.9 Bjørneboes kritikk sammenstilt med andre samtidige kritikker

2.9.1 Dissonans med Andenæs

Mellom Johs. Andenæs⁴⁰⁶ og Bjørneboe finnes en grunnleggende divergens i syn på straffens legitimitet. For det første bunner dette i deres motstridende uttalelser angående spesial- og

---

403 Mathiesen, *Murer og mennesker*, s. 13.

404 Se denne avhandlingens kapittel 1.6 *Kritikk av behandlingssideologien*.

405 Så sent som i 1976 står det på trykk i *Gateavisa* et intervju som i stor grad dreier seg om fengsel og rettsvesen.

Overskriften lød: ”Jens Bjørneboe om politi og påtalemyndigheter: HVA FAEN ER DET DE GJØR?” *Gateavisa* 1976, nr. 1

406 Se denne avhandlingens kapittel 1.6.1 *Rehabilitering av allmennprevensjonen – Johs. Andenæs*.

allmennprevensjon. Bjørneboe uttaler seg som kompromissløs motstander av allmennprevensjon. Han forbinder rettsvesenets generalpreventive hensyn med brudd på tanken om det enkelte individs ukrenkelige verdi. I forbindelse med rettssaken mot Agnar Mykle skriver han: ”*man gjør ikke eksperimenter med levende mennesker.*”⁴⁰⁷ Han mener prosessen mot Mykle best kunne beskrives som et allmennpreventivt eksperiment som ikke lot seg forsvare: ”norsk rettssikkerhet er ikke tjent ved at en plutselig slår ned på enkeltpersoner for å statuere et eksempel.”⁴⁰⁸ Andenæs argumenterte derimot for at nettopp allmennprevensjonens nyttetenkning måtte gis en ny vitamininnsprøytning. Straffeloven av 1902 betydde et gjennombrudd for individualprevensjonen,⁴⁰⁹ med en uheldig nærsynthet i forbindelse med tenkningen om straff som resultat: Ved å overlate feltet til eksperter på menneskesjelen, bevirker man samtidig at ”de fjernere virkninger av straffen unndrar seg fra synsfeltet.”⁴¹⁰ De ”fjernere virkningene” er i Andenæs’ argumentasjon helt sentrale. Og det dreier seg ikke her bare om opplysningsfilosofenes tanke om ren og skjær avskrekking i det man ser straffen utført. Det dreier seg dertil om hvorvidt trusselen om straff kan innpode mer dyptpløyende moralske og vanedannende virkning hos publikum.⁴¹¹ Jeg har presentert Bjørneboes uttalelser om nødvendigheten av at den enkelte selv må finne veien til sannheten. Dertil at rettsapparatet best kan karakteriseres som den til enhver tid gjeldende politikks løpergutt. Andenæs dikterer derimot følgende spørsmål som han mener man gjør lurt i å finne svar på: ”I hvilken grad og under hvilke forutsetninger er det mulig å dirigere borgernes atferd ved trusel om straff?”⁴¹² Med Bjørneboes kompromissløse motstand overfor formynderske tendenser in mente, framstår Andenæs’ uttalelser nærmest som et idealtypisk eksempel på en skyteskive for Bjørneboe. En ekte moral kommer innenfra, og ikke som en indoktrinering utenfra. Å forfekte allmennprevensjon vil fra Bjørneboes side være et tegn på formyndermenneskets ønske om å kontrollere allmuen.

Videre fører Bjørneboes egen forståelse av norsk strafferettshistorie nødvendigvis til et avvik i forhold til Andenæs’ forståelse. Mens Andenæs i sin kritikk tar utgangspunkt i det han ser som den aktuelle behandlingstankegangens konsekvens – en tilstand som kan karakteriseres

---

407 Jens Bjørneboe, ”Om norsk rettssikkerhet” (1957) i *Norge mitt Norge*, s. 64.

408 Ibid. s. 64-65.

409 Andenæs, ”Almenprevensjonen – illusjon eller realitet?” s. 104.

410 Ibid. s. 107.

411 Ibid. s. 108.

412 Andenæs, ”Straff og almenprevensjon” s. 6. Og denne avhandlingens kapittel 1.6.1 *Rehabilitering av allmenprevensjonen – Johs. Andenæs*.

som en *laissez-faire* politikk⁴¹³ – fremstår rettsapparatet for Bjørneboe som innhyllt i allmennprevensjonstenkning: ”Vi har hatt nok av ’generalpreventive hensyn’ i norsk rettspleie, og bør vende tilbake til førkrigstidens spesialpreventive hensyn og den ånd et slikt begrep gir uttrykk for.”⁴¹⁴ Og mens Andenæs mener man ikke kan se bort fra det effektive ved å avsi straffer av en viss strenghet,⁴¹⁵ oppfordrer Bjørneboe til å gi spesialprevensjonens vitenskapelige innstilling større spillerom: ”Det er på sin plass å undersøke hvilket forebyggende og behandlende arbeid som er blitt gjort f. eks. i Sverige, Vest-Tyskland, Sveits og USA. Det vil være av større verdi enn å rope indignert på lengere fengselsstraffer og hardere behandling av unge lovbrøyttere. Det hele er kort sagt et anliggende for kvalifiserte fagfolk fra den medisinske, psykologiske og pedagogiske leir.”⁴¹⁶ Å rope opp om strengere straffer ser Bjørneboe som et utslag av moralisme ført i pennen av mennesker som ikke tar livets realiteter inn over seg: ”Det spiller [...] ingen rolle hvordan man behandler vaneforbryteren, den konstitusjonelt kriminelle. Resultatet er og blir nesten lik null.”⁴¹⁷ Straff virker ikke. Som tilsvar til etterlysning av strengere straffer i allmennprevensjonens og den frie viljes navn, sier Bjørneboe: ”[H]an som vil vite noe må la sin moralske trosbekjennelse bli liggende hjemme. Man lærer ved hjelp av forstanden.”⁴¹⁸

Dissonansen mellom Bjørneboe og Andenæs synes grunnleggende. Sistnevnte etterlyser rehabilitering av klassiske prinsipper. Bjørneboe synes derimot i bunn og grunn ikke å levne jus og domsstoler i klassisk forstand livets rett. Jurister synes nærmest per definisjon å være formynderske og tilhøre dogmers relative verden. I hans forslag til forandring får kriminologiske vitensstrategier det altoverveiende fokus. Disse stilles opp som alternativer til juridisk tenkning i klassisk forstand.

---

413 Andenæs, ”Straff og almenprevensjon” s. 28. Og denne avhandlingens kapittel 1.6.1 *Rehabilitering av allmenprevensjonen* – Johs. Andenæs.

414 Bjørneboe, ”Om norsk rettssikkerhet” i *Norge mitt Norge*, s. 65.

415 Andenæs, ”Straff og almenprevensjon” s. 29 Og denne avhandlingens kapittel 1.6.1 *Rehabilitering av allmenprevensjonen* – Johs. Andenæs.

416 Bjørneboe, ”Ungdomskriminalitet og fengselsvesen” i *Arbeiderbladet* 13. Des 1961.

417 Bjørneboe, ”De rettferdige og de uskyldige” i *Norge mitt Norge*, s. 73.

418 Bjørneboe, ”Årsak og virkning: Forbrytelse og straff” i *Arbeiderbladet* 16. mars 1964.

2.9.2 Behandling som rettssikkerhetsmessig betenkelig – et fraværende tema hos Bjørneboe

Ved første øyeblikk minner Bjørneboes kritikk mer om den som ble fremført av sosiologorienterte forskere, så som Christie, Aubert og Mathiesen. Gjennom sine møter med straffedømte og måten disse ble behandlet på, legger Bjørneboe for en dag stor indignasjon på deres vegne. Jeg har i tidligere kapitler vist hvordan innføringen av særforholdsreglene la til rette for lang tids innesperring i tilfeller dette ble sett på som hensiktsmessig i behandlings- eller oppdragelsesøyemed. Bjørneboe påpeker rettens urett i sin benyttelse av slike særforholdsregler: ”i Norge i dag finnes [det] en stor skare mennesker som har sittet i årrekker i fengsel uten å ha gjort annen forbrytelse enn å ha drukket opp sine egne penger i et land som ikke har forbudt salg av alkohol.”⁴¹⁹ I skuespillet *Til lykke med dagen*, regner Tonnies venn Rødtopp ut at ”[d]u har sittet i bur i over ti år. Faen tørke meg! Du ble tatt for å skulke skolen, og for det har du sittet lenger enn en morder!”⁴²⁰ Aller verst er kanskje sikringsstraffen:

[S]om en spesiell absurditet må føyes til at mens domstolene omgås fengselsstraffen, eller rettere sagt straffeutmålingen for fengsel, med ganske fine graderinger, det vil si helst utmåler den i måneder, ofte i dager – så omgås de sikringsstraffen med dens langt sterkere nervepåkjenning med den aller største generøsitet. Den utmåles praktisk talt alltid i år, og ofte i utrolige mengder – fire år, fem år, seks år!⁴²¹

Det var ikke bare Bjørneboe som pekte på det uheldige ved lange innesperringer. For det første ble det påpekt at fengslingen ikke egnet seg til å gjøre mennesker bedre skikket til et liv i det fri.⁴²² For det andre ble langvarige innesperringer sett på som betenkelig ut i fra rettssikkerhetsmessige grunner; man måtte tross alt forholde seg til et samsvar mellom den aktuelle kriminelle handlingen og straffens utmåling.⁴²³ Dessuten ble det av flere hevdet at man i praksis brukte behandlingsbegrepet som et påskudd. Rettsapparatets blankofullmakt til å sperre sosiale uromomenter inne over lange tidsperioder var snarere til nytte for øvrigheten

---

419 Bjørneboe, ”Er sykdom straffbart?” i *Vi som elsket Amerika*, s. 85.

420 Bjørneboe, *Til lykke med dagen* s. 47. Se også Bjørneboe, *Den onde hyrde* s. 503-504: ”- Dø Tonnie! Veit du å jeg har tenkt på?! Dem tok deg for skoleskulking og nå har’u sitti i ti år! Du blei tatt for atte foreldra dine ikke passa på deg, – dem tok deg for skulking, og jaggu blei det ti år av det! Skjønner’u å det betyr! Det betyr atte nå har’u sitti like lenge som en morder!”

421 Bjørneboe, ”Sikringsstraffen” i *Vi som elsket Amerika*, s. 107.

422 Flere undersøkelser la manglende resultater av særforholdsreglene for en dag. Se denne avhandlingens kapittel 1.6 – *Kritikk av behandlingsideologien*.

423 Se for eksempel Thomas Mathiesen, *The Defence of the Weak. A Sociological Study of Aspects of a Norwegian Correctional Institution* [STENSIL] s. 3: ”I have to state also that in many cases I find imprisonment unjust, in the sense that I find the reaction unnecessarily hard compared with the offence. In other words, I often do not find a criminal offence important or dangerous enough to warrant mobilization of all the deprivations of imprisonment.” Se for øvrig denne avhandlingens kapittel 1.6.2 *Behandling som rettssikkerhetsmessig problematisk*.

enn for den enkelte.⁴²⁴ Bjørneboe peker på alle disse momentene: Manglende eller skadelig virkning ved å sitte innesperret,⁴²⁵ manglende overensstemmelse mellom praksis og folks alminnelige rettsfølelse,⁴²⁶ og sterke mistanker rettet mot motivene til jurister generelt og dommere spesielt. Bjørneboe definerer ofte mistanken han retter mot jurister og dommere som disses trang til å ”dømme moralsk” fremfor å ta i bruk fornuften.⁴²⁷ I tilfeller hvor denne tråden holdes lenge nok, kan han konkludere med at ”I virkeligheten ligger ikke problemet i den som skal straffes; det egentlige problem ligger et helt annet sted: Trangen til å ’straffe’ andre ser ut til å være en uutryddelig del av den menneskelige natur.”⁴²⁸ Fokus bør altså ligge på ”systemet,” vel så mye som på den enkelte kriminelle. Bjørneboes sterke autoritetsskepsis synes her å korrespondere med innvendinger fra kritikere som Nils Christie og ikke minst Thomas Mathiesen. Sistnevnte beskriver hvordan man ved KROMs oppstart så for seg at et samarbeid med myndighetene ville være tjenelig i reformarbeidet. De tok da også initiativ til dette.⁴²⁹ Mathiesens beskrivelser av hvordan dialogforsøkene falt til jorden, ligner Bjørneboes metafor på den samme opplevelsen: Bøygens metode aktiveres når man retter kritikk i retning av retts- og fengselsvesen. Mathiesen beskriver det som en bevisst motstrategi fra myndighetenes side: ”En [...] hovedstrategi som det bestående kan anvende i motorganisasjonens [i dette tilfellet: KROMs] startfase er nettopp den som de norske fengselsmyndigheter anvendte – tilbaketrekking og taushet. Man lar seg ikke representere på konferanser, man svarer ikke på henvendelser med mindre man absolutt må – og må man, svarer man knapt og intetsigende.”⁴³⁰ Verken Bjørneboe eller Mathiesen levner muligheten av samarbeid med myndighetene store sjanser. For Bjørneboe ble plasseringen i opposisjon den gjennomgående standard. Også KROM fikk et bevisst forhold til at man ikke ønsket lagspill

---

424 Se denne avhandlingens kapittel 1.6.2 *Behandling som rettssikkerhetsmessig problematisk*.

425 Bjørneboe synes å ha lest forstemmende forskningsresultater og/eller statistikker: ”Det fortvilende ved denne del av historien er at summen av det hele blir denne: gjør hva du vil med den kronologiske [sic] kriminelle, med vaneforbryteren, – det viser seg at ingenting nytter, ingenting ’helbreder’ ham.” (Bjørneboe, ”Forbrytelsen som livsform” i *Norge mitt Norge*, s. 181) Et annet sted undrer han seg over dommernes uvitenhet angående de skader de forårsaker: ”Er han ikke klar over at selv kort tids innesperring etterlater uhelbredelige defekter i et menneske, at bare en måned eller to bak ståldørene preger et menneske for livet?” (Bjørneboe, ”Behandling av unge lovovertridere” i *Vi som elsket Amerika*, s. 97.)

426 Her illustrert i kombinasjon med nok en anakronisme: ”Å straffe et småtyveri med opptil flere års fengsel må jo være en arv fra middelalderen, ettersom det ikke har noe med moderne rettsbevissthet å gjøre.” (Bjørneboe, ”Har juristene sjel?” i *Norge mitt Norge*, s. 83-84.)

427 ”Hvordan er forbryteren? Hvorfor handler han som han gjør? [avsnitt] De siste hundre år har ethvert ansvarlig menneske som har beskjeftiget seg med spørsmålet forbrytelse og straff, sett det fra denne kant. Den som vil få noe å vite, han må la sin moralske trosbekjennelse bli liggende hjemme. Man lærer ved hjelp av forstanden.” Bjørneboe, ”Årsak og virkning: Forbrytelse og straff” i *Arbeiderbladet* 16. Mars 1964.

428 Bjørneboe, ”Behandlingen av unge lovovertridere” i *Vi som elsket Amerika*, s. 95.

429 Mathiesen, *Pressgruppe og samfunnsstruktur*, s. 20-33.

430 Ibid. s. 34.

med myndighetene. Mer hensiktsmessig var det å fremstå som en pressgruppe. Man erfarte at de få tilløp til samarbeid som tross alt oppstod, utelukkende betinget at styresmaktenes premisser måtte ligge til grunn. Dersom KROM hadde latt seg forføre av slike initiativ, ville det ha ført til tidlig død for bevegelsen, hevdet Mathiesen i ettertid.⁴³¹

Men gjennom en sammenstilling av kritikkene kommer man før eller siden til den erkjennelse at Bjørneboes uttalelser ikke korresponderer med sosiologenes. KROM så begrepet om behandling som en del av det beståendes begrepsapparat. Adapterte man begrepet, ville man mislykkes av samme grunner som dersom man takket ja til samarbeid på andres premisser: ”Ordet ’humanisering’ kunne lett føre til, eller innebære, at man godtok rammen, nemlig fengselsinstitusjonen, og ’behandlingsmessig effektivisering’ kunne innebære at man la det bestående samfunns – og ikke fangenes interesser til grunn.”⁴³² Man besluttet derfor å holde seg unna begrepet i utferdigelsen av foreningens formålsbestemmelse: ”Bortsett fra det generelle uttrykket ’behandlingstiltak i frihet’ var det behandlingsoptimistiske perspektivet gått ut av vedtektene.”⁴³³ I tillegg til slike hensyn av mer taktisk art, ble den praksis behandlingsparadigmet avfødte underlagt mer systematisk analyse og kritikk. Jeg har nevnt Nils Christies gjennomgang av kollaborasjonen mellom behandling og jus. Han finner ikke resultatet tilfredsstillende. Innenfor et rettssystem utelukkende befolket av jurister, ville man samtidig ha den betryggende mulighet av innbyrdes kontroll av hverandre: ”[P]olitimann, aktor, forsvarer, dommer – [er] samtidig personer med *felleskap i kvalifikasjoner*. Det er et system hvor alle er kvalifisert til å spille hverandres roller [...] De *kan* akkurat det samme. Det er samtidig et system som gir partene maksimale muligheter for å *kontrollere hverandre*.”⁴³⁴ Når behandlingspersonalet entrer scenen, opphører derimot kontrollmekanismene. På grunn av at helsevesenet tradisjonelt sett altoverveiende har hatt preg av frivillighet, har ikke de samme begrepene om kontroll gjort seg gjeldende: ”Det dreier seg i alt vesentlig om klienter som kommer etter eget ønske, eventuelle lidelser ved behandlingen påføres av hensyn til klienten selv. Dette gjør at det heller ikke er vokst fram

---

431 Mathiesen beskriver denne mekanismen for ”innkapsling.”: Det å godta det beståendes premisser, vil i praksis føre til at man ufarliggjøres og avvæpnes. Derfor er det ”meget viktig for motorganisasjonen å være på vakt mot slik støtte og innkapsling, og ta den som et dårlig tegn.” (Mathiesen, *Pressgruppe og samfunnsstruktur* s. 34.)

432 Ibid s. 41. Se også denne avhandlingens kapittel 1.6.3. *KROM – fangen som ressurs*.

433 Mathiesen, *Pressgruppe og samfunnsstruktur*, s. 42

434 Christie, ”Noen kriminalpolitiske særforholdsreglers sosiologi” s. 30.

samme type beskyttelsesmekanismer.”⁴³⁵ Derimot preges behandlingssystemet av spesialister som jobber i *team*.⁴³⁶ En slik sammensatt gruppe har andre kvaliteter enn det juridiske apparatet: ”Disse behandlerne kan i liten grad spille hverandres roller, men systemet de utgjør representerer til gjengjeld en sum av kunnskaper større enn noen enkelt deltaker sitter inne med.”⁴³⁷ Fokus ligger på kumulativ vitenssamling om den aktuelle observanden, snarere enn å bedrive kontroll i den grad et tradisjonelt juridisk system gjør det. Dertil bemerker han at kombinasjonen behandling og tvang ikke egner seg som noe godt utgangspunkt for førstnevnte. Fra den kriminelles side oppfattes det gjerne som et paradoks at den som skal hjelpe og behandle er den samme som i første omgang bevirket domsavsigelse i form av særforholdsregel:

Det er ingen som helst grunn til å tvile på de oppriktige behandlingsønsker som ligger bak den rettspsykiatriske diagnostiske aktivitet. Men det kan heller ikke være særlig grunn til å tvile på en del av dens konsekvenser: Konsekvensene m.h.t. *klientelets* oppfatning av hva som foregår. Den uerfarne fange opplever først den hyggelige lege som han av gammel vane – gammel innbarket legetro – betror seg til. Så opplever han rettsmøtet, erklæringen, konklusjonen. Klienten opplever det – meget treffende – som om det er psykiateren som forårsaker at han får sikring. I klientens opplevelse av situasjonen utfører psykiateren en angivertjeneste for rettsmaskineriet.⁴³⁸

Christie bemerker at de kriminologiske vitenskapenes inntreden på juristenes domene, fører til uheldige brudd med klassiske rettsprinsipper: ”Ideen om helse er brukt som en brekkstang for en type frihetsberøvelser som strider mot viktige prinsipper innen rettsinstitusjonen.

Innføringen av behandling innen drukkenskapskapitlet har ført til omgåelse av garantier som ellers ville gjort seg gjeldende innen tradisjonell rettsanvendelse.”⁴³⁹ Vi så hvordan Christie på en slik bakgrunn oppfordret medisinere og jurister til å ”bli ved sin lest.”⁴⁴⁰ Begge er de besittere av prinsipper som ikke lar seg forene. Slik sett blir Christie talsmann for den klassiske skoles rettsprinsipper i det han oppfordrer til at disse ikke må drukne i medisinernes behandlingsidealer.

Bjørneboe er heller ikke fremmed for at leger som arbeider innenfor retts- eller fengselsvesen lett kan havne i en beklemmt situasjon: ”Det er noe som heter å være mellom barken og veden.

---

435 Ibid. s. 31.

436 Ibid. s. 31.

437 Ibid. s. 31.

438 Ibid. s. 40. Se også denne avhandlingens kapittel 1.6.2. *Behandling som rettssikkerhetsmessig problematisk.*

439 Christie, *Tvangsarbeid og alkoholbruk*, s. 67-68

440 Ibid, s. 86. Se også denne avhandlingens kapittel 1.6.2 *Behandling som rettssikkerhetsmessig problematisk.*

Og det er der de tre leger befinner seg.”⁴⁴¹ Men Bjørneboe tar ikke høyde for at den beklemte situasjonen kan ha noe å gjøre med forskriftene i deres stillingsbeskrivelse å gjøre. For Bjørneboe synes det tilstrekkelig å minne dem om hva som er deres egentlige rolle: ”En leges oppgave er å hjelpe den enkelte. Og en fengselslege representerer ikke fengselsvesenet; han er menneskelighetens representant inne i fengselet, og hans oppgave er å stå kompromissløst på fangens side for å beskytte hans legemlige og åndelige sunnhet.”⁴⁴² Bjørneboe kan derfor kritisere enkeltstående leger for eventuelt slett utført arbeid. Men legevitenenskapen som sådan, og heller ikke dens inntreden i strafferett og fengselsvesen, synes å være skyteskiven.

Bjørneboes kritikk av norsk strafferett og fengselsvesen inneholder altså *både* en autoritetsskepsis *og* en bevissthet om at det finnes kroniske kriminelle som ikke evner stort annet enn destruktiv adferd. Både slyngelen og formynderen burde legges under vitenskapens lupe: ”Vi må på en helt annen måte enn hittil finne frem til en forskning, til en psykiatrisk forskning på hele kriminologiens område, også omfattende de straffende, – ikke bare de straffede, – men også fengselsfolk, statsadvokater og politifolk.”⁴⁴³ Det er en allment kjent at Bjørneboe vil ta makten fra formynderne. Men det er tvilsomt hvorvidt karakteristikken han har gitt av den kroniske slyngelen tilsier at de er videre egnet til å komme i besittelse av et utvidet spillerom. KROMs ambisjoner om å ta fanger med på råd ut i fra deres påpekning av ”hvilke store politiske og menneskelige *ressurser* som ligger i en fangebefolkning,”⁴⁴⁴ lar seg vanskelig kombinere med Bjørneboes karakteristikk av samme klientell. Hans gjennomgående sykelliggjøring av fangene, det psykiatriske begrepsapparatet og den tilhørende etterlysning av behandling gjennom legevitenenskapelige metoder, korresponderer verken med KROM og Thomas Mathiesen eller Nils Christies alternative fremgangsmåter. På bakgrunn av sosiologiske funn konkluderer Christie slik: ”Det oppsiktsvekkende ved en del av våre lovovertridere er på mange måter deres mangel på oppsiktsvekkende særtrekk.”⁴⁴⁵ Bjørneboes konstatering av vesensforskjellen mellom den kroniske slyngel og det sunne mennesket virker derimot som et argument til opprettholdelse av undersøkelse og

---

441 Jens Bjørneboe, ”Mellom barken og lemmen” (1960) i *Vi som elsket Amerika*, s. 124. Det refereres her til fengselslegene Jon Leikvam, N. Kinnerød, og J. Chr. Arbo, som i følge Bjørneboe ikke tar avstand fra tvangsmidlene som etter sigende brukes i fengslene. Se denne avhandlingens kapittel 2.2. *Dagbladet-artiklene*.

442 Bjørneboe, ”Mellom barken og lemmen” i *Vi som elsket Amerika*, s. 127. Også annetsteds slås det samme fast: ”En leges oppgave er [...] helt klar; den er å hjelpe – ikke politiet eller påtalemyndigheten, men å hjelpe pasienten.” Jens Bjørneboe, ”Seksualmorderen og de andre” (1963) i *Politi og anarki*, s. 170.

443 Bjørneboe, ”De straffede og de straffende” i *Vi som elsket Amerika*, s. 151.

444 Mathiesen, *Murer og mennesker* s.12. Se også denne avhandlingens kapittel 1.6.3 *KROM – fangen som ressurser*.

445 Christie, *Unge norske lovovertridere*, s. 264.

spesialbehandling av den kriminelle: ”Ethvert tenkende menneske som i praksis og teori kommer i berøring med forbrytere, vil før eller senere bli stående rådløs overfor et tilsynelatende bunnløst fenomen: At man i den virkelige *forbryter* alltid støter på noe som er helt ’anderledes’ enn hos den ikke-kriminelle; man møter en livsholdning og en måte å se, føle og tenke på, som man ikke har adgang til.”⁴⁴⁶

Bjørneboe skiller seg fra sine samtidige på to sentrale punkt. Både når det gjelder viljen til å utskille lovbryster som en særlig mennesketype, dernest gjennom å påkalle vitenskapelig ekspertise for å komme til bunns i- og deretter kunne løse problemet. Mens andre problematiserte de kriminologiske vitenskapenes, og da spesielt psykologiens og psykiatriens, posisjon innen strafferettens og strafferettspleien, legger Bjørneboe for en dag et positivt vitenskapssyn:

Ville noen idag si at den moderne sociologi, psykiatri, psykologi og seksual-patologi har vært *skadelig*? At vi ville ha hatt en bedre, rensligere og sunnere verden idag hvis de første forskere var blitt stoppet av politiet?

Jeg tror det neppe.⁴⁴⁷

2.10 Noen implikasjoner av Bjørneboes omtale av den kriminelle

2.10.1 Bjørneboes hang til et positivistisk vitenskapssyn – et paradoks

Hvor mye man enn snur og vender på det, er det ikke til å nekte for at Bjørneboes adoptering av medisinsk og psykiatrisk begrepsapparat i forbindelse med strafferett og fengselsvesen er noe av et paradoks. Ikke minst fordi assosiasjonene til maktmisbruk som mange knytter til disse vitenskapsgrenene heller ikke for ham synes å være fremmed. I det satiriske skuespillet *Amputasjon* fremstilles et skrekksenario hvor medisinen har inntatt strafferetten med full styrke. Her finner vi Høyesterettskirurg dr. Fortinbras og Sosialkirurg dr. Vivaldi. Disse ser som sin oppgave å ”normalisere” mennesker som er ”underkastet subjektive adferdsmønstre.”⁴⁴⁸ Det ideelle mennesket sammenlignes av dr. Fortinbras med en bilmotor: ”[B]ilmotoren [er] langt mer *tilpasningsdyktig* enn mennesket, og forbrenningsmotoren har

---

446 Bjørneboe, ”Forbrytelse og bevissthet” i *Politi og anarki*, s. 163.

447 Bjørneboe, ”Pornografi og realisme” i *Norge mitt Norge*, s. 135.

448 Bjørneboe, *Amputasjon* s. 262.

heller ingen *avvikende meninger*.⁴⁴⁹ For å bøte på de menneskelige avvik har man ved universitetets sosialpatologiske institutt derfor opprettet vitensdisipliner som strafferetts- og disiplinærkirurgi, hvis metoder i all hovedsak består i å utføre amputasjoner.

Jeg har gjentatte ganger nevnt skuespillet *Semmelweis* og hvordan det taler den vitenskapelige innstillings sak. Laila Aase bemerker i artikkelen ”Semmelweis – politisk teater?” det forunderlige ved nettopp dette – skuespillets kontekst tatt i betraktning:

[D]et virker litt besynderlig at Bjørneboe velger å skrive et skuespill som forsvare den naturvitenskapelige holdningen nettopp i 1968, da kritikken mot positivismen for alvor slo igjennom på norske universiteter. Semmelweis’ medisinske oppdagelser var viktige og revolusjonerende på hans tid. Men det vil ikke si at en uten videre kan overføre hans problemer til en annen historisk situasjon, eller gjøre dem allmenngyldige, slik Bjørneboe synes å gjøre i dette skuespillet.⁴⁵⁰

Leif Longum har i *Drømmen om det frie mennesket* problematisert noe av det samme. Selv om ettertiden har gitt Semmelweis rett i sin oppdagelse, kan man vanskelig forsvare en generalisering som sier at all vitenskapelig forskning fører til sannhet. Longum påpeker at ”det slett ikke er noen entydig og enkel overensstemmelse mellom vitenskapens ’sannheter’ og ’virkeligheten selv’.”⁴⁵¹ Bjørneboes forsøk på å ”gjøre *vitenskapen* til garant for sannheten”⁴⁵² faller derfor på steingrunn. Tesen i skuespillet *Semmelweis* kan i følge Aase sammenfattes i slik: ”En logisk-empirisk vitenskapelig metode er ensbetydende med en fornuftig metode og vil derfor gi *sanne* forskningsresultater.”⁴⁵³ Når vi da både har lest *Semmelweis* og *Amputasjon* kan paradokset sies å være fullkomment. Vi kan forsøke å løse problemet med å titulere Semmelweis som vitenskapsmann, mens høyesterettskirurgen og sosialkirurgen må nøye seg med tittelen ”vitenskapsmann”. Men paradokset blir stående så lenge Bjørneboe selv ikke presiserer en slik mulig løsning i klartekst.

Dessuten tilkjennegir Bjørneboe en bevissthet om sammenhengen mellom Lombrosos forskning og fascistiske ideologiers utnyttelse av disse: ”Teorien ble takknemlig opptatt av alle reaksjonære statsdannelser vi siden har sett, fremfor alt av Mussolini og Hitlers

---

449 Ibid. s. 262.

450 Laila Aase, ”Semmelweis – politisk teater” i Otnes (red.), *Frihet! Sannhet!* s. 121.

451 Longum, *Drømmen om det frie mennesket* s. 204.

452 Ibid. s. 203. Se også denne avhandlingens kapittel 2.7. *Vitenskap som sannhet*.

453 Aase, ”Semmelweis – politisk teater” s. 122.

'regjeringer'.⁴⁵⁴ Tardes teori om kriminalitet som miljøskapt fenomen derimot, "ble mottatt av de socialistiske samfunn som en selvfølgelig del av socialismen."⁴⁵⁵ Heller ikke konsekvensene av dette kan bifalles av Bjørneboe:

Det er i dag ingen tvil om at de socialistiske land har lavere grad av kriminalitet enn vår verden, men prisen er blitt betalt blant annet gjennom statlige inngrep i menings-, ytrings- og bevegelsesfrihet, og i en slik grad at man neppe kan godta den synkende kriminalitet som et sant framskritt. Tilbøyeligheten til å forvandle de socialistiske frihetstanker til et formyndersamfunn, i enkelte land i en slik grad at hele livet leves som i fengslets forgård, kan ikke aksepteres.⁴⁵⁶

Bjørneboes debutroman *Før hanen galer* kan ei heller vanskelig omtales uten å komme inn på vitenskapens egnethet som middel til bruk i tvilsomme politiske interesser.⁴⁵⁷ Politiske systemers selvrettferdiggjørelse gjennom adaptasjon av vitenskapelige funn, synes slett ikke fremmed for Bjørneboe. Slik sett skulle man tro det var nærliggende for ham å innta et mer relativistisk vitenskapssyn. Hvilket, som påpekt av Aase, kan sies å være mer i tråd med hans samtid. Bjørneboes etterlysning av naturvitenskapelige metoder, ikke minst i forbindelse med utforskningen av den kriminelle, avdekker derimot et heller positivistisk vitenskapssyn.

2.10.2 Individfokusets fortrenking av samfunnskritikken

I kapittel 2.3. *Slyngelalderen* presenterte jeg Bjørneboes teorier angående enkeltmenneskets utvikling. Hvorvidt ungdomstiden ville få et heldig eller uheldig utfall syntes å være betinget av omgivelsenes muligheter til å imøtekomme en fellesmenneskelig natur: "Skolen har ingen annen oppgave enn å dyrke og pleie vår rene menneskelighet."⁴⁵⁸ I følge et slikt resonnement er det ungdommens omgivelser som i første rekke må stå til ansvar når det går galt. Slik uttaler han seg også i en artikkel fra artikkelserien i *Dagbladet*: "Hvis det skulle være slik at det *er* ungdommen som det er noe i veien med, da er det *vår* skyld, for vi har jo oppdratt dem."⁴⁵⁹ Man kjenner igjen samfunnskritikeren Bjørneboe: "Før man kan gjøre seg håp om å

---

454 Bjørneboe, "De rettferdige og de uskyldige" i *Norge mitt Norge*, s. 74.

455 Ibid. s. 75.

456 Bjørneboe, "Forbrytelsen som livsform" i *Norge mitt Norge*, s. 183.

457 Se denne avhandlingens kapittel 2.1.2 *Bjørneboe som autoritetsmotstander*.

458 Bjørneboe, "Skal vi sette våre barn på Steinerskolen?" i *Under en mykere himmel*, s. 73. Se også denne avhandlingens kapittel 2.3. *Slyngelalderen*.

459 Bjørneboe, "Behandlingen av unge lovovertredere" i *Vi som elsket Amerika*, s. 94.

løse problemene om ungdommen og samfunnet, må 'samfunnet' bli et samfunn. Det er det ikke i dag.”⁴⁶⁰

Men det er også en annen tendens å spore i de artikler han går i dybden på problemet. Fokuset vris her gjentatte ganger over på den enkelte forbryter. Bjørneboe tenderer mot en fascinasjon overfor den enkelte kriminelle og dennes gestalt. Han fremhever hvordan man, dersom man beskjeftiger seg med saken, uunngåelig blir gjort oppmerksom på et element av annerledeshet hos den kriminelle. En annerledeshet man som ikke-kriminell ikke uten videre har adgang til, ikke kan forstå, og som markerer en vesensforskjell mellom forbryteren og oss andre.⁴⁶¹ Et resultat av en slik mer deterministisk holdning innebærer at samfunnskritikken på samme område modifiseres. Når Bjørneboe til stadighet påkaller medisinerer til løsning av problemet impliserer han samtidig et somatisk element fremfor et samfunnsmessig. Bjørneboes deterministiske tendens i forbindelse med den kriminelle har også blitt bemerket av andre. Vi har referert til resepsjonen av *Den onde hyrde* som i all hovedsak karakteriserte romanen som en samfunnskritikk i forlengelse av Dagbladet-artiklene. Men det spørres om den ikke også bærer preg av et mer fatalistisk menneskesyn, som her påpekt i *Adressavisas* anmeldelse: ”Jeg kan ikke skjønne annet enn at den indignasjon romanen måtte etterlate hos leseren i tilfelle må rettes mot skjebnen og ikke mot det norske fengselsvesen.”⁴⁶² I artikkelen ”En utslitt romanform?” drøfter Leif Longum *Den onde hyrdes* likhetstrekk med Zolas naturalisme. Om Zolas program, sier Longum: ”Dikteren må lære av vitenskapsmannen, og som ham gjengi virkeligheten som den er, uten forskjønning, uten moralisering. Hans oppgave er å gå ut i livet, samle inn et materiale og demonstrere hvordan menneskene formes av arvens og miljøets lover, dvs. avdekke naturens lovmessighet, ikke felle moralske dommer.”⁴⁶³ Selv om naturalismens program sjelden har blitt gjennomført konsekvent av noen forfatter, har mange av dens elementer ”gått inn i den alminnelige bevissthet [...] Det gjelder synet på mennesket som determinert, et produkt av arv og miljø.”⁴⁶⁴ Longum mener Bjørneboes roman i stor grad korresponderer med naturalismens program: ”Ser vi den i lys av den naturalistiske tradisjon,

---

460 Bjørneboe, ”Ungdommen og samfunnet” i *Under en mykere himmel*, s. 178. Se også denne avhandlingens kapittel 2.3. *Slyngelalderen*.

461 Bjørneboe, ”Forbrytelse og bevissthet” i *Politi og anarki*, s. 163.

462 Arvid Dahle, ”For mye ondskap” i *Adresseavisa* 25. Nov 1960.

463 Leif Longum, ”En utslitt romanform?” i *Vinduet* 1966, s. 101.

464 Ibid. s.102.

er det slående at den innfrir mange av de krav Zola stilte til diktningen.”⁴⁶⁵ Også Inge S. Kristiansen har merket seg ”fengselsromanens” deterministiske preg: ”*Den onde hyrde* er Bjørneboes mest utpregede sosial-politiske roman; den er i tillegg sterkt sosial-deterministisk og absolutt blottet for metafysiske perspektiver. Det er en usedvanlig dyster og pessimistisk bok, hvor hovedpersonen Tonnies endelikt røpes allerede på side 2.”⁴⁶⁶ Assosiasjonene går i retning av Lombrosos teori om den fødte forbryter, og tradisjonen som utgikk fra den. Desto mer oppsiktsvekkende er et slikt perspektiv når man merker seg kontrasten til enkelte av samtidens sosiologiske forskere.

Gjennom å påkalle psykiatri og medisin, gjennom å gi uttrykk for muligheten av at det finnes iboende egenskaper i den kriminelle som avgjør hans skjebne, svekkes samtidig den delen av Bjørneboes kritikk som rettet seg mot eksterne, samfunnsmessige årsaker til problemet. Dette særlig i kontrast til de pedagogiske artiklene hvor han fremhevet menneskers uutsigelighet: Vi er alle i ”besitt[else] av et hemmelighetsfullt ’noe’, et ’noe’ som ligger bak bevisstheten – og som man kan si jeg til. [...] Det egentlige det virkelige Menneske, det er – usynlig. Det kan ikke måles, det kan ikke veies.”⁴⁶⁷ I forbindelse med den kriminelle finnes det derimot et ”noe” som det både er mulig og ønskelig å komme til bunns i:

*Gestapo-torturisten, lystmorderen, den skikkelige bokholder som en dag forgriper seg på kassa, – alle sammen helt ned til stakkaren som får to års fengsel for å ha stjålet en kasse øl, de har faktisk alle sammen ”noe” felles, – og de har det felles med sine ustraffede brødre fra de mindre solbelyste områder av ”forretningslivet”. Og hva er dette ”noe”?*⁴⁶⁸

Bjørneboes ettermæle som notorisk samfunnskritiker kan derfor i forbindelse med hans beskjeftigelse med kriminalitetsproblemet være tjent med et supplement som påpeker implikasjonene av hans store individfokus.

2.10.3 Sympati og gjenkjennelse? – Jens Bjørneboe som de svakes forsvarer?

Det synes å være en allment utbredt oppfatning at Bjørneboes engasjement mot retts- og fengselsvesen bunnet i et forsvar for de vergeløse; at han utviste en indignasjon på deres vegne som han ikke kunne stille seg passivt betraktende til. Han tar deres parti overfor

---

⁴⁶⁵ Ibid. s.102.

⁴⁶⁶ Kristiansen, *Jens Bjørneboe og antroposofien*, s. 75.

⁴⁶⁷ Bjørneboe, ”Skal vi sette våre barn på Steinerskolen?” i *Under en mykere himmel*, s. 74.

⁴⁶⁸ Bjørneboe, ”Forbrytelse og bevissthet” i *Politi og anarki*, s. 163.

maktsyke formyndere: ”Hos Bjørneboe er ofrene alltid uskyldsrene og overgriperne alltid egentlig perverse.”⁴⁶⁹ Fredrik Wanderup ser for seg en bold og brav Bjørneboe: ”Overfor svake mennesker vokste alltid ridderen i skinnende rustning i Jens Bjørneboe.”⁴⁷⁰ Vi har tidligere sett hvordan behandlerens rolle overfor den kriminelle kan problematiseres. Den kriminelles opplevelse av kontakten med behandlingsapparatet, og spesielt med eventuelle rettspsykiatere, behøvde slett ikke fortone seg som en ubetinget positiv affære sett fra lovbrysterens side. Legens rolle som hjelper blir ikke lenger like entydig når han entrer strafferettspleien. Christie formulerte det slik: ”I klientens opplevelse av situasjonen utfører psykiateren en angivertjeneste for rettsmaskineriet.”⁴⁷¹ Angiveriets art kan dertil ses som nokså graverende. I en klassisk forståelse av forbrytelse og straff vil en eventuell angivers avsløringer begrense seg til den kriminelles handling. I og med medisinerens inntreden på strafferettens område vil ”angiveriet” kunne påstås å være mer omfattende: ”Psykiatren hevdar at han er ein viss slags person, heile mannen er mangelfullt utvikla eller varig veikt.”⁴⁷² Det er ikke personens enkelthandling som er fokuset når den rettspsykiatrisk sakkyndige skal utføre sin jobb. Hans oppdrag består i å avdekke eventuelle konstitusjonelle avvik hos observanden. At Bjørneboe unnlater å problematisere dette forholdet synes derfor for meg å måtte innebære en viss modifikasjon av et påstått betingelsesløst forsvar for den kriminelle.

Det ser videre ut til å være en allment utbredt oppfatning av at årsaken til den sterke indignasjonen sprang ut av hans gjenkjennelse i de dømtes situasjon. Fredrik Wanderup mener å vite årsaken til Bjørneboes kritikk av strafferett og fengselsvesen:

Han følte hele livet et bånd mellom seg selv og folk som var havnet på den gale siden av loven. Med tapere, outsiders og sosialt ulykkelige. Han var selv både hjemløs og fredløs i sitt hjerte. Han visste at tilfeldighetene kunne satt ham selv i samme situasjon hvis skjebnen hadde spunnet hans tråder annerledes.⁴⁷³

---

469 *Norsk idéhistorie* bd 6, s. 118.

470 Wanderup, *Jens Bjørneboe – Mannen, myten og kunsten* s. 89.

471 Christie, ”Noen kriminalpolitiske særforholdsreglers sosiologi” s. 40. Se også denne avhandlingens kapittel 1.6.2. *Behandling som rettssikkerhetsmessig problematisk*.

472 Vilhelm Aubert, ”Brotsverk og sjukdom” i Vilhelm Aubert og Thomas Mathiesen *Forbrytelse og sykdom – Utdrag av publikasjoner om rettspsykiatriens plass i den norske strafferettspleie* (Oslo: Institutt for rettssosiologi og forvaltningslære, Institutt for samfunnsforskning avdeling for sosiologi, 1963), s. 8

473 Wanderup, *Jens Bjørneboe – Mannen, myten og kunsten* s. 89-90.

Det skal ikke her påstås noe annet enn at Bjørneboes motiver for å engasjere seg i spørsmålet bunnet i å ta til motmæle mot urettferdighet. Kanskje var han sågar uvanlig følsom overfor urett: ”ikke et øyeblikk tapte [jeg] evnen til å lide under synet av den alt gjennomtrengende urettferdighet.”⁴⁷⁴ Men dette er ingen psykobiografi. Her er målet å se hvilke idéhistoriske tradisjoner Bjørneboes argumentasjon, mer eller mindre eksplisitt, trekker på. Jeg vil påstå at gjennom den framstillingen som her er blitt gjort, så må en slik antatt betingelsesløs *sympati* og, ikke minst, *gjenkjennelse* fra Bjørneboes side med den kriminelle, modifieres. I dikotomien ”de straffende og den straffede,” er det den sterke antipatien overfor formyndermennesket – de straffende – snarere enn en ubetinget *sympati* overfor den kroniske slyngelen – den straffede – som er sterkest fremtredende. Sympatien hos Bjørneboe ligger først og fremst hos det sunne mennesket – hos svikeren – hos ham som taler sine forgjengere midt i mot og samtidig evner å komme med sine egne alternativer. Ruteknuseren som ikke samtidig har i seg noe av glassmesterens begavelse holder ikke mål. Utsagn som forfejter at Bjørneboe omfavnet alt som kunne defineres som avsporinger fra det gjengse, blir derfor ikke troverdige: ”I Bjørneboes forfatterskap finner vi et brokete galleri av fengselsfugler, prostituerte, dyslektikere, homofile, alkoholikere, landssvikere, selvmordere og sinnssyke, som alle har forfatterens entydige sympati.”⁴⁷⁵ Det å være en fengselsfugl er i seg selv ikke et uttømmende kriterium for å høste bifall hos Bjørneboe. Ei heller, skulle man tro, noen av de andre karakteristikene. Hans beskrivelse av drankeren og hans laster kan tjene som eksempel. I den første av Dagbladet-artiklene, Er sykdom straffbart? Om en foreldet lov, ramser han opp en lang rekke av alkoholisererte kunstnere. Det er imidlertid en vesentlig forskjell mellom disse og den alminnelige dranker.

Politistasjonenes nattlige klientell [...], befolkningen på Åkebergveien og på Opstad har ellers mange likhetspunkter med sine mer navnkundige drankerbrødre [...]. De mangler bare det ene som skulle ha kunnet rettferdiggjøre deres eksistens overfor dem selv og verden, de mangler den kilde til indre sunnhet som et talent i virkeligheten også er. Og de kommer derfor stadig lenger og lenger inn i sykdommen.⁴⁷⁶

Her ligger forskjellen: Et sunt menneske kan stille seg utenfor det gjeldende lovverk fordi det har en indre sunnhet det kan konferere. Vi så hvordan Bjørneboe i saken mot *Uten en tråd* satte lovverket til side, og isteden lot sin egen samvittighet fungere som sisteinstans i, må vi

---

474 Bjørneboe, *Frihetens øyeblikk*, s. 8.

475 Imerslund, ”Jens Bjørneboe og pedagogikken”, s. 3.

476 Bjørneboe, ”Er sykdom straffbart? – Om en foreldet lov” i *Vi som elsket Amerika*, s. 93.

kunne kalle det, hans egen frifinnelse av seg selv.⁴⁷⁷ Mens Bjørneboe og de historiske svikerne gjorde seg til kriminelle i ytringsfrihetens, rettferdighetens og sannhetens navn, evner de mange talentløse slynglene ikke å komme med noe alternativ til lovene de bryter. Avstanden mellom Nietzsches Gode elev og slyngelen er stor: ”Før man med virkelig grunn kan angripe et dogme, må man egentlig ha vært elev, - man må vite til bunns hva det er man angriper.”⁴⁷⁸ Carl Hambro påpeker likeså at man hos Bjørneboe finner to avvikertyper. På den ene side presenteres vi for de svake eller ”taperen.” Hambro mener de beste beskrivelsene av disse er å finne i hovedpersonene i *Jonas* og i *Den onde hyrde*.⁴⁷⁹ På den andre siden har vi ”de positive avvikere.” De positive avvikerne betegnes av Hambro som ”de som bærer sin dømmekraft i seg selv, som tar det fulle ansvar for sine handlinger.”⁴⁸⁰ Det er ingen tvil om at Bjørneboe selv faller inn under sistnevnte kategori: ”Bjørneboe regner selvsagt seg selv med til denne typen; han er selvsikker inntil det arrogante, og han appellerer aldri til autoriteter, men til dokumenter, innlysende data og sin egen tolkning av dem.”⁴⁸¹ Snarere enn å tilkjenne et identitetsfellesskap med den kriminelle, bærer Bjørneboes omtale av ham preg av å komme fra en utenforstående tilskuer som undrer seg over det fremmedartede i observanden. Det kan synes som om Bjørneboes beskjeftigelse med de kriminelle ble, om ikke trigget av, så i alle fall holdt ved like nettopp gjennom at han *ikke* forstod deres beveggrunner.

Avslutning

Jens Bjørneboes utfall mot domsstoler og rettsapparat utviser en grunnleggende skepsis til instansenes legitimitet. Maktapparatet er korrumpert i selve dets kjerne, og Bjørneboes utspill levner lite rom for kompromiss med det bestående. En forandring til det bedre innenfor gjeldende system levnes lite håp. Det synes snarere nødvendig å foreta en fullstendig radering av alt som har med jus og jurister å gjøre. En slik forståelse av hans kritikk som kompromissløs synes å være allment utbredt: Bjørneboe talte makten midt i mot. Men hans skriverier om rettsvesen, fengsel og kriminalitet inneholdt mer enn kun dette. Parallelt med den kompromissløse kritikken av jurister og domsstoler, trakk han nokså umiddelbart inn et

---

477 Bjørneboe ”’Istedenfor en forsvarstale’ av Jens Bjørneboe” i *Uten en tråd*, s. 142. Se også denne avhandlingens kapittel 2.5. *Svikerne – det sunne mennesket*.

478 Bjørneboe, ”Den gode elev” i *Vi som elsket Amerika*, s. 30. Se også denne avhandlingens kapittel 2.3. *Slyngelalderen*.

479 Hambro, *Jens Bjørneboe – en litterær profil* s. 157.

480 Ibid. s. 160.

481 Ibid. s. 160.

annet problem: den kriminelle. Mens Bjørneboe overfor det juridiske maktapparatet legger breisiden til og fyrer løs, rommer dette siste elementet et større problemkompleks.

Kontekstualiseringen jeg har foretatt viser hvordan fokusforskyvningen fra den kriminelle handling over på den enkelte kriminelle innebærer av en rekke problemstillinger når man gjør alvor av forskyvningen ved å innlemme den i lovgivning og reaksjonsapparat. For det første utfordres rettsprinsippene som den klassiske skole forfektet. Derne st møter man på vanskeligheter når man søker å kombinere tvang med behandling. Sist, men ikke minst, kan man problematisere individfokusets tendens til å hefte mer eller mindre konstitusjonelle avvik ved den enkelte, og i forlengelsen av dette: Hvordan også et slikt system utøver makt.

Bjørneboe etterlyste nettopp en slik fokusforskyvning. Dette stilles opp som alternativ til det gjeldende systemet. Men å problematisere konsekvensene synes ham fremmed. Tvert i mot utviser Bjørneboes argumentasjon for individualprevensjon og behandling nokså radikale trekk i det den kombineres med påstander om at de kriminelle utgjør en egen kategori mennesker. En kategori som synes å kunne defineres som et negativ av kategorien han selv tilhører.

Man kan naturligvis fortsatt kalle Jens Bjørneboe ”de svakes forsvarer.” Men det kan muligens her (som ellers) være legitimt å etterlyse hvilke implikasjoner som ligger i å definere mennesker som svake. Makt kan utøves på mange vis, ikke bare av dem som med lovbok i hånd deler ut straff.

Bibliografi

Andenæs, Johs. *Alminnelig strafferett*. Oslo: Akademisk forlag, 1956.

_____. ”Straff og almenprevensjon”. *Tidsskrift for rettsvitenskap* 1966, nr.79: 1-48.

_____. ”Almenprevensjonen – illusjon eller realitet?”. *Nordisk tidsskrift for rettsvitenskap* 1950, nr. 39: 103-133.

Aubert, Vilhelm. *Likhet og rett – essays om forbrytelse og straff*. Oslo: Pax Forlag, 1964.

Aubert, Vilhelm og Thomas Mathiesen. *Forbrytelse og sykdom – Utdrag av publikasjoner om rettspsykiatriens plass i den norske strafferettspleie*. Oslo: Institutt for rettssosiologi og forvaltningslære - Institutt for samfunnsforskning avdeling for sosiologi, 1963.

Beccaria, Cesare. *Om forbrydelse og straf*. København: Museum Tusculanums Forlag, 1998.

Beretning om Beskaffenheden af Norges Strafanstalter og Fangepleie samt Betænkning og Indstilling om en Reform i begge, efter fremmede Staters Mønster, afgivne af den under 10 Septbr. 1837 nedsatte Commission til at meddele Betænkning angaaende Strafanstaltens bedre Indretning m.V., Christiania: Trykt hos Chr. Grøhndahl, Juli 1814.

Bibelen – Den hellige skrift. Det Norske Bibelselskaps Forlag, 1983.

Bjørneboe, Jens. *Bestialitetens historie. Frihetens øyeblikk – Kruttårnet – Stillheten*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 2003.

_____. *Blåmann*. Oslo: Pax Forlag A/S, 2003.

_____. *Før hanen galer*. Oslo: Pax Forlag A/S, 2003.

_____. *Haiene*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 2002.

_____. *Jonas – Den onde hyrde – Drømmen og hjulet*. Oslo: Aschehoug, 1999.

_____. *Norge mitt Norge*. Oslo: Pax Forlag A/S, 2003.

_____. ”Om snusfornuft og fantasi”. *Arbeiderbladet*, 18. januar 1954.

_____. *Politi og anarki*. Oslo: Pax Forlag A/S, 2003.

_____. *Samlede dikt*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 2004.

- _____. *Samlede skuespill*. Oslo: Pax Forlag A/S, 1998.
- _____. ”Torgersens løslatelse – Åpent brev til justisministeren”. *Dagbladet*, 28. mars 1973.
- _____. *Under en hårdere himmel*. Oslo: Pax Forlag A. S., 1992.
- _____. *Under en mykere himmel*. Oslo: Antropos Forlag, 2006.
- _____. ”Ungdomskriminalitet og fengselsvesen”. *Arbeiderbladet*, 13. desember 1961.
- _____. ”Ungdomskriminalitet og skjebne”. *Dagbladet*, 7. januar 1961.
- _____. *Uten en tråd*. Oslo: Pax Forlag A/S, 2005.
- _____. *Vi som elsket Amerika*. Oslo: Pax Forlag A/S, 2003.
- _____. ”Årsak og virkning: Forbrytelse og straff”. *Arbeiderbladet*, 16. mars 1964.
- Blikrud, Liv, Geir Hestmark og Tarald Rasmussen, *Vitenskapens utfordringer Norsk idéhistorie, bind 4*. Trond Berg Eriksen og Øystein Sørensen (red). Oslo: Aschehoug, 2002.
- Bratholm, Anders. *En sosial-statistisk analyse av klientelet på Opstad arbeidshus*. Oslo: Institutt for kriminologi og strafferett, 1959.
- Bødal, Kåre. *Arbeidsskolen og dens behandlingsresultater*. Oslo-Bergen: Universitetsforlaget, 1962.
- Christie, Nils ”Noen kriminalpolitiske særforholdsreglers sosiologi”. *Tidsskrift for samfunnsforskning* årgang 1962: 28-49.
- _____. *Tvangsarbeid og alkoholbruk*. Bergen: Universitetsforlaget, 1960.
- _____. *Unge norske lovovertrедere*. Oslo: Universitetsforlaget, 1960.
- Cordtsen, Kjell. ”Den opprørske dikter”. *Orientering*, 13. februar 1965.
- Dahl, Hans Fredrik. *De store ideologienes tid 1914-1955 Norsk idéhistorie bind 5*. Trond Berg Eriksen og Øystein Sørensen (red). Oslo: Aschehoug, 2001.
- Dahle, Arvid. ”For mye ondskap”. *Adresseavisa*, 25. november 1960.

- Den norske Straffelov. Lov angaaende forbrydelser af 20de august tillige med senere Forandringer.* Kristiania: P.T. Mallings Boghandel, 1883.
- Eide, Eiliv. "Bjørneboe versus det norske fengselsvesen". *Bergens Tidende*, 28. november 1960.
- Engaas, Lars Olle. "Kosmetisk psykiatrihistorie – anmeldelse av 'Norsk psykiatri gjennom tidene' av Einar Kringlen". *Klassekampen*, 10. november 2007.
- Eriksen, Trond Berg, Andreas Hompland, Eivind Tjønneland. *Et lite land i verden 1950-2000 Norsk idéhistorie bind 6.* Trond Berg Eriksen og Øystein Sørensen (red). Oslo: Aschehoug, 2003.
- Forslag til en Lov for Kongeriget Norge andgaaende Forbrydelser.* Cristiania: 1835.
- Foucault, Michel. *Overvåkning og straff Det moderne fengsels historie.* Oslo: Gyldendal, 2001.
- Genet, Jean. *Tyvens dagbok.* Oslo: Cappelens Forlag, 1986.
- Getz, Bernhard. *Foreløbigt udkast til Almindelig borgerlig Straffelov for Kongeriget Norge. Første del med motiver.* Kristiania: Det Steenske Bogtrykkeri, 1887.
- _____. *Udkast til Lov om sædelig forkomne og vanvyrkede Børns Behandling med Motiver.* Kristiania: Det Steenske Bogtrykkeri, 1892.
- Getz, Bernhard og Francis Hagerup, *Lov om Rettergangsmaaden i Straffesager af 1ste Juli 1887 Udgivet med Oplysende Anmærkninger og Henvisninger.* Kristiania: H. Aschehoug & CO. 1890.
- Gulbrandsen, Aud og Jadwiga Kvadsheim. *Jens Bjørneboe en bibliografi.* Oslo: Universitetsforlaget, 1978.
- Hagerup, Francis. *Strafferettens almindelige del.* Kristiania: Aschehoug & co, 1911.
- Hambro, Carl. *Jens Bjørneboe – en litterær profil.* Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 1978.
- Hannevik, Arne. "Indignasjonsroman". *Verdens Gang*, 18. November 1960.
- Hauge, Ragnar, *Kriminalitetens årsaker,* Universitetsforlaget, Oslo: 2004
- _____. "Populisme, politikk og straff". I *Straff i det norske samfunnet*, red. av. Espen Schaanning, 51-65. Oslo: Humanist forlag, 2002.

_____. *Straffens begrunnelser*, Oslo: Universitetsforlaget, 1996.

Hellesnes, Jon. *Jakta etter svikaren*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 1978.

Hestenes, Arne. ”Stå opp og ta ditt tau og gå!”. *Dagbladet*, 13. Februar 1965.

Holien, Erik. *Død og pine Dødsstraffens historie i Vesten*. Oslo: Pax Forlag A/S, 2004.

Imerslund, Knut. *2 foredrag om Jens Bjørneboe*. Hamar: Hamar lærerhøgskoles skriftserie, nr. 48, januar 1994.

_____. ”Jens Bjørneboe og pedagogikken”. *Norsk pedagogisk tidsskrift* 1994, nr.5: 305-315.

Innstilling fra Komitéen til å utrede spørsmålet om reformer i fengselsvesenet. Oppnevnt ved kongelig resolusjon av 6. april 1951, Oslo: 1956.

”Jens Bjørneboe om politi og påtalemyndigheter: Hva faen er det de gjør? Intervju: ægteparet toft”. *Gateavisa* 1976, nr. 1.

J. R., M.A. ”Hengning, ikke hard nok straff, for drapsmenn, landeveisrøvere og innbruddstyver. Lagt frem for Parlamentets to hus”. *Arr – idéhistorisk tidsskrift* 1997, nr.3: 2-12.

Johannessen, Oddbjørn. ”Polemikerne Jens Bjørneboe og Axel Jensen – To outsiders uten filter”. *Bokvennen* 2004, nr.4: 34-38.

Kristensen, Tom. ”Opprører med sordin. Møte med Jens Bjørneboe”. *Bindestreken* 1970, nr.7: 4-8.

Kristiansen, Inge S. *Jens Bjørneboe og antroposofien – en analyse av esoteriske og mytologiske motiver med hovedvekt på det sene forfatterskapet*. Oslo: Solum forlag, 1989.

Kvamme, Elsa. *Kjære Jens, Kjære Eugenio Om Jens Bjørneboe, Eugenio Barba og opprørernes teater*. Oslo: Pax Forlag A/S, 2004.

Lem, Steinar. *Bjørneboes menneskesyn i ”Frihetens øyeblikk”*. Oslo: Aschehoug, 1981.

Locke, John. *The Second Treatise on Civil Government*. New York: Prometheus Books, 1986.

Lombroso, Cesare. *Criminal Man*, Durham and London: Duke University Press, 2006.

- _____. "Part 3: Synthesis and Application" *Crime: Its Causes and Remedies*, Little, Brown & Co: 1911: 365-451.
- Longum, Leif. *Drømmen om det frie menneske*. Oslo-Bergen-Stavanger-Tromsø: Universitetsforlaget, 1986.
- _____. "En utslitt romanform". *Vinduet* 1966: 100-105.
- Mathiesen, Thomas og Arne Heli (red). *Murer og mennesker En KROM-bok om fengsel og kriminalpolitikk*. Oslo: Pax Forlag A/S, 1993.
- Mathiesen, Thomas. *Kan fengsel forsvares?* Oslo: Pax Forlag A/S, 1995.
- _____. *Løsgjengerkrigen*. Oslo: Sosionomen, 1975.
- _____. *Pressgruppe og samfunnsstruktur*. Oslo: Pax Forlag A/S, 1973.
- _____. *The Defence of the Weak – A Sociological study of Aspects of a Norwegian Correctional Institution* [Stensil].
- Moss, Erling og Camilla Juell Eide. ... *aldri mer slippes løs – Historien om Fredrik Fasting Torgersen*. Oslo: Pax Forlag A/S, 1999.
- Motiver til det i Aaret 1832 udgivne Forslag til en Lov for Kongeriget Norge angaaende Forbrydelser*. Christiania: 1835.
- Otnes, Yngvild Risdal, red. *Frihet! Sannhet! – Temaer i Jens Bjørneboes forfatterskap*. Oslo: Pax forlag a.s., 1977.
- Raundalen, Magne. "Intervju med forfatteren Jens Bjørneboe 27/1 1967". *Impuls* 2003, nr.2: 90-94.
- Rem, Tore, red. *Jens Bjørneboe - Brev i utvalg*. Oslo: Pax Forlag, 2006.
- Schaanning, Espen. *Kampen om den forbryterske sjel Kriminal- filosofiske vitenstrekk*. Oslo: Unipub forlag, 2002.
- _____. *Menneskelaboratoriet Botsfengslets historie*. Oslo: Scandinavian Academic Press/ Spartacus Forlag, 2007.
- Skagen, Kaj. *Metafysikk eller selvmord – Et essay om Jens Bjørneboe og antroposofien*. Oslo: J. W. Cappelens Forlag as, 1996.

Udkast til Almindelig borgerlig Straffelov for Kongeriget Norge II. Motiver, Udarbeidet af den ved kgl. Resolution af 14de November 1885 nedsatte Kommission, Kristiania: Det Steenske Bogtrykkeri, 1896.

Udkast til Almindelig borgerlig Straffelov for Kongeriget Norge I. Udkast til Lov, Udarbeidet af den ved kgl. Resolution af 14de November 1885 nedsatte Kommission, Kristiania: Det Steenske Bogtrykkeri, 1896.

Udkast til Lov om Løsgjænger, Betleri og Drukkenskab samt om Tvangsarbeidshuse, Udarbeidet af den ved kongelig Resolution af 14de Oktober nedsatte Straffelovkommission, Kristiania: Det Steenske Bogtrykkeri, 1894.

Wanderup, Fredrik. *Jens Bjørneboe – Mannen, myten og kunsten*. Oslo: Gyldendal, 2003.